

คำนำ

ธรรมเป็นส่วนหนึ่งแห่งคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค ที่มีมา
ในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องบริหารใจ ทำอชยาศัยของผู้ปฏิบัติให้
ประณีต ท่านจึงจัดไว้เป็นหลักสูตรแห่งการศึกษาในพระพุทธศาสนา
ประเภทหนึ่ง และจัดไว้เป็นแผนกๆ ตามสมควรแก่การศึกษา
อันเป็นไปตามภูมิตามชั้น สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก
ซึ่งจัดว่าเป็นชั้นสูง ในเรื่องของการศึกษาธรรม ท่านก็ได้เลือกคัดตัว
ธรรมชั้นสูง ซึ่งล้วนแสดงไปในแนวของปรมัตถปฏิบัติทา ให้เป็น
หลักสูตรสำหรับศึกษา และสนามหลวงได้ออกปัญหาสอบไล่ ทั้งได้
เรียบเรียงเฉลยไว้สำหรับตรวจ จำเดิมแต่ พ.ศ. ๒๔๖๕ ซึ่งเป็นปีแรก
ที่ได้มีการสอบไล่นักธรรมชั้นเอก มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์
ขึ้นไว้เป็นดั่งอย่างเฉพาบางศก และได้มีเอกชนรวบรวมพิมพ์ขึ้น
ตามลำดับศกบ้าง ปัญหาที่พิมพ์กันนั้น ๆ ก็มักผิดๆ พลาดๆ ไม่
สะดวกแก่การศึกษาของนักเรียน.

พระมหาสนธิ์ กิจจาโร ป. ๕ วัดบวรนิเวศวิหาร ได้จัดการ
รวบรวมปัญหาพร้อมทั้งเฉลยในปีนั้นๆ มาจัดเรียงให้เป็นไปตาม
ลำดับหมวดตอน เพื่อให้สะดวกแก่การศึกษา และได้เรียบเรียงพิมพ์
เดิมขึ้นอีกตามสมควร ปัญหาและเฉลยข้อไหน ได้ออกในสนาม
หลวง พ.ศ. ไค ก็ได้ลงเลขบอกไว้ข้างท้ายข้อนั้น ส่วนปัญหาข้อไหน
ท่านผู้รวบรวมได้แต่งเพิ่มขึ้นใหม่ ก็ลงอักษรย่อว่า ส.ป. (สนธิ์
เปรียญ) ไว้ข้างท้าย เมื่อได้รวบรวมเรียบเรียงเสร็จแล้ว ก็ได้
มอบลิขสิทธิ์ไว้แก่มหาวิทยาลัย กองตำรามหาวิทยาลัย
วิทยาลัย เห็นว่าเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกแก่การศึกษาของ
นักเรียนและผู้สนใจในการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี จึงได้จัดพิมพ์ขึ้น.

กองตำราขอแสดงขอบใจพระมหาสนธิ์ กิจจาโร ป. ๕
วัดบวรนิเวศวิหาร ผู้รวบรวมและเรียบเรียงหนังสือนี้ไว้แก่มหาวิทยาลัย

ราชวิทยาลัย และขออุทิศผลอันเกิดแต่หนังสือนี้ บูชาพระคุณสมเด็จพระ
พระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้ให้กำเนิดนิกธรรม
และท่านบูรพูปัชยาจารย์ ผู้บริหารพระศาสนาสืบ ๆ กันมา.

กองตำรา

มหามกุฏราชวิทยาลัย

๑ เมษายน ๒๔๘๒

ปัจจุบันเป็น พระญาณวโรดม

ปัญหาและเฉลยธรรม น.ธ. เอก
[สำหรับนักธรรมและธรรมศึกษาชั้นเอก]

ธรรมวิจารณ์

ข้อความทั่วไป

ถาม. ธรรมวิจารณ์ แปลว่าอะไร ? ทำไมท่านจึงว่าเป็นกิจ
จำปรารภและเป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ จะเป็นได้อย่างไร ?

ตอบ. ธรรมวิจารณ์ แปลว่าการเลือกฟันธรรม เป็นกิจ
จำปรารภ และเป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติได้เป็นอย่างดีเยี่ยม
ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ ถ้าไร้ความพิจารณาสอดส่องเลือกฟันข้อธรรม
แล้ว ก็ไม่อาจทราบได้ว่า เรื่องนั้น ๆ ท่านผู้กล่าวในท้องเรื่อง มุ่ง
กล่าวด้วยหมายความอย่างไร สมจริงหรือฝืนคติธรรมดา กิณความ
กว้างแคบตื้นลึกเพียงไหน ถ้าศึกษาไปด้วยมีการพิจารณาเลือกฟัน
ไปด้วย ก็สามารถรู้เนื้อความนั้น ๆ ได้โดยตลอด และจกฐิติได้ว่า
อย่างไรเป็นสัทธรรมแท้ อย่างไม่เป็นสัทธรรมปฏิรูป ก็จกแหวก
ธรรมปฏิรูปอันเข้ามากำบังปัญญาจกฐิติเสียได้ เป็นแนวทางให้ลง
สันนิษฐานได้โดยถนัด ถ้ายิ่งเป็นผู้ปฏิบัติก็ยิ่งสำคัญ ถ้าไม่ใช้ความ
สอดส่องเลือกฟัน เห็นท่านว่าไว้อย่างไร ก็จกปฏิบัติไปอย่างนั้น
ไม่รู้จกผิด ไม่รู้จกถูก ก็จกต้องตกอยู่เกณฑ์ที่ปฏิบัติไปด้วยความ

งมหาย ถ้าความเข้าใจผิด หรือท่านแสดงไว้ผิด ก็จักต้องปฏิบัติผิด
เรื่อยไปไม่มีทางที่จะถอนตัวออกจากทางที่ผิดได้ ถ้ามุ่งศึกษาปฏิบัติ
ไปด้วยความสอดคล้องพิจารณาเลือกพื้น ก็จักปฏิบัติดำเนินไปแต่ใน
แนวทางที่ถูก ย่อมบรรลุผลอันเป็นที่ต้องประสงค์ได้โดยไม่ลำบาก
เพราะเหตุนี้ การพิจารณาเลือกพื้นธรรม จึงเป็นกิจประจำปรารภ
เป็นอุปการะแก่ผู้ศึกษาและผู้ปฏิบัติ.

ส. ป.

ถ. สัทธรรมชนิดไหน เรียกสัทธรรมปฏิรูป? สัทธรรมปฏิรูป
นั้นเกิดขึ้นจากอะไร ?

ค. สัทธรรมชนิดที่ปลอมหรือเทียมไม่ใช่สัทธรรมแท้ เรียกว่า
สัทธรรมปฏิรูป. เกิดขึ้นจากความเห็นผิดหรือเข้าใจผิดของผู้เรียบเรียง
เมื่อเรียบเรียงไปแม้ผิดก็หาไม่รู้ ด้วยเข้าใจว่าของตนถูก แล้วได้นำมา
ปนไว้ในสัทธรรมที่แท้.

ส. ป.

ด. เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ก็ปรากฏว่า ได้
ทำสังคายนาร้อยกรองธรรมวินัยกันเข้าไว้เป็นหมวดหมู่ และได้นำ
ต่อ ๆ กันมา เช่นนี้ สัทธรรมปฏิรูปจะเกิดขึ้นได้อย่างไร ? จงแสดง.

ค. เกิดขึ้นได้. เพราะเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว
ใหม่ ๆ พระอรหันต์ท่านได้ร้อยกรองนำสืบ ๆ กันมา มาถึงรุ่นหลัง ๆ
นี้ ไม่ใช่พระอรหันต์เป็นเพียงกัลยาณชน แม้เช่นนั้นก็ยังดี มีหน้า
ซ้ำต่อ ๆ มาอีก ก็ปรากฏว่าเป็นปุถุชน เมื่อจะทำก็มักจะเป็นไปโดย

สันนิษฐานเอาบ้าง เป็นไปตามความเคยชินเชื่อถือกันบ้าง แล้วก็
เอามาปนคละไวกับสัทธรรมที่แท้ ต่อมาใครไม่ทันได้พิจารณา พอ
เห็นเข้าหรือได้ยินเข้า ก็พาให้เข้าใจว่าเป็นสัทธรรมแท้ เลยจำกัน
ต่อ ๆ มาอีก นี่แลสัทธรรมปฏิรูป มีทางที่จะเกิดขึ้นด้วยอาการ
อย่างนี้.

ส.ป.

ถ. ในที่มาบางแห่งท่านกล่าวไว้ว่า สัทธรรมปฏิรูปยังไม่มี
เพียงใด พระสัทธรรมก็ยังคงอยู่เพียงนั้น เมื่อสัทธรรมปฏิรูปเกิด
ขึ้น พระสัทธรรมย่อมอันตรธาน ท่านทั้งหมายทราบหรือไม่ว่า ใคร
อย่างนี้.

ค. พอทราบบ้าง. โมฆบุรุษ คือบุรุษเปล่าในพระศาสนานี้
นั่นเอง เป็นผู้ยังพระสัทธรรมให้อันตรธาน.

ส.ป.

ด. มีพระบาลีว่า อตุถมญฺญา ย ชมฺมมญฺญา ย ชมฺมานุชฺชมฺ-
ปฺปฏิปนฺโน โหติ รู้ธรรมดาทั่วถึงแล้ว รู้ธรรมทั่วถึงแล้ว ย่อมเป็นผู้
ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม นี่ท่านประสงค์ความอย่างไร? จงแสดง

ค. ท่านประสงค์ความว่า ผู้ที่จะชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควร
แก่ธรรมนั้น ต้องเป็นผู้รู้ธรรมดาทั่วถึง การที่จะรู้ได้เช่นนั้น
ต้องอาศัยการศึกษาโดยใช้ความวิจารณ์ในธรรมนั้น ๆ ในถ่องแท้
ให้รู้พร้อมทั้งความหมายและเหตุผล แล้วย่อมนำมาปฏิบัติ นี้ย่อม

เชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม.

ส. ป.

นิพพิทา

ถ. ในปรมัตถปฏิบัติภา มีธรรมเป็นที่ตั้งเป็นกระตุ้เท่าไร ? อะไรบ้าง ? ข้อไหนหมายความอย่างไร ?

ต. มี ๖ คือ นิพพิทา วิตระ วิมุตติ วิสุทธิ สันติ นิพพาน. นิพพิทา หมายความว่าหน่ายในสังขารซึ่งเกิดด้วยปัญญา, วิตระ หมายความว่าสิ้นกำหนดในสังขาร สืบมาจากนิพพิทา, วิมุตติ หมายความว่าความหลุดพ้นจากอาสวะ ๓ เพราะสิ้นกำหนด, วิสุทธิ หมายความว่าปล่อยแผ้วแห่งจิต เพราะพ้นจากความเศร้าหมอง ด้วยสำรอกจากกิเลสตามหรือจากอาสวะแล้ว, สันติ หมายความว่าความสงบแห่งจิตที่ปล่อยแผ้ว, นิพพาน หมายความว่าดับกิเลสและกองทุกข์สิ้นเชิง.

๒๔๗๓

ถ. คำว่า โลก ท่านยกขึ้นกล่าวไว้ในธรรมวิจารณ์ส่วนนิพพิทานั้น ท่านหมายเอาอะไร ? พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงชวนให้มาดูโลก โดยมีพระประสงค์อย่างไร ?

ต. คำว่าโลก โดยตรงหมายเอาแผ่นดินอันเป็นที่อาศัย โดยอ้อมหมายเอาหมู่สัตว์ที่อาศัย การที่ชวนให้มาดูโลก ก็โดยมีพระประสงค์จะให้พิจารณาคุณรู้จักของจริง เพราะในโลกซึ่งกล่าวนี้

ย่อมประกอบด้วยสิ่งทั้งมีคุณและมีโทษ สิ่งที่ทำให้โทษโดยส่วนเดียว
เปรียบด้วยยาพิษก็มี สิ่งที่ทำให้โทษในเมื่อเกินพอดี เปรียบด้วยของ
มีนเมาที่มี สิ่งอันเป็นอุปการะเปรียบด้วยอาหารและเภสัชอันสบายก็มี
แต่ใช้ในทางผิดอาจให้โทษได้. รวมความว่า ในโลกย่อมมีพร้อมมูล
บริบูรณ์ด้วยสิ่งทั้งมีคุณและมีโทษ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงชวน
ให้ดู ก็ด้วยมีพระประสงค์เพื่อให้ผู้รู้จักสิ่งที่เป็นจริง จักได้ละสิ่งที่
เป็นโทษ ไม่ข้องไม่ติดในสิ่งที่เป็นคุณ.

ส. ป.

ถ. โลกที่ตระการตาช่วยอมเป็นที่ติดของคนทุกคนมิใช่หรือ เหตุ
ไฉน พระบรมศาสดาจึงทรงชวนให้มาดูเล่า ก็เท่ากับพระองค์ทรงล่อ
ให้คิดนะซี ?

ค. ไม่เป็นเช่นนั้น จะคิดก็แต่คนโง่คนพาล ผู้มีปัญญาช่วย
ไม่ติด ที่พระองค์ชักชวนให้ดู ก็ให้ดูซึ่งลงไปต่างหาก คือให้ดูถึง
คุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์แห่งเรื่องนั้น ๆ มิให้ตื่นเต้นติดไป
ตาม เช่นเดียวกับคูละคร มิใช่หลงชมความสวยงามต่าง ๆ ให้เพ่งดู
คดีและชั่ว กำหนดเล่ห์เหลี่ยมของคนฉลาดและคนเขลา มิใช่เพื่อ
ให้มาไปตามสิ่งนั้น แม้พระองค์ก็ยังได้ตรัสไว้ว่า ยศถ พาลา
วิสีทนต์ เป็นที่ซึ่งคนพาลหมกอยู่ นคติ สกโค วิชานต์ ผู้รู้ทัน
ไม่ข้องไม่ติด. นี้ก็แสดงให้เห็นว่า คนพาลต่างหากที่หมกหลงละเลิง
ไปในโลก บัณฑิตทั้งหลายหาหลงละเลิงไม่ เป็นวิธีชี้แนะอยู่ในตัว
แล้วว่า โลกซึ่งตระการนั้น ถ้าผู้ใดหมกอยู่ ผู้นั้นก็เป็นพาล ถ้า

ผู้ใคร่เท่า ผู้นั้นก็เป็นผู้บันทึก เพราะฉะนั้น จึงไม่เป็นอันว่าพระองค์
ทรงล่อให้คิด.

ส. ป.

ก. เพราะเหตุไร คนพาลจึงต้องหมกอยู่ในโลก? ต่างจาก
บัณฑิตอย่างไร ?

ค. เพราะว่าในโลกคือชุมนุมมนุษย์ ทั้งถิ่นที่สำนึก ย่อม
ประกอบด้วยสิ่งอันให้โทษโดยส่วนเดียว เปรียบด้วยยาพิษก็มี สิ่งอัน
ให้โทษในเมื่อเกินพอดี เปรียบด้วยของมีนเมาก็มี สิ่งอันเป็นอุปการะ
เปรียบด้วยอาหารและเกตุชอันสบายก็ดี แต่ใช้ในทางผิดอาจให้โทษ
ก็ได้. คนพาล ผู้ไร้พิจารณา ไม่หยิ่งเห็นโทษโดยดองแท้ ย่อม
เพลิดเพลินติดในสิ่งอันให้โทษ ย่อมละเลงตนเกินพอดีในสิ่งอันอาจ
ให้โทษ ย่อมติดในสงเป็นอุปการะ ชื่อว่าหมกอยู่ในโลก ถอนตน
ไม่ออก. ได้รับความต่างจากบัณฑิต คือยอมได้เสวยทุกข์บ้าง สุขบ้าง
อันสิ่งนั้น ๆ พึงอำนาจ แม้สุขก็เป็นเพียงสามิส คือมีเหยื่อเจือด้วย
ของล่อใจ เป็นเหตุแห่งความคิดดูเหยื่อคือมังสะอันเบ็ดเกี่ยวไว้ เป็น
ผู้อันจะพึงจงไปตามปรารถนา. ต่างจากบัณฑิต เพราะบัณฑิตยอม
พิจารณาเห็นความจริงแห่งสิ่งนั้น ๆ แล้ว ไม่ข้องไม่พัวพันในสิ่งอัน
ล่อใจ อันใคร ๆ ไม่อาจยั่วให้คิดด้วยประการใดประการหนึ่ง ย่อม
เป็นอิสระด้วยตน เช่นนี้ยอมได้สุขเป็นนิรามิส คือหาเหยื่อมิได้ เป็น
สุขสุขุมเกิดภายใน.

ส. ป.

ถ. สมเด็จพระบรมศาสดา ตรัสชวนพวกเราเหล่าพุทธบริษัทให้ มาดูโลกอันตระการตา เปรียบด้วยราชรถครั้งโบราณ มีพระพุทธรูป ประสงค์อย่างไร ?

ต. ใครจะรู้พระทัยของพระพุทธเจ้าได้ ได้แต่แสดงตามความเห็น ความเห็นว่า เพื่อทรงปลุกใจพุทธบริษัทให้ยังเห็นซึ่งลงไป ถึงคติธรรมดา และยังเห็นคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์แห่งสิ่ง นั้น ๆ อันคุ้มกันเข้าเป็นโลก คุณคุณละครเพ่งคติชั่วที่แสดงไปตาม เรื่อง กำหนดรู้ลักษณะของคนเขลาและคนฉลาด จักได้ไม่ตื่นตื่น ไม่ติดอยู่ในสิ่งนั้น ๆ มิใช่มีพระพุทธรูปประสงค์ให้คุณหลงเพลิดเพลิด ชมโลก คุณคุณละครเห็นแก่สนุกะนั้น.

๒๔๗๘

ถ. ในอุทเทศแห่งนิพพิทาในธรรมวิจารณ์ มีคำว่า แต่พวกผู้ รู้หาข้ออยู่ไม่ คำนี้ให้ได้หรือโดยปฏิบัติกันขยับว่า พวกไม่รู้หรือพวก ผู้รู้ยังไม่จริงต้องมีเครื่องข้อ จึงถูกหมกอยู่ในโลกนี้ ก็อะไรบ้างเล่า เป็นเครื่องข้อ ?

ต. รากะ โทสะ โมหะ มานะ ทิฎฐิ ทั้ง ๕ นี้เป็นเครื่องข้อ.

๑๓/๕/๖๓

ถ. อะไรเรียกว่ามาร ? บ่วงของมารนั้นคืออะไร ? เพราะ เหตุไร ?

ต. กิเลสกา มคือเจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ใครให้รักให้

อยากได้ คือตัดหาความทะยานอยาก รากะ ความกำหนัด อรติ ความขี้เกียจ เป็นอาทิ เรียกว่ามาร เพราะเป็นโทษล้างผลาญ คุณความดีและทำให้เสียคน. บ่วงของมารนั้น คือวัตถุสาม ได้แก่ กามารมณ์ ๕ อันเป็นของน่าชอบใจ. เพราะเป็นอารมณ์เครื่องผูกใจ ให้ติดแห่งมาร.

๕/๕/๖๕

ถ. บุคคลจะพ้นจากบ่วงแห่งมารด้วยอาการสำรวมจิต อย่างไร บ้าง ?

ต. บุคคลจากพ้นจากบ่วงแห่งมาร ด้วยอาการสำรวมจิต ๓ ประการ คือ ๑. สำรวมอินทรีย์ มิให้ความยินดีและความยินร้าย ครอบงำในเมื่อเห็นรูปเป็นต้น ๒. มนสิการกัมมัญฐาน อันเป็นปฏิบัติ กัมม์แก่กามฉันท์ คืออสุภะและการคติหรือมรณัสสติ ๓. เจริญ วิปัสสนา สันนิษฐานเห็นสภาพไม่เที่ยงแท้ เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา.

๑๔/๕/๖๖

ถ. การปฏิบัติตนให้พ้นจากมารจะไม่ดีกว่าหรือ เหตุไฉนท่าน จึงสอนให้ปฏิบัติตนให้พ้นจากบ่วงแห่งมาร ? จงอธิบาย.

ต. กิเลสสาม คือเจตสิกชักให้ใครให้รักให้ออยากได้ คือ ตัณหา รากะ อรติ เป็นอาทิ จัดว่าเป็นมาร เพราะเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีและทำให้เสียคน, วัตถุสาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อันเป็นของน่าชอบใจ จัดว่าเป็นบ่วงแห่งมาร เพราะเป็นอารมณ์เครื่องผูกใจให้ติดแห่งมาร. เมื่อไม่ติดอยู่ในอารมณ์อัน

เป็นเครื่องผูกให้ติดแห่งมาร มารจักล้างผลาญคุณความดีและทำให้
เสียคนไม่ได้ ก็เป็นอันกำจัดการนั่นเอง เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้
ปฏิบัติตนให้พ้นจากบ่วงแห่งมาร.

๑๔/๕/๖๖/๕/๖๕

ถ. กิเลสกำกับวัตถุกำ ถ้าไม่เรียกตามนี้ จะเรียกว่าอะไร
ได้อีก ? ทำไมจะพ้นได้จากนั้น ยกอุทาหรณ์มาพร้อมทั้งบาลี ?

ต. กิเลสกำเรียกว่ามาร วัตถุกำเรียกว่าบ่วงแห่งมาร. จัก
หลุดพ้นได้ด้วยความสำเร็จจิต ดังพระพุทธภาษิตว่า เย จิตต์
สญฺญเมสฺสนฺติ โมกฺขนฺติ มารพฺนฺธนา ผู้ได้จักระวังจิต ผู้นั้นจักพ้น
บ่วงแห่งมาร.

๕/๕/๖๘

ถ. เจตสิกเช่นไร จัดเป็นกิเลสกำ เกี่ยวข้องกับจิตอย่างไร ?
ถ้าจะป้องกันมิให้เจตสิกเช่นนั้นเกิดขึ้นกับจิต จะพึงปฏิบัติอย่างไร ?

ต. เจตสิกอันเศร้าหมอง ชักให้ใคร่ ให้รัก ให้อยากได้ มี
ตัณหา ราคะ อรติ เป็นอาทิ จัดเป็นกิเลส เกี่ยวข้องกับจิตด้วย
เพราะเป็นเครื่องทำจิตให้เศร้าหมอง สำรวมจิตไว้ไม่ปล่อยให้เพลิด
เพลิวัวพันในวัตถุกำ ด้วยอาการคือสำรวมอินทรีย์มิให้ความยินดี
ครอบงำในเมื่อเห็นรูปเป็นต้นอันน่าปรารถนา มนสิการกัมมัญฐานที่
เป็นปฏิปักษ์ต่อกำฉันท คืออสุภะหรือกายคตาสติ หรือที่ยังจิต
ให้สลัด คือมรณัสสติ. เจริญวิปัสสนา คือพิจารณาสังขาร แยก
ออกเป็นขั้น สันนิษฐานเห็นเป็นสภาพไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็น

อนัตตา.

๒๔๓๒

ถ. เหตุไฉนกิเลสกรรมและวัตถุกรรม จึงได้ชื่อว่ามารและบ่วงแห่งมาร ? เมื่อเป็นเช่นนั้นจะปฏิบัติอย่างไร จึงจะหลุดพ้นไปจากบ่วงแห่งมารได้ ?

ค. เพราะเหตุว่า กิเลสกรรมมีต้นเหตุเป็นต้น เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมเป็นโทษล้างผลาญคุณความดีของคนและทำคนให้เสียหาย จึงได้ชื่อว่ามาร. ส่วนวัตถุกรรมมีรูปอันน่ารักเป็นต้น เป็นอารมณ์เครื่องผูกในให้ติดแห่งมาร จึงได้ชื่อว่าเป็นบ่วงแห่งมาร. ปฏิบัติอย่างนี้ คือระวางจิตสำรวมจิตด้วยอาการ ๓ อย่างคือ ๑. สำรวมอินทรีย์มิให้ความยินดีครอบงำในเมื่อเห็นรูปอันน่าปรารถนาเป็นต้น ๒. มนสิการกัมมัฏฐาน อันเป็นปฏิปักษ์ต่อกามฉันทมือสุกะเป็นต้น ๓. เจริญวิปัสสนา คือพิจารณาสังขารให้เห็นว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา จึงจะหลุดพ้นไปจากบ่วงแห่งมารได้.

๒๔๓๖

ถ. เห็นสังขารทั้งปวงว่าไม่เที่ยง ก็ย่อมหน่ายในทุกข์ เห็นว่าสังขารทั้งปวงอนัตตา ก็ย่อมหน่ายในทุกข์ จึงเป็นทางแห่งวิสุทธิ ถ้าเห็นว่าเป็นทุกข์ย่อมหน่ายในความไม่เที่ยง จะเป็นทางแห่งวิสุทธิได้หรือไม่ ? เหตุไฉนจึงว่าอย่างนั้น ? อันที่จริงบางแห่งท่านก็สอนให้พิจารณาเห็นเฉพาะลักษณะอย่างเดียวนั้น เช่นอนัตตลักษณะสูตร

ท่านผู้สดับย่อมไม่บรรลุวิสุทธิโดยนิปปริยากี่มี .

ด. ไม่ได้. เห็นว่าสังขารทั้งปวงนั้นหมายเอาทุกขจันท์เมื่อเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และเสื่อมสิ้นไป ก็เป็นตัวทุกข์เท่านั้น จึงควรหน่ายในทุกข์ เป็นทุกขอริยสัง เป็นปริญญยธรรม เป็นทางแห่งวิสุทธิ ถึงเนื้อเรื่องในอนัตตลักขณสูตร ท่านผู้สดับก็หน่ายในทุกข์จึงได้บรรลุวิสุทธิ.

๑๓/๕/๖๗

ด. ในอุทเทสปฏิปทาแห่งนิพพิทาว่า เมื่อใดเห็นว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เมื่อนั้นย่อมหน่ายในทุกข์ และแก้ว่าสังขารนั้นได้แก่ปัญจจันท์ แต่มิได้ระบุว่า ใครเป็นผู้เห็นว่าปัญจจันท์นั้นด้วยปัญญา ปัญจจันท์ก็คือกายกับใจ ถ้าอย่างนั้นกายหรือใจเห็นปัญจจันท์ หรือใครเป็นผู้เห็นปัญจจันท์ จึงหน่ายในทุกข์?

ด. ในอนัตตลักขณสูตรเป็นต้นว่า พระอริยสาวกผู้เห็นปัญจจันท์ จึงหน่ายในปัญจจันท์ คือทุกข์ ดังคำว่า เอว ปสฺสํ ภิกฺขเว สุตฺวา อริยสาวโก รูปสมึปิ นินฺพินฺนุติ* เป็นอาทิ.

ด. เห็นสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง เป็นทุกข์หรือเป็นอนัตตาแล้ว นำมีผลหน่ายในสังขาร แต่ใจท่านจึงว่าหน่ายในทุกข์ มิเป็นเหมือนปัญหายาก ตอบไม่ได้แล้ว ไพล่ไปโทษใครต่อใครยุ่งหรือ?

ด. การเห็นปัญหายากตอบไม่ได้ เป็นคนละอย่างกับการเห็นสังสาร เพราะคำว่าสังขารทั้งปวง ท่านหมายเอาเบญจจันท์ซึ่งเป็น

๑. ภิกขุทั้งหลาย พระอริยสาวกผู้ฟังแล้ว เห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมหน่ายในรูป. ส.ป.

ตัวทุกข์ เห็นสังขารว่าไม่เที่ยงเป็นตัวแล้วหน่ายสังขารหรือหน่ายตัวทุกข์ ก็เท่ากับเห็นแสงสว่างเป็นความร้อนแล้วหน่ายเปลวไฟ มีผลเท่ากัน ส่วนเห็นปัญหาหากก็ดี ตอบไม่ได้ก็ดี เป็นเรื่องของผู้เฉลยเอง ผู้เฉลยกับคนอื่นไม่ใช่เป็นคน ๆ เดียวกัน หรือเป็นตัวแทนกันได้ เพราะฉะนั้น จึงเป็นคนละอย่างกับการเห็นสังขาร.

๑๖/๕/๓๐

ถ. อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กับอนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตตลักษณะ เป็นอันเดียวกันหรือต่างกันอย่างไร ? รวมทั้งหมดนั้นเรียกว่าอะไร ?

ต. ต่างกัน ปัญจขันธ์เป็นตัว อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา. ความแปรปรวนแห่งปัญจขันธ์ เป็นอนิจจลักษณะ ความที่ปัญจขันธ์ถูกเบียดเบียนบีบคั้นจากผัสสะต่างๆ เป็นทุกขลักษณะ ความที่ปัญจขันธ์ไม่เป็นไปตามอำนาจ เป็นอนัตตลักษณะ เรียกไตรลักษณ์.

๒๔๘๐

ถ. ปัญญาเห็นไตรลักษณ์กับเห็นธรรมดา เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร ? จงอ้างหลักประกอบ.

ต. โดยอรรถก็อย่างเดียวกัน เพราะไตรลักษณ์ ก็คือธรรมดานั่นเอง แต่ต่างโดยพยัญชนะ เห็นไตรลักษณ์ ย่อมหน่ายในทุกข์ ความหน่ายนั้นเป็นทางแห่งวิสุทธิ มี ๒ บาทพระคาถา เป็นเครื่องอ้างว่า :-

ธ. นิพพิณฑิ ทุกเข เอส มกุโค วิสุทฐิยา°

เห็นธรรมคาได้ธรรมจักขุ ปราศจากฐติ ปราศจากมลทิน มีบาติเป็น
เครื่องอ้างว่า วิรัช วิตมล ฐมมจักขุ อุทปาติ ยงกิลจ
สมุทขมมัม สพุพนตัม นิโรธมมัม.๒

๒๔๖๓

ธ. ความแปรแห่งสังขารโดยผ่านวัยทั้ง ๓ ในส่วนรูปกายก็พอ
จะเห็นได้แล้ว แต่ในส่วนนามกาย จะพึงเห็นได้ด้วยอาการอย่างไร ?

ต. ความแปรแห่งสังขารในส่วนนามกาย จะพึงเห็นได้ด้วย
อาการอย่างนี้ คือในเบื้องต้นแปรมาในฝ่ายเจริญ พึงเห็นตั้งแต่เกิด
มาจนหนุ่มสาวเต็มที ในระหว่างนี้รูปกายเติบโตขึ้น นามกายคือจิต
และเจตสิกว่องไวขึ้น ระยะนี้จัดเป็นประถมวัย ตั้งแต่สังขารหยุด
เจริญ แต่ขยายตัวออก นามกายหนักแน่นเข้า เช่นมีสติรู้จักเหนียวรั้ง
ตั้งอยู่ไม่เลินเล่อ ระยะนี้จัดเป็นมัชฌิมวัย แต่นั้นสังขารย่อมแปรไป
ในความเสื่อม ย่อมหลุดโทรมลงไปทุกที จนปรากฏรูปกายห่อหมำรุค
นามกายเงื่องและเงอะเลื่อนเข้าทุกที ระยะนี้จัดเป็นปัจฉิมวัย.

ส. ป.

ธ. อนิจจตา ความไม่เที่ยง กำหนดรู้ได้ในทางง่ายและทางที่
ละเอียดกว่าด้วยอย่างไร ? มีพระบาลีที่อ้าง ๒ ทางนี้บ้างหรือไม่ ? จง

๑. เมื่อนั้นยอมหน่ายในทุกข์ นั้นทางแห่งความบริสุทธิ์. ๒. ธรรมจักขุ (ดวงตา
เห็นธรรม) อันปราศจากฐติ ไม่มีมลทินเกิดขึ้นแล้วว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้น
เป็นธรรมคา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับเป็นธรรมคา. ส. ป.

บอกบาติมา.

ต. อนิจจตา ความไม่เที่ยง ย่อมกำหนดรู้ได้ในทางง่ายด้วย
ความเกิดขึ้นในเบื้องต้น และความสิ้นไปในเบื้องปลาย. ได้ในบาติ
ว่า อนิจจา วต สงฺขารา อุปฺปาทวยธมฺมิโน อุปฺปชฺชิตฺวา
นิรุชฺฌนฺติ ในทางที่ละเอียดกว่านั้น ย่อมกำหนดรู้ได้ด้วย
ความแปรปรวนระหว่างเกิดและดับ ได้ในบาติว่า อจฺเจนฺติ กาลา
ตฺรยฺนฺติ รตฺติโย วโยคฺฌนา อนุปฺพุทฺติ ชนฺติ.๑

๑๔/๕/๖๖

ถ. อนิจจตา ความไม่เที่ยงแห่งเวทนาที่เป็นสุขเป็นทุกข์ ก็พอ
กำหนดได้ว่าแปรไปเพราะเหตุอะไร แต่ต่อทุกขมสุขเวทนาที่แปรไป
เป็นสุขบ้าง เป็นทุกข์บ้างนั้น แปรไปเพราะเหตุอะไร ?

ต. อทุกขมสุขเวทนา แปรไปเป็นสุขเพราะรู้ชอบ แปรไปเป็น
ทุกข์เพราะรู้ไม่ชอบ.

๒๔๓๔

ถ. คนหรือสัตว์ที่เรียกกันว่า ตาย นั้น กำหนดด้วยอะไร ?
เพราะเหตุไร จึงว่าอย่างนั้น ?

ต. กำหนดด้วยความขาดแห่งสันตติ. เพราะไม่มีเรื่องสืบต่อ
ให้คิดเนื่องกันไปอีก คนก็ดี สัตว์ก็ดี ที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ ก็เพราะยังมี

๑. สังขารทั้งหลายไม่เที่ยงหนอ มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมสิ้นเป็นธรรมดา เกิด
ขึ้นแล้วย่อมดับไป. ๒. กาลย่อมล่วงไป ราตรีย่อมผ่านไป ชั้นแห่งวัยย่อมละ
ลำดับไป. ส. ป.

สันตติคือการสืบทอด เช่นลมหายใจเข้า หายใจออกสืบทอดกัน หรือ
อวัยวะยังเกิดขึ้นสืบทอดกันไป เช่นหนังเก่ากร่อนไป หนังใหม่เกิดขึ้น
แทน เช่นนี้จึงปรากฏว่าดำรงชีพอยู่ได้ ถ้าการสืบทอดซึ่งจะมาทำ
ให้เกี่ยวเนื่องกันไม่มี ก็ต้องตาย.

ส. ป.

ถ. ทุกขตา ความเป็นทุกข์แห่งสังขาร กำหนดเห็นด้วย
ลักษณะ ๑๐ อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ต. ทุกข์ลักษณะ ๑๐ อย่าง คือ ๑. สภาวะทุกข์ หรือ ทุกข์
ประจำสังขาร ๒. ปกิณณทุกข์ หรือทุกข์จร ๓. นิพัทธทุกข์
๔. พยาธิทุกข์ หรือทุกข์เวทนามีประเภทต่าง ๆ ๕. สันตปาทุกข์
๖. วิปากทุกข์ ๗. สหคตทุกข์ ๘. หรือทุกข์รวมยอด.

๒๔๗๕

ด. ในนิสเทศแห่งทุกข์สังข สแสดงชาติว่า ขนฺธานํ ปาตุภาโว
ความมีปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย ชื่อว่าชาติ ขันธในที่นี่ ก็ได้แก่
ขันธ ๕ ซึ่งย่อลงเป็นรูปนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาติกับนามรูป
ย่อมเป็นอันเดียวกันมิใช่หรือ ? เป็นอย่างไร ? จงชี้แจงอ้างเหตุผล.

ต. มิใช่อันเดียวกัน โดยปัจจัยการ นามรูปกมฺมีวิญญาณเป็น
ปัจจัย ชาติมีภพเป็นปัจจัย นามรูปเป็นตัวสังขาร ชาติเป็นอาการ
ของสังขาร การที่แสดงอาการของสังขาร จำต้องยกสังขารขึ้นกล่าว

ด้วย มิฉะนั้นทราบมิได้ว่า เป็นอาการแห่งอะไร ในที่นี้ ขนฺธาน
เป็นตัวสังขาร ปาตุภาโว เป็นชาติ ซึ่งเป็นอาการ.

๒๔๓๕

ถ. ในนิทเทศแห่งทุกขสังฺ แสดง โสกะ ปริเทวะ อุปายาส
ว่าเกิดแต่เหตุคือ ความฉิบหาย หรือเพราะทุกข์อย่างใดอย่างหนึ่ง
มาถึงเข้า โดยใจความก็คือถูกพรากจากอารมณ์ที่พอใจบ้าง ถูก
ประจวบกับอารมณ์ที่ไม่พอใจบ้างนั่นเอง แต่เหตุไรท่านจึงจัดอภัย-
สัมปโยคทุกข์ กับ ปิยวิปโยคทุกข์ ซึ่งมีอาการคล้ายเหตุแห่งทุกข์ ๓
นั้น ว่าเป็นทุกข์อีก ๒ ประการซ้ำเข้ามาอีก ? จงชี้แจง.

ต. ขอชี้แจงว่า ในนิทเทศแห่งทุกขสังฺนี้ ท่านมุ่งแสดง
เจตสิกทุกข์ซึ่งเป็นส่วนผล หาได้มุ่งแสดงเหตุแห่งทุกข์ไม่ เพราะเหตุ
จักแสดงในสมุทฺขสังฺข้างหน้า แม้ปภินณกทุกข์เหล่านั้น จะคล้าย
กันโดยเหตุภายนอกบ้างก็ตาม แต่ก็ยังต่างกันโดยอาการที่ปรากฏ
กัจจิต คือที่รุนแรงก็มี ที่เพลาก็มี พิจารณาตามอาการจะเห็นว่า
ความอึดอัด ความซึ่งเคียด ความเกลียดชัง เป็นอภัยสัมปโยคทุกข์
ความเปลี่ยวเปล่าว่าเหวใจ เป็นปิยวิปโยคทุกข์ ทั้ง ๒ ประการ
เพลากว่า โสกะ ปริเทวะ อุปายาส แม้โสกะ ปริเทวะ อุปายาส
ก็เกิดโดยสมุฏฺฐานอย่างเดียวกัน แต่ก็ยังต่างกันโดยอาการ เพราะ
ฉะนั้น จึงเห็นว่าเหตุจะคล้ายกัน แต่อาการของทุกข์เหล่านั้นย่อม
ต่างกัน โดยใจความ อภัยสัมปโยคกับวิปโยค เป็นเหตุของ

โสกะ ปริเทวะ อุปายาสด้วย เป็นผลคือทุกข์ด้วย.

๒๔๖๕

ถ. โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส ล้วนเป็นทุกข์ทางใจ
ด้วยกันทั้งนั้นมิใช่หรือ แต่มีลักษณะต่างกันอย่างไร ?

ต. เป็นทุกข์ทางใจด้วยกันทั้งนั้น แต่เมื่อกล่าวถึงลักษณะย่อมน
ต่างกัน คือ โสกะ ความแหงใจ หมายถึงความที่ใจหดหู่เหี่ยวแห้ง
ไม่ชุ่มชื่นร่าเริง. ปริเทวะ ความร่ำไรร่าพัน หมายถึงความคร่ำครวญ
อาลัยถึงสิ่งที่เป็นที่รักใคร่ เมื่อแรงกล้า ก็แสดงออกทางกายมีร้องไห้
เป็นต้น แสดงออกทางวาจา บ่นเพ้อถึง. โทมนัส ความเสียใจหมายถึง
ความที่จิตสลด แต่มิใช่สลดด้วยธรรมสังเวช. อุปายาสความคับแค้น
หมายถึงความคับแค้นในจิต โดยความได้แก่ความอึดอัดใจ.

ส. ป.

ถ. โสกะ ปริเทวะ โทมนัส อุปายาส เป็นผลเนื่องมาจากไหน ?

ต. เมื่อพิจารณาเทียบเคียงดู โสกะ ปริเทวะ อุปายาส ดูเป็น
ผลสืบมาจากราคะ ในเมื่อได้ไฉ้อารมณ์อันเป็นที่รักสมหวัง หรือ
เมื่อได้มาแล้วพลัดพรากจากไป โทมนัส ดูเป็นผลสืบมาจากโทสะ.

ส. ป.

ถ. ความอยากที่เกิดจากธรรมดาแสรังสรร เช่นอยากข้าว
อยากน้ำเป็นต้น ท่านไม่ได้จัดเป็นตัณหา เพราะไม่เข้าลักษณะเป็น
โปโนพุกวิกา^๑ นนุทิวาสหคตา^๒หรือ ตตฺรตตฺราภินนุทินิ^๓ แต่

เป็นไปเพื่อภพใหม่. ๒. ประกอบด้วยความกำหนดด้วยอำนาจความเพลิน. ๓. เพลิน
เพลินในอารมณ์นั้น ๆ. ส. ป.

ถ้าการหลงถือว่าเป็นตัวเราเขาโดยธรรมดาสร้างสรรค์ เช่นถือกันและกันว่าเป็นมารดาบิดาบุตรธิดา เป็นต้น จะไม่จัดเป็นปิปาส^๑ ในของที่ไม่ใช่ตนว่าเป็นตนบ้างหรือ จะว่าอะไร ? เหตุไฉนจึงเฉลยดั่งนั้น?

ต. ไม่ว่าจะอะไร เพราะว่าการจัดเช่นนั้น เป็นการชอบแล้ว เพราะการหลงถือที่จัดเป็นปิปาสในที่นี้ ท่านประสงค์เอาการถือที่ยิ่งกว่าธรรมดาให้เป็น เช่นถือด้วยอำนาจทิฐิมานะอันแรงกล้าคอยแสหาแต่ทุกข์ภัยให้แก่กัน นำความพินาสมาทั้งแก่ตัวทั้งแก่ผู้อื่น ไม่ใช่ถือโดยธรรมดาสร้างสรรค์ให้ถือ เช่นถือว่าเป็นมารดาบิดาและบุตรธิดาของกันและกัน เพราะถือเช่นนั้นนี้แต่ทำให้เกิดประโยชน์เกื้อกูลแก่กันและกัน ถือตามสมมติสัจไม่ทำตนให้วิบัติ เพราะเหตุนี้ไม่จัดเป็นปิปาส. โดยเหตุนี้ จึงเฉลยอย่างนี้.

๑๖/๕/๗๐

ฉ. นิพัทธทุกข์และพยาธิทุกข์ คืออะไร ? ท่านแสดงไว้ที่ไหน ?

ต. นิพัทธทุกข์ คือทุกข์เนื่องนิตยหรือทุกข์เป็นเจ้าเรือน ได้แก่หนาว ร้อน หิว ระบาย ปวดอุจจาระ ปวดปัสสาวะ. พยาธิทุกข์หรือทุกข์เวทนา มีประเภทต่าง ๆ ตามสมุฏฐาน คืออวิยะอันเป็นเจ้าการ ไม่ทำหน้าที่ให้เป็นปกติ ทุกข์ ๒ หมวดนี้แสดงไว้ในคิริมานนทสูตรตอนอาทินวสัญญา โดยความเป็นโทษแห่งกาย.

๒๔๓๒

๑. ความผิดแผกจากความจริง. ส. ป.

ถ. สันตปาทุกข์ ท่านแก้ไว้ในธรรมวิจารณ์ ได้ใจความชัดว่าอย่างไร ?

ด. สันตปาทุกข์ ทุกข์คือความร้อนรุ่ม ได้แก่ความกระวนกระวายใจ เพราะถูกไฟคือ รากะ โทสะ โมหะ เผา. ในอาทิตตปริยายสูตรเรียกกิเลส ๓ นั้นว่าเป็นไฟ ไม่เรียกปภินณกทุกข์ว่าเป็นไฟ แต่คงใช้ภริยาว่าเผาเหมือนกัน สันตปาทุกข์ เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะถูกไฟ ๓ นั้นเผา ไม่ใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะถูกปภินณกเจตสิกทุกข์เผา เพราะปภินณกเจตสิกทุกข์ ท่านจัดคงไว้ว่าเป็นทุกข์อย่างเดิม จะเรียกว่าไฟไม่ได้ เพราะเป็นผลสืบมาจากกิเลส ๓ นั้นเกิดแต่การถูกกิเลสเผา ความแสบร้อนอันเกิดในภายหลัง เหตุฉะนั้น ปภินณกทุกข์กับสันตปาทุกข์ ท่านจึงจัดไว้ให้ต่างหมวดกัน.

๑๔/๕/๖๖

ฉ. วิปากทุกข์ โดยใจความต่างจากสันตปาทุกข์อย่างไร ? และทุกข์ลักษณะนี้มีแก่สังขารทั่วไปหรือมีเฉพาะสังขาร ? บ่งความให้ชัด.

ด. ต่างกันอย่างนี้ สันตปาทุกข์ เป็นทุกข์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน เพราะถูกกิเลสเผาให้เราร้อนกระวนกระวายใจเหมือนถูกไฟลน. ส่วนวิปากทุกข์ เป็นทุกข์ที่เป็นผลของกรรมอันเป็นส่วนอดีตที่ได้ทำไว้แล้ว ทำให้เดือดร้อนใจ ให้ได้เสวยกรรมกรรม ตกทุกข์ ตกยาก ตกอบาย. ทุกข์ลักษณะนี้ มีเฉพาะแก่อุปาทินนสังขารอย่างเดียว เพราะอุปาทินนสังขารมีอายตนะที่จะรับสัมผัส ให้เกิดเจตสิกทุกข์ได้

และเป็นผู้สวຍทุกข์เองด้วย ส่วนอนุปาทินนิกสังขารไม่มีเจตสิกธรรมที่จะสวຍทุกข์ดังกล่าวแล้ว.

๒๔๓๖

ถ. ลาก ยศ สรรเสริญ สุข เป็นอิฏฐารมณมิใช่หรือ ? โฉนในโลกธรรมจึงว่าเป็นทุกข์แต่ละอย่าง ๆ จงอธิบายให้เห็นพอเป็นปฏิบัติทางดำเนินนิพพิทา?

ต. ใช่ เพราะสิ่งเหล่านั้นเป็นวิปริณามทุกข์ คือได้แก่ทุกข์เมื่อแปรเป็นอื่น หรือสิ่งเหล่านั้นมีทุกข์กำกับอยู่ด้วย เช่นมีลาภ คือมีทรัพย์ ต้องเฝ้าระวังไม่เป็นอันหลับอันนอนเป็นต้น มียศ ต้องเป็นอยู่เติบกว่าสามัญ ต้องมีภาระมาก เวลาไม่เป็นของตน ต้องพลอยทุกข์สุขด้วยเขา. ใ้รับสรรเสริญ เหมือนคนค่อมเหล่าหวานชวนจะเพลนไปว่าตนดี, มีสุขเป็นทางปรารณายังขึ้น ยังไม่อึดเป็นอันไม่ได้สุขจริง เมื่อพิจารณาเห็นวิบุลผลเหล่านี้ว่าเป็นทุกข์โดยอาการดังกล่าวแล้ว ย่อมหน่ายในสิ่งที่เป็นทุกข์ ไม่เพลนเพลนหมกมุ่นในลาภยศ สรรเสริญ สุข อันช่วยวนเส่นหา ชื่อว่าดำเนินถึงปฏิบัติแห่งนิพพิทา.

๕/๕/๖๘

ถ. คนพาลเมื่อโลกธรรมฝ่ายอิฏฐารมณ็ครอบงำ มักจะหลงเห็นไปว่าเป็นสุข ก็แต่ว่าบัณฑิตท่านกลับพิจารณาเห็นไปว่าเป็นทุกข์ จงอธิบายให้เห็นว่าเป็นทุกข์ได้อย่างไร ? จัดเป็นทุกข์หมวดไหนในทุกข์ตา ?

ด. อธิบายให้เห็นว่าเป็นทุกข์ได้อย่างไร มีลาภเช่นมีทรัพย์ต้อง
เฝ้าระวังจนไม่เป็นอันหลับอันนอนโดยปกติ ต้องเสียชีวิตในการป้องกัน
ทรัพย์ก็มี. มียศ คือได้รับตั้งเป็นใหญ่กว่าคนสามัญเป็นชั้น ๆ
ต้องเป็นอยู่เดิมากกว่าคนสามัญ จำต้องมีทรัพย์มากเป็นกำลัง มักหา
ได้ไม่พอใช้ ต้องมีภาระมาก เวลาไม่เป็นของตน เป็นที่เกะของคน
อื่นนุ่งนัง ต้องพลอยสุขทุกข์ด้วยเขา. ได้รับความสรรเสริญเหมือน
ดื่มหล่ำหวาน ชวนจะเพลินไปว่าตนดี ต้องมีสติระวังมิให้เมา กล่าว
คือผลอดตัว ดื่มหล่ำเสียอีก ผู้ดื่มน้อยอาจยังได้ ส่วนสรรเสริญมา
จากผู้อื่นช่วยวนเสมอ มีสุขเป็นทางให้ปรารถนาลงขึ้น จึงยังไม่อึด
เป็นอันไม่ได้สุขจริง วิบุลผลอย่างนี้มีทุกข์กำกับอยู่ด้วย จัดเป็น
สลดตทุกข์ ในทุกขตา.

ส.ป.

ด. ทุกข์ในเวลาเตรียมตัวจะได้ในทุกข์หมวดไหนบ้าง ? เพราะ
เหตุไร ?

ด. ทุกข์ในเวลาเตรียมตัวได้ในหมวดที่ ๘ คืออาหารปรีเยฐฐิ-
ทุกข์ และหมวดที่ ๙ คือวิวัตมูลกทุกข์ เพราะการหาอาหารและ
การวิวัตต่อสู้กันต้องเตรียม มิฉะนั้น ก็จะต้องถูกขัดขวางแข่งขัน
ตัดรอน พ่ายแพ้และเสียชีวิต.

๑๔/๕/๖๖-๖/๕/๖๕

ด. การพิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอนัตตา จะพึงกำหนด
รู้ด้วยอาการเท่าไร ? คืออะไรบ้าง ?

ด. ด้วยอาการ ๕ อย่าง คือ ๑. ด้วยไม่อยู่ในอำนาจหรือ
ฝืนความปรารถนา ๒. ด้วยแย้งต่ออรรถา ๓. ด้วยความเป็นสภาวะ
หาเจ้าของมิได้ ๔. ด้วยความเป็นสภาพสูญ คือว่างหรือหายไป
๕. ด้วยความเป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามเหตุปัจจัย.

๕/๕/๖๘-๖๙

ด. สังขาร เป็นอนัตตา โดยอธิบายว่า ไม่มีอำนาจบังคับ
บัญชา ต้องแล้วแต่เหตุปัจจัย ส่วนนิพพานที่จัดเป็นอนัตตานั้น โดย
อธิบายอย่างไร ?

ด. นิพพานที่จัดเป็นอนัตตา โดยอธิบายว่า เปล่าจากสัตว์
บุคคลไม่มีเจ้าของ และไม่เข้าไปในอำนาจของอะไรทั้งหมด แต่ไม่
ใช่แล้วแต่เหตุปัจจัยอย่างสังขาร เพราะเป็นอสังขตธรรม คือธรรม
ที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้.

๒๔๓๒

ด. ความเห็นผิดที่ว่าขันธ ๕ มีตัวตนนั้น มีอาการที่เกิดในใจ
อย่างไร ?

ด. อาการของความผิดว่าตัวตนนั้น คือเห็นว่าจะเลือกเอา
ได้ตามปรารถนา เช่นสุขเกิดขึ้น ก็ขอว่าจงเป็นอย่างนี้ ถ้าทุกข์เกิด
ขึ้น ก็ขอว่าอย่าเป็นเช่นนี้ ในขันธ ๕ ที่เป็นธรรมดาเลือกไม่ได้
เพราะไม่เที่ยงมีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ตามนัยในอนัตต-
ลักษณะสูตร.

๕/๕/๖๕

ก. ข้อว่าสังขารเป็นอนัตตา เพราะแย้งตรงต่ออัตตานั้น โดยอธิบายว่าอย่างไร ?

ค. อธิบายว่า จะยึดสังขารนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวของเรา ดังนี้หาได้ไม่ เพราะที่สังขารต้องแปรปรวนเป็นธรรมดา ดังแสดงในอนัตตลักขณสูตรว่า สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือหนอเพื่อตามเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา นั่นเป็นเรา นั่นเป็นตัวของเรา ดังนี้ ก็แสดงให้เห็นความแย้งกันต่อสิ่งที่ถือว่าตัวตนโดยตรง ว่าโดยส่วนจิตและเจตสิก ความคิดความอ่านก็ดี ความสวเขยเวทนาก็ดี และอาการอย่างอื่นอีกก็ดี เป็นกิจหรือหน้าที่แห่งจิตและเจตสิกทั้งนั้น มิใช่แห่งอัตตา.

ส. ป.

ก. นอกจากจะว่า เพราะไม่เที่ยง เพราะเป็นทุกข์แล้ว จะพึงกำหนดรู้สังขารเป็นอนัตตาด้วยอาการอย่างไรบ้าง ?

ค. ด้วยไม่อยู่ในอำนาจหรือด้วยฝืนความปรารถนาเป็น ด้วยแย้งต่ออัตตาบ้าง ด้วยความเป็นสภาวะหาเจ้าของมิได้บ้าง ด้วยเป็นสภาพศูนย์บ้าง และด้วยความเป็นสภาวะธรรมเป็นไปตามปัจจัยบ้าง.

๑๖/๕/๓๐

ก. อาการเป็นเครื่องกำหนดรู้อัตตาข้อที่ ๔ ว่า ด้วยความเป็นสภาพศูนย์ คือว่างหรือหายไป คำว่าว่างกับคำว่าหายไป ไม่เป็นอันเดียวกันหรือ ? เพราะไม่มีอะไรจึงใช้คำว่าว่างได้ และต้องมีอะไรจึงใช้คำว่าหายไปได้ ๒ คำนี้มีความประสงค์เป็นอย่างไร ?

จงอ้างบาลีมาด้วย.

ต. คำทั้ง ๒ นั้น มีความประสงค์ดังนี้ สังขารเป็นสภาพว่าง
พึงรู้อย่างนี้ ในกาลใดผู้พิจารณากำหนดเห็นสังขารกระจายเป็นส่วน
ย่อยๆ จากขณะคือก่อน ในกาลนี้ย่อมเห็นว่าง ถอนเสียได้ซึ่ง
ฉนสัญญา ความหมายว่าเป็นก่อน ดังแสดงในบาลีว่า :-

ยถา ยถา นิชฌายติ โยนิโส อุปปริกขติ
ริตฺตํ ทฺวจกฺกํ โหติ โย นํ ปสฺสติ โยนิโส.

ผู้เพ่งพิจารณาเห็นโดยแยกคายด้วยประการใด ๆ ย่อมปรากฏ
เป็นของเปล่าแก่ผู้เห็นโดยแยกคายนั้น ๆ โดยประการนั้น ๆ.

สังขารเป็นสภาพหายไปนั้น พึงรู้ด้วยความดังแสดงในชราสูตร
ว่า:-

สุปิเนน ยถापि สงฺคตํ ปฏิพฺพุโห ปฺริโส น ปสฺสติ
เอวมปิ ปิยายิตฺตํ ชนํ เปตํ กาลกตํ น ปสฺสติ.

คนที่ตื่นขึ้นแล้ว ย่อมไม่เห็นอารมณ์อันประจวบด้วยความฝัน
ฉนใด ชนผู้อยู่ย่อมไม่เห็นชนผู้อันตนรักล่วงไปแล้ว ฉนนั้น.

๑๒/๕/๖๖

ธ. อนัตตา ความที่ธรรมเป็นอนัตตา มีสั่งสอนแต่ภายใน
พระพุทธศาสนาเท่านั้นหรือ ๆ ภายนอกพระพุทธศาสนา ก็มีศาสดาอื่น
เคยสั่งสอนเหมือนกัน มีอะไรเป็นเครื่องอ้าง ?

ต. มีสั่งสอนแต่ในพระพุทธศาสนาเท่านั้น ภายนอกพระพุทธ-

ศาสนาไม่มีสั่งสอนเลย เพราะศาสดาอื่น ๆ มีสรภังคดาบสเป็นต้น
เห็นได้แต่อนิจจาลักษณะกับทุกขลักษณะนั้น ไม่สามารถเห็นอนัตตลัก-
ษณะได้ มีอนัตตลักษณะสูตรเป็นเครื่องอ้าง คือเมื่อพระบรมศาสดา
แรกตรัสรู้เสด็จไปเทศนาโปรดปัญจวัคคีย์ ทรงยกอนัตตาและอนัตต-
ลักษณะขึ้นเทศนาก่อน ซึ่งเป็นธรรมที่ปัญจวัคคีย์ไม่เคยได้ยินได้ฟังมา
แต่ก่อน ปัญจวัคคีย์จึงได้ลงสันนิษฐานว่า พระองค์ได้ตรัสรู้แล้วจริง
เพราะเมื่อก่อนแต่ยังไม่เคยทรงแสดง ส่วนอนิจจัง ทุกขัง ปัญจวัคคีย์
เคยได้สดับมาแล้ว จึงทรงสั่งสอนทีหลัง เพราะฉะนั้น บางแห่ง
จึงได้มีคำชมว่า เหมือนพระองค์ทรงหงายของทีลว่าให้คนมีจักขุ
ได้เห็น.

๒๔๗๖

ถ. ความเกิดและความดับของนามธรรมในขั้น ๕ อาการเป็น
อย่างไร ?

ต. อาการเป็นอย่างนี้ นามธรรมนั้น ๆ ปรากฏขึ้น เป็นเกิด
นามธรรมนั้น ๆ หายไป เป็นดับ.

๕/๕/๖๕

ถ. ไตรลักษณ์นั้น เมื่อปรารถถึงไม่ค่อยจะมีผู้คัดค้าน แต่หา
ยากที่จะมีผู้เห็นไตรลักษณ์ เพราะเห็นไตรลักษณ์ต้องหน่ายในทุกข์
ก็อะไรปิดบังไว้ไม่ให้เห็นไตรลักษณ์ ? อธิบาย.

ต. สันตติ บังอนิจจตา อริยาบท บังทุกขตา ฆณะ บัง
อนัตตา มนสิการถึงความตั้งขึ้นและความเสื่อม เพิกสันตติได้แล้ว

อนิจลักษณะก็ปรากฏ มนสิการถึงความถูกบีบคั้น เพิกอิริยาบถ
ได้แล้ว ทุกขลักษณะก็ปรากฏ มนสิการถึงธาตุ อาจกระจายขณะ
ออกได้แล้ว อนัตตลักษณะก็ปรากฏ.

๒๘/๘/๓๑

ถ. นิพพิทา คืออะไร ? ปฏิปทาเครื่องดำเนินให้ถึงพระนิพพาน
นั้นอย่างไร ?

ค. นิพพิทา คือความหน่ายในทุกข์. ปฏิปทาเครื่องดำเนินให้
ถึงพระนิพพานนั้นอย่างนี้ คือพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารทั้งปวง
ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ธรรมทั้งมวลเป็นอนัตตา ย่อมเกิดนิพพิทาเมื่อ
หน่ายในทุกข์ขั้นขั้น ไม่เพติดเพตินยึดมั่นหมกมุ่นในสังขารอันชั่วยวน
เส่นหา.

๕/๕/๖๕

ถ. บาลีแสดงไตรลักษณ์ ๒ ข้อข้างต้นว่า สัพเพ สงฺขารา
อนิจฺจา ฯ สัพเพ สงฺขารา ทุกฺขา ฯ ในข้อที่ ๓ ว่า สัพเพ
ธมฺมา อนตฺตา ฯ คุณลักษณะอยู่ ควรจะแสดงว่า สัพเพ สงฺขารา
อนตฺตา ฯ มิใช่หรือ ฯ ท่านประสงค้อย่างไร ?

ค. เมื่อคุณเห็น ๆ ก็น่าจะเป็นเช่นนั้น ถ้าพิจารณาคุณให้ละเอียด
ลงไปแล้ว การที่ท่านแสดงไว้เช่นนั้น ก็เพราะมีความประสงค์ต่าง
กันกับ ๒ ข้อข้างต้น คำว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์
ย่อมได้ในอนิจลักษณะและทุกขลักษณะกับอนัตตลักษณะทั้ง ๓ แต่
วิสังขารย่อมได้เฉพาะอนัตตลักษณะ ไม่ได้ในอนิจลักษณะและ

ทุกขลักษณะ เพื่อแสดงให้เห็นว่า อนัตตลักษณะย่อมเป็นไปได้ทั้งในสังขารและวิสังขาร ถึงแสดงรวมกัน เรียกว่าธรรม ถ้าจะแสดงว่าสังขารเหมือนกันหมด ก็ไม่กินความถึงวิสังขารด้วย ฉะนั้นจึงต้องแสดงให้ต่างกัน.

ส. ป.

ถ. ความเห็นอนัตตาเป็นไปได้ด้วยอาการอย่างไร จึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ ?

ต. ความเห็นอนัตตาพึงปรารถนาโยนิโสมนสิการกำกับ จะได้กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ คือสมมติสัจจะและปรমัตถสัจจะ กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ นี้แล้ว จะได้ไม่เอามาค้านกัน สันนิษฐานว่าเป็นแต่สักว่า อันละทธิภูมิณะ คือความถือผิดและความถือตัวและกิเลสอย่างอื่น อันเนื่องมาจากการถือเราถือเขาถือก็ถือพวกได้ด้วย ฉะนั้นจึงจะยังประโยชน์ให้สำเร็จได้.

๑๒/๕/๖๖

ถ. การพิจารณาเห็นสังขารว่าเป็นอนัตตา จำเป็นอย่างไรจึงต้องปรารถนาโยนิโสมนสิการ ?

ต. จำเป็นอย่างนี้ คือเพื่อป้องกันไม่ให้ตกไปในอำนาจแห่งนัตถิกทฤษฎี และจะได้กำหนดรู้สัจจะทั้ง ๒ คือสมมติสัจจะและปรมัตถสัจจะ จะได้ไม่เอามาค้านกัน ด้วยเหตุที่ลึกและตื้นกว่ากันเท่านั้น.

๑๕/๕/๖๕

ถ. ไตรลักษณ์ คืออะไร ท่านที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมาแล้ว ก็คง
รู้ได้และพูดได้ แต่ผู้ที่จะพิจารณาเห็นนั้นน้อย นี้เพราะอะไรมาปกปิด
เสียเล่าจึงไม่เห็น ?

ค. เพราะมีสิ่งที่ปิดบังอยู่ จึงยากที่จะแลเห็นได้โดยง่าย คือ

๑. สันตติ ความสืบทอดแต่องานรูป. ๒. อริยาบถ การผลัดเปลี่ยน
อริยาบถ. ๓. ฌนสังขยา ความสำคัญหมายว่าเป็นก้อน คือรวบถือ
เอาทั้งหมดว่าเรา ว่าเขา ของเรา ของเขา.

ส. ป.

ด. สามภรรยาอยู่ด้วยกันนานไป คิดเบื่อกันจะจัดเป็น
นิพพิทาได้หรือไม่ ? เพราะเหตุไร ?

ค. สามภรรยาเบื่อกันด้วยความอดทนระอาใจ ไม่จัด
เป็นนิพพิทา เพราะภริยาที่เบื่อกันเช่นนั้น เกิดจากความไม่ชอบพอ
กันเอง. ถ้าพิจารณาเห็นด้วยปัญญา เห็นโทษในความเป็นเช่นนั้น
แล้ว เกิดความหน่ายในสังขารเหล่านั้น จัดเป็นนิพพิทาได้ เพราะ
เกิดขึ้นด้วยการพิจารณาเห็นโทษ.

ส. ป.

วิราคะ

ด. จงแปลคำสำหรับเรียกแทนวิราคะ มี มทนิมุตโน เป็นต้น
มี นิพพาน เป็นที่สุด ?

ค. ไวพจน์ของวิราคะ คือ มทนิมุตโน ธรรมยังความเมา

ให้สร้าง ปิปาตวินโย ความนำเสี้ยซึ่งความระหาย อาลยสมุคฺขมาโต
ความถอนขึ้นด้วยดีซึ่งอาลัย วัฏฏุปฺจฺเจโท ความเข้าไปตัดเสี้ยซึ่ง
วัฏฏะ ตณฺหุขโย ความสิ้นแห่งตัณหา วิราโค ความสิ้นกำหนด
นิโรธ ความดับ นิพฺพานํ ธรรมชาติหาเครื่องเสียดแทงมิได้.

๕/๕/๖๓

ถ. วิราคะเป็นยอดแห่งธรรมทั้งที่เป็นสังขตะ ทั้งที่เป็นสังขตะ
ถ้าอย่างนั้นอสังขตะกับวิราคะทั้ง ๒ นี้ ไหนจะเป็นเหตุผลแห่งกัน
และกัน ?

ต. ถ้ายอมรับรองว่า สอุปาทิเสสนิพพานเป็นเหตุแห่งอนุ-
ปาติเสสนิพพานแล้ว วิราคะก็เป็นเหตุแห่งอสังขตะ ๆ เป็นผลแห่ง
วิราคะ เพราะวิราคะหมายเอาอุปาทิเสสนิพพาน อสังขตะหมาย
เอาอนุปาติเสสนิพพาน.

๑๓/๕/๖๓

ด. อาลยสมุคฺขมาโต ท่านว่าเป็นไวพจน์ของวิราคะ โดยอธิบาย
อย่างไร ?

ต. โดยอธิบายอย่างนี้ คำว่าอาลัย หมายความว่าติดพันหรือ
ความห่วงใยในอารมณ์ อาลยสุคฺขมาตะ การถอนขึ้นด้วยดีซึ่ง
อาลัย แปลว่าสิ้นอาลัยในอารมณ์หมดแล้ว ความสิ้นอาลัยก็ดี
สิ้นกำหนดก็ดี ในปิยารมณํ ได้ผลเป็นพ้นความเกี่ยวข้องด้วย
ปิยารมณํเท่ากัน เพราะฉะนั้น ท่านจึงจัดเป็นไวพจน์ของวิราคะ ซึ่ง

แบบประกอบนักรรรมเอก - ประมวลปัญหาและเฉลยธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 30
แปลว่าสิ้นกำหนด ดังนี้.

๑๖/๕/๓๐

ถ. วฏฏูปจเโท ความเข้าไปตัดเสียซึ่งวัฏฏะ อันเป็นไวกัจฉน์
ของวิราคะ เป็นประเสริฐแห่งธรรมทั้งหลาย วัฏฏะนั้น คือกรรม
กิเลสและวิบาก ถ้าจะว่ากรรมเป็นเครื่องตัดวัฏฏะได้หรือไม่ ? จะพึง
เฉลยให้ได้ความอย่างไร ?

ต. กรรมเป็นเครื่องวัฏฏะไม่ได้ แม้กรรมฝ่ายกุศล ท่าน
ก็หมายตั้งแต่มหัคคตญาณ ซึ่งเป็นอัปนาอันไม่กำเริบ ขึ้นไปถึง
อริยมรรคเบื้องต่ำ จะถึงอนาคามิมรรคเท่านั้น.

๑๘/๘/๓๑

ถ. ตัณห์กขยธรรม เป็นผลสืบเนื่องมาจากไหน ? จงอ้างหลัก
มาตอบประกอบคำอธิบาย ?

ต. เป็นผลสืบเนื่องมาจากนิพพิทา คือความหน่าย อังบาลี
อุเทศอันมาในอนัตตลักขณสูตรว่า นิพพินุทำ วิรชชติ เมื่อหน่าย
ย่อมสิ้นกำหนด อธิบายว่า ตัณห์กขยธรรม คือธรรมเป็นที่สิ้นไป
แห่งตัณหา เป็นไวกัจฉน์คือคำสำหรับเรียกแทนวิราคะธรรม หรือจะว่า
เป็นอันเดียวกันต่างกันแต่พยัญชนะ เหมือนกันโดยอรรถรส เพราะ
พระบาลีมีอยู่ว่า เมื่อหน่ายย่อมสิ้นกำหนด คำว่าหน่ายคือนิพพิทา
เป็นเหตุแห่งความสิ้นกำหนด วิราคะธรรมก็ต้องนับว่าเป็นผล.

ส. ป.

ถ. วิราคะอันเป็นอาการของปัญญาขั้นที่ เช่นคำว่า วิราคะมมา

กับวิราคะที่หมายถึงในอริการแห่งวิราคะนั้น ต่างกันอย่างไร ?

ด. วิราคะอันเป็นอาการของปัญจขันธ์ เป็นขยวิราคะ วิราคะ เพราะสิ้นไป ได้แก่ปัญจขันธ์ย่อยยับไป วิราคะที่หมายถึงในอริการ แห่งวิราคะเป็นอัจฉตวิราคะ วิราคะเพราะล่วงพ้น ได้แก่ความ สิ้นกำหนดสิ้นสุด.

๒๔๖๔

ด. วิราคะนั้น เป็นทั้งอริยมรรคและอริยผล จงพิจารณาว่า ในที่เช่นไรเป็นอริยมรรค ในที่เช่นไรเป็นอริยผล ?

ด. ในที่ใดวิราคะมาในลำดับแห่งนิพพิทา หรือมาต่อกับวิมุตติ ในที่นั้นวิราคะเป็นอริยมรรค เช่นในคำว่า นิพพิหนฺตํ วิรชชติ วิราคา วิมูจติ ฯ ในที่ใดวิราคะมาตามลำดับ ในที่นั้นวิราคะเป็น อริยผล เช่นในคำว่า วิราโค เสฏฺฐโฐ ฌมฺมานํ เป็นต้น.

๒๔๖๕

ด. รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ เป็นตัวกามใช่ไหม ? เพราะเหตุไรจึงเฉลยเช่นนั้น ?

ด. รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ ไม่ใช่เป็นตัวกาม แต่เป็น เพียงวัตถุเครื่องล่อของกาม คุณเหยื่อที่เกี่ยวเบ็ด ความกำหนดหรือ ราคะอันอาศัยความดำริต่างหากจัดเป็นตัวกาม ถ้ารูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ เป็นตัวกามด้วยแล้ว รูป เสียง กลิ่น รส โภฏฐัพพะ ที่ชั่ว ก็ต้องเป็นตัวกามด้วย ถ้าเช่นนั้นก็ไม่สมกับคำที่เรียกว่า กาม

๑. เมื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนด ย่อมหลุดพ้น. ๒. วิราคะ ประเสริฐกว่าธรรมทั้งหลาย. ส. ป.

ซึ่งแปลว่าความใคร่. รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่เป็นเครื่อง
ล่อใจได้นั้น ก็ประสงค์เฉพาะแต่ที่นำใคร่ชอบใจเท่านั้น.

ส. ป.

วิมุตติ

ถ. วิมุตติที่เกิดขึ้นมีวิถีสืบเนื่องต่อ ๆ กันมาจากไหน ?

ต. วิมุตติเกิดสืบเนื่องมาจากวิราคะ ๆ มาจากนิพพิทา.

๕/๕/๖๕

ถ. อาสวะ ๓ อะไรบ้าง ? ถ้าจะเทียบกับตัณหา ๓ จะได้บ้าง
หรือไม่ ถ้าไม่ได้ก็แล้วไป ถ้าได้จงเทียบมาให้ดู ? สิลัพพตปรามาส
จะจัดเข้าในอาสวะชนิดไหน ? เพราะเหตุไรจึงจัดอย่างนั้น ?

ต. อาสวะ ๓. คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ เทียบกับ
ตัณหาได้บ้างอย่างนี้ คือ กามาสวะ เทียบด้วยกามตัณหา ภวาสวะ
เทียบด้วยภวตัณหา ส่วนอวิชชาสวะ ท่านแก้ว่าได้แก่ตัวอวิชชา
ที่แปลว่า ความไม่รู้แจ้ง จะจัดเข้าในลักษณะของวิภาวตัณหาไม่ได้
ซิลัพพตปรามาส จัดเข้าในประเภทอวิชชาสวะ เพราะซิลัพพตปรามาส
เป็นไปในลักษณะแห่งความเขลา.

ส. ป.

ถ. วิมุตติมีประเภทต่างกันอย่างไร ?

ต. เจโตวิมุตติ ได้แก่ปฏิบัติทาของพระอรหันต์สำเร็จจริย-
มรรคด้วยบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนามาโดยลำดับ ปัญญาวิมุตติ ได้แก่
ปฏิบัติทาแห่งพระอรหันต์สำเร็จด้วยเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว. อิกวิกัปปี

หนึ่ง ตทังควิมุตติ เป็นกามาพจร วิกขัมภนวิมุตติ เป็นรูปาพจร
สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัตสัทธวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ เป็นโลกุตตระ
วิมุตติ ๒ ตามพระบาลี วิมุตติ ๕ ตามอรรถกถา.

๕/๕/๖๕

ถ. วิมุตติท่านแสดงไว้ในธรรมวิจารณ์นั้น เป็นหลายอย่างหลาย
นัย ที่เป็นของพระอเสขะก็มี เป็นอริยผลก็มี ทั้งนี้คงต้องอาศัย
ไตรสิกขาเป็นมรรคปฏิบัติจึงจะได้วิมุตติเป็นผล ก็วิมุตติของพระสาวก
พวกไหนย่อมมีไตรสิกขาบริบูรณ์ ?

ต. วิมุตติของพระอเสขะ มีไตรสิกขาบริบูรณ์.

๑๓/๕/๖๗

ถ. พระบาลีกับอรรถกถาแสดงวิมุตติต่างกันอย่างไร ? ความ
แห่งวิมุตติตามบาลีมีอธิบายอย่างไร ?

ต. ต่างกัน พระบาลีแสดงวิมุตติ ๒ อย่าง คือ เจโตวิมุตติ
ปัญญาวิมุตติ. ส่วนอรรถกถาแสดงวิมุตติ ๕ คือ ตทังควิมุตติ
วิกขัมภนวิมุตติ สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัตสัทธวิมุตติ นิสสรณวิมุตติ.
เจโตวิมุตติ ได้แก่ปฏิบัติแห่งพระอรหันต์ ผู้สำเร็จอริยมรรคด้วยบำเพ็ญ
สมณะและวิปัสสนามาโดยลำดับ ปัญญาวิมุตติ ได้แก่ปฏิบัติแห่งพระ
อรหันต์ ผู้สำเร็จด้วยเจริญวิปัสสนาอย่างเดียว.

๕/๕/๖๘

ถ. วิมุตติมีประเภทต่างกันอย่างไรบ้าง ?

ต. เจโตวิมุตติ ได้แก่ปฏิบัติของพระอรหันต์ผู้สำเร็จอริย-

มรรค ด้วยบำเพ็ญสมณะและวิปัสสนาโดยลำดับ ปัญญาวิมุตติ ได้
แก้ปฏิบัติแห่งพระอรหันต์ผู้สำเร็จด้วยเจริญวิปัสสนาอย่างเดี่ยว. อีก
วิกัปปหนึ่ง ตังควิมุตติ เป็นกามาพจร วิกขัมภนวิมุตติ เป็น
รูปาพจร สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัตสัทธิวิมุตติ เป็นโลกุตตระ วิมุตติ ๒
ตามบาลี วิมุตติ ๕ ตามอรรถกถา.

๖/๕/๖๕

ถ. พุดถึงวิมุตติ ทำให้น่าจนถึงการจัดประเภท ในอรรถกถา
ท่านจัดสมุจเฉทวิมุตติแล้ว โฉนจึงจัดปฏิบัติสัทธิและนิสสรณวิมุตติ
เข้าอีก ไม่เป็นการซ้ำซากหรือ มีอธิบายว่าอย่างไร ?

ต. การจัดวิมุตติในอรรถกถา ถ้านึกถึงการจัดโลกุตตรธรรม
ที่จัดเป็นอริยมรรคอริยผลและนิพพาน เป็น ๓ ประเภท ก็ไม่น่าจน
อะไร เพราะโลกุตตรวิมุตติก็ได้แก่โลกุตตรธรรมนั่นเอง อีกอย่าง
หนึ่ง ความหลุดพ้นจากกิเลสโดยอาการย่อมมีเป็น ๓ ทาง การตัด
กิเลสให้เด็ดขาดก็เป็นความหลุดพ้นได้ทางหนึ่ง อีกทางหนึ่ง การ
ออกไปเสียให้พ้นจากกิเลสไม่หลงหมกมอยู่ ก็จัดเป็นความหลุดพ้น
ได้เหมือนกัน เมื่อความหลุดพ้นได้มีเป็น ๓ เช่นนี้ ก็ไม่น่าจน เห็น
เป็นการซ้ำซากไป เพราะอาการพ้นเป็นไปต่าง ๆ กัน หรืออีกอย่าง
หนึ่ง เมื่อว่าโดยเหตุผล วิมุตติทั้ง ๓ ต่างเป็นเหตุผลของกันและกัน
สมุจเฉทเป็นเหตุของปฏิบัติสัทธิ ๆ เป็นเหตุของนิสสรณะ เมื่อกกล่าว
โดยเหตุแล้ว ผลของเหตุนั้นยังเป็นเหตุต่อไปได้อีก ก็ควรกล่าวเสีย
ให้สิ้นเชิง จนถึงผลที่สุดซึ่งไม่ต้องกลายเป็นเหตุอีก เพื่อเป็นความ

หมดจนเกลี้ยงกลาของคำพูดที่มีความฉลาดรอบคอบเจืออยู่ด้วย โดยเหตุนี้ เมื่อจัดสมมุติเหตุวิมุตติขึ้นแล้ว ท่านจึงจัดปฏิบัติสัทธาและนิสสรณวิมุตติขึ้นอีก ด้วยประการนี้.

๑๖/๕/๓๐

ก. วิมุตติในบาลีไม่ได้นิยามชัดในขณะแห่งมรรคหรือผล เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ใช่อันทราบไม่ได้ว่า ได้แก่อริยมรรคหรืออริยผล ข้อนี้ในธรรมวิจารณ์แสดงเงื่อนไขให้ทราบอย่างไรบ้างหรือไม่ ถ้ามีจงเขียนให้ดูแต่ใจความ ?

ค. ในธรรมวิจารณ์มี แสดงโดยใจความดังนี้:- วิมุตติในบาลีจำแนกไว้เป็น ๒ โดยชัดเจน คือ วิมุตติ ๑ วิมุตติญาณทัสสนะ ๑ ใน ๒ ประเภทนี้ วิมุตติได้ในบาลีว่า วิตถวา วิมุตติ น่าจะหมายวิมุตติเป็นกิจแห่งจิตเป็นเบื้องต้น วิมุตติญาณทัสสนะ ได้ในบาลีว่า วิมุตตสมิ วิมุตตมิตติ ญาณ โหติ น่าจะหมายวิมุตติเป็นกิจแห่งปัญญาเบื้องปลาย โดยนัยนี้ วิตถวา ไม่ได้กล่าวถึงในที่ใด วิมุตติและวิมุตติญาณทัสสนะ กล่าวถึงพร้อมกันในที่นั้น จะทำความเข้าใจว่า วิมุตติ ได้แก่อริยมรรค วิมุตติญาณทัสสนะ ได้แก่อริยผล ถ้าเฉพาะวิมุตติอย่างเดียว ได้ทั้งอริยมรรคทั้งอริยผล ดูไม่ผิด.

๑๖/๕/๓๐

ค. วิมุตติเป็นโลกิยธรรมหรือโลกุตตรธรรม เป็นสาสวะหรืออนาสวะ ? จงชี้ให้ชัด.

ค. ถ้าเพ่งถึงวิมุตติที่สืบเนื่องมาจากนิพพิทาและวิตถวาแล้ว ก็

เป็นโลกุตตรและอนาสวะอย่างเดียว ถ้าเพ่งถึงวิมุตติ ๕ วิมุตติแม่ เป็นโลกียะก็มี แม่เป็นสาสวะก็มี ตทั้งควิมุตติและวิกัมภนวิมุตติ เป็นโลกียะและเป็นสาสวะ วิมุตติอีก ๔ ที่เหลือ เป็นโลกุตตระและเป็นอนาสวะ.

๒๔๖๕

ถ. อาศัยกฎเกณฑ์และอรรดาธิบายอย่างไร ท่านจึงจัดวิมุตติไว้เป็น ๕ บ้าง เป็น ๒ บ้าง? เมื่อเพ่งผลที่สุด เหมือนกันหรือต่างกันอย่างไร? วิมุตตินี้ เมื่อเทียบกับวิโมกข์ จะพึงได้อย่างไร?

ต. ข้อที่ว่าท่านจัดวิมุตติเป็น ๕ อาศัยกฎเกณฑ์ธรรมอย่างต่ำอย่างสูง คือโลกียะและโลกุตตระ และอาศัยหลักบาลีว่า อรูปปมาเม วิมุตติ วิมุตติของเราไม่กำเริบ อธิบายว่า วิมุตติเป็นรูปธรรมคือรู้จักกำเริบก็มี ตทั้งควิมุตติและวิกัมภนวิมุตติ ๒ นี้เป็นโลกียวิมุตติ.

สมุจเฉทวิมุตติ ปฏิปัสสัทธิวิมุตติ และนิสสรณวิมุตติ ๓ นี้เป็นโลกุตตร อีกอย่างหนึ่ง การจัดตทั้งควิมุตติ ถือเอาวิมุตติของผู้มิใช่พระเสขะ มิใช่พระอเสขะ คือปุณฺณชนเป็นเกณฑ์ก็มี. การจัดวิกัมภนวิมุตติ ถือเอาบรรยายว่าเจโตวิมุตติเป็นสาสวะเป็นเกณฑ์ การจัดสมุจเฉทวิมุตติและปฏิปัสสัทธิวิมุตติ ถือเอาเกณฑ์ว่าเป็นไปได้ทั้งอริยมรรคทั้งอริยผล. การจัดนิสสรณวิมุตติไม่มีเกณฑ์อะไร นอกจากเพิ่มให้เต็มจำนวนแห่งโลกุตตรธรรม ๓. การจัดวิมุตติเป็น ๒ อาศัยความสิ้นอาสวะเป็นเกณฑ์ อธิบายว่า ที่เรียกว่าเจโตวิมุตติ

เพราะพ้นจากราคะ, เรียกว่าปัญญาวิมุตติ เพราะพ้นจากอวิชชา.
และอาศัยโลกุตตรธรรมเป็นเกณฑ์ประการหนึ่งด้วย. เฟงผลที่สุด
วิมุตติ ๒ กับวิมุตติ ๕, ๑, ข้อข้างปลาย ท่านกล่าวเป็นอันเดียวกัน
เพราะเฟงการหลุดพ้นอย่างไม่กำเรบ. ส่วนวิมุตติ ๕, ๒ ข้อข้างต้น
กับวิมุตติ ๒ ต่างกันโดยเป็นโลกิยะและโลกุตตระ เทียบกับวิโมกษ์
วิมุตติเป็นโลกิยะต่างจากวิโมกษ์ ส่วนวิมุตติที่เป็นโลกุตตระเหมือน
กันโดยความ คือพ้นจากราคะ โทสะ โมหะ ดูกัน ต่างกันแต่
พยัญชนะเท่านั้น.

ส. ป.

วิสุทธิต

ถ. จงสงเคราะห์วิสุทธ ๗ เข้าในไตรสิกขามาถู ?

ด. สงเคราะห์สี่วิสุทธ เข้าในสี่สิกขา, จิตตวิสุทธ เข้าใน
จิตตสิกขา, อีก ๕ มีทัญญวิสุทธเป็นต้น มีญาณทัสสนวิสุทธเป็นที่สุด
เป็นปัญญาสิกขา.

๕/๕/๖๕

ถ. ความสงสัยอย่างไรบ้าง เป็นปฏิปักษ์แก่กัฆาวิตรณวิสุทธ ?

ด. ความสงสัยในปัจจุบันแห่งนามรูปว่า เพราะอะไรเกิดขึ้น
นามรูปจึงเกิดขึ้น เพราะอะไรดับ นามรูปจึงดับ ทั้งที่เป็นมาแล้ว
ในอดีต ทั้งที่กำลังเป็นอยู่ในปัจจุบัน ทั้งจักเป็นในอนาคต เป็น
ปฏิปักษ์แก่วิสุทธนั้น.

๒๔๓๔

ก. นิพพิทาเป็นแห่งวิสุทธิติ มรรค ๘ ก็เป็นทางแห่งวิสุทธิ
เมื่อเป็นเช่นนี้ ผู้แรกศึกษาก็ต้องนับว่ายากที่จะกำหนดได้ว่า ทาง
ไหนเป็นทางตรง ทางไหนไม่ตรง แต่ก็คงจะยอมให้เห็นว่าแย้งกัน
อยู่อย่างนั้นหรือ ๆ จะพึงเทียบกันอย่างไรได้บ้าง ?

ข. ไม่ยอมให้เห็นว่าแย้งกันอยู่อย่างนั้น พึงเทียบกันได้
อย่างนี้ สัมมาวาจา สัมมากัมมัตะ สัมมาอาชีวะ สงเคราะห์เข้าเป็น
ศีลวิสุทธิที่ ๑. สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ สงเคราะห์
เข้าเป็นจิตตวิสุทธิที่ ๒. สัมมาทิฎฐิ สัมมาสังกัปปะ ได้ในวิสุทธิ ๕
ในลำดับ.

ส.ป.

ก. ในธรรมวิจารณ์มีใจความแห่งหนึ่งว่า ทางมืองค์ ๘ จัด
เป็นพวกสังขตะ ด้วยอธิบายอย่างไร ? เข้าใจชัดพอจะยืนยันได้
จะบริหารว่าอย่างไร ?

ข. บริหารว่าทางมืองค์ ๘ นั้น มีลักษณะเกิดขึ้นตั้งอยู่ดับไป
เหตุนี้ ทางนั้นยืนยันได้ชัดเจนว่าเป็นพวกสังขตธรรม.

๑๓/๕/๖๓

ก. จงเทียบทางมืองค์ ๘ อันจะนำไปถึงทัสสนวิสุทธิกับสุทธิ ๓

ข. พึงเทียบทางมืองค์ ๘ อันจะนำไปถึงทัสสนวิสุทธิกับวิสุทธิ ๓
อย่างนี้ กองศีล ๓ สงเคราะห์เข้าในศีลวิสุทธิ. กองสมาธิ ๓ เข้าใน
จิตตวิสุทธิได้แก่สมาบัติ. กองปัญญา ๒ เข้าในวิสุทธิ ๕ โดยลำดับ.
สัมมาสังกัปปะทำกิจพิจารณา สัมมาทิฎฐิทำกิจสันนิษฐานเป็นชั้น ๆ

เป็นชั้น ๆ อย่างนี้ พิจารณาแลเห็นสังขารโดยไตรลักษณ์ จัดเป็น
ทิวฏฐิติวสัทธิติวที่ ๓ พิจารณาแลเห็นความเป็นไปแห่งสังขารเนื่อง ด้วยเหตุ
จัดเป็นกัณขาวิตถณิวสัทธิติวที่ ๔ พิจารณาแลเห็นสังขารด้วยอาการอย่าง
นั้น ด้วยใช้โยนิโสมนสิการกำกับ รู้จักว่าน้อมจิต อย่างไรถูกทาง
อย่างไรผิดทาง จัดเป็นมัคคมัคคญาณทัสสนิวสัทธิติวที่ ๖ พิจารณาแล
เห็นเป็นอริยผล เป็นญาณทัสสนิวสัทธิติวที่ครบ ๗.

๒๔๖๖

ถ. ในอริการแห่งวิสัทธิติว ท่านสงเคราะห์สัมมามาจา สัมมา
กัมมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นสิลิวสัทธิติว ซึ่งโดยมากมักเข้าใจกันว่า
เป็นชั้นกายและวาจา อันที่แท้จริงมรรคทั้ง ๗ นั้น เป็นกุศลเจตสิก
หรือมิใช่ ? จงอธิบาย.

ค. เป็นกุศลเจตสิกแท้ แต่ในพวกเจตสิกท่านเรียกว่า โสภณ-
เจตสิก ลำพังกายและวาจา แม้จะแสดงอาการข้างดี ถ้าไม่มีวิริติ-
เจตนาเป็นสมุฏฐาน ก็ยังเป็นสิลิวสัทธิติวไม่ได้ เพราะฉะนั้น สัมมามาจา
สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ ท่านจึงเรียกว่า วิริติไตร.

๒๔๖๗

ถ. วิปัสสนาญาณ ๕ มีเนื้อความอย่างไรโดยสังเขป ?

ค. มีเนื้อความอย่างนี้ พิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่า สังขารไม่
เที่ยง เพราะแห่งความเกิดและความดับ นี้อุทยัพพญาณ พิจารณา
เห็นแต่ความแปรความดับไปในชั่วขณะ นี้อังกญาณ เห็นสังขาร
ว่าเป็นทุกข์ นี้อาทินวญาณ เป็นสังขารว่าเป็นอนัตตา เห็นในขณะ

เดียวกัน ปรากฏโดยเป็นของน่ากลัว นี่ภูตปัญฐานญาณ ความ
หน่ายในลำดับ นี่นิพพิทาญาณ นิพพิทานั้นเป็นปฏิบัติเครื่องสาวไป
ถึงความเป็นผู้จะปลดอุปาทานเสีย นี่มูญจิตกามยตาญาณ พิจารณา
หาอุบาย นี่ปฏิสังขารญาณ ความวางเฉยในสังขาร นี่อุเปกขญาณ
เห็นอนุโลมอริยสัง นี่สังขานุโลมิกญาณ เป็นวิปัสสนาญาณ ๕.

๕/๕/๖๕

ถ. ความเห็นว่าสังขารเหล่าใดเกิดแล้วในอดีต สังขารเหล่านั้น
ดับแล้วในอดีต สังขารเหล่าใดเกิดขึ้นในปัจจุบัน สังขารเหล่านั้น
ย่อมดับในปัจจุบัน สังขารเหล่าใดจักเกิดขึ้นในอนาคต สังขาร
เหล่านั้นจักดับในอนาคต ดังนี้ ถ้าเป็นความเห็นแท้ที่ส่องใส จะเรียกว่า
วิสุทธิตะไร ?

ต. ความเห็นว่าสังขารเหล่าใดดับแล้วในอดีต ฯลฯ จัดดับใน
อนาคต ดังนี้ ถ้าเป็นความเห็นส่องใสหมดจดแท้ เรียกว่ากังขาวิตรณ-
วิสุทธิ.

๕/๕/๖๘

ถ. ในสังขารนั่นเอง การพิจารณาเห็นอย่างไร จัดเป็นอุท-
ัพพญาณ อย่างไรจึงจัดเป็นภังคญาณ อย่างไรจัดเป็นอาทีนวญาณ ?
การพิจารณาสังขารก็อย่างเดียวกัน ได้ชื่อต่าง ๆ กันออกไป เพราะ
อะไร ?

ต. การพิจารณาเห็นด้วยปัญญาว่าสังขารไม่เที่ยง คือเกิดและ
ดับ จัดเป็นอุทัพพญาณ เพราะเพ่งความเกิดแล้วดับ การพิจารณา

เห็นด้วยปัญญาว่า สังขารย่อมแปรไปในชั่วขณะ คือย่อยยับไป จัดเป็น
ภังคญาณ เพราะเพ่งความย่อยยับไปฝ่ายเดียว การพิจารณาเห็นด้วย
ปัญญาว่าสังขารอย่างเดียวกันก็จริง แต่อาการของสังขารแตกต่างกัน
จึงได้ชื่อแตกต่างกัน.

๕/๕/๖๘

ถ. ทยตูปัญฐานญาณ การเห็นปรากฏโดยความเป็นของน่ากลัว
เทียบได้กับบาติบางแห่งอย่างไร ? และการเห็นนี้ เนื่องจากเห็น
อะไรในลำดับ ?

ต. เทียบได้กับบาติว่า อุปาทานะ ภัย ทิสฺวา เห็นภัยใน
การยึดถือแล้ว การเห็นเช่นนี้เนื่องจากเห็นโทษในสังขารว่า เป็นทุกข์
ซึ่งเรียกว่า อาทีนวญาณ.

๒๔๓๓

ถ. เห็นสังขารเช่นนั้นจนหน่ายในทุกข์แล้ว ท่านว่าเป็นทาง
แห่งวิสุทธิ เป็นได้อย่างไร ? จงแสดงให้เห็นชัด.

ต. เป็นไปได้ในทางวิปัสสนาญาณอย่างนี้ คือ การเห็นสังขาร
เช่นนั้นจนถึงหน่าย แปลว่าอุทฺธัพพญาณได้บังเกิดขึ้นแล้ว จนถึง
นิพพิทาญาณ เมื่อญาณนี้เกิด ความใคร่จะพ้นอันเป็นตัณฺหิจิต-
กามยตาญาณก็เกิด เพราะหน่ายแล้วก็ต้องไม่ยอมจมอยู่ในสิ่งที่หน่าย
แต่นั้นการหาทางพ้นอันได้แก่ปฏิสังขาญาณก็ต้องมี เพราะใคร่จะพ้น
ก็ต้องหาทางพ้นเป็นธรรมดา ทางที่จะพ้นก็คือเพ่งดูความเกิดดับของ
สังขารด้วยอาการที่รู้เท่า คือรู้จักสัจจชาติว่าเกิดแล้วก็ต้องดับไม่ได้ยินดี

ย็นร้าย นี่คือสังขารเปกขาญาณ อันนับว่าญาณที่สุดของวิปัสสนาญาณ เพราะสมควรจะกำหนดรู้หรือริยัสัจได้แล้ว ด้วยเรื่องของสังขารนอกจาก ความเกิดดับ ก็ไม่มีอะไรให้รู้วิเศษต่อไปอีก มีอีกอย่างเดียวกันก็คือความ เกิดดับนั้นเป็นตัวทุกข์เท่านั้น เพราะฉะนั้น เมื่อนิพพิทาญาณดำเนิน มาถึงญาณนี้แล้ว แต่นั่นก็ถึงความ เป็นสัจจानุโลมญาณทีเดียว ต่อจาก นั้นก็เป็นวาระแห่งอริยมรรคอริยผลโดยลำดับกัน ความเห็นสังขาร จนถึงหน่ายในทุกข์เป็นทางวิสุทธิ ดังนี้แล.

๑๖/๕/๗๐

สันติ

ถ. พระพุทธภาษิตสอนว่า สนฺติมคฺคเมว พุรุหุย จงพอกพูน ทางแห่งสันติ ดังนี้ อะไรชื่อว่าทาง ? พูนกันอย่างไร ? ไฉนจึงตรัส สอนอย่างนั้น ?

ต. ทวารทั้ง ๓ คือ กายทวาร วิจิตวาร มโนทวาร ชื่อว่า ทาง. พูนกันอย่างนี้ การทำ การพูด การคิด อย่างไรเป็นไปเพื่อ สันติ เช่นเว้นจากเบียดเบียนกัน ชักนำเพื่อการสามัคคี เว้นจากการ วิวาทและผรุสวาจา กล่าวถ้อยคำอันสุภาพ นึกในทางเมตตากรุณา พึงทำพึงพูดกันอย่างนั้น ตลอดถึงหัดจิตให้เป็นไปตาม ปรมัตถปฏิบัติที่ หมายกล่าวในบาลีนั้น ที่ตรัสสอนอย่างนี้ เพราะสุขอื่นยิ่งกว่าสันติ ย่อมไม่มี.

ส. ป.

ถ. คำว่า นตฺถิ สนฺติ ปริ สุขํ สุขอื่นจากความสงบไม่มี
นี่แปลว่าปฏิเสธสุขอื่นทั้งหมด ความสบายใจในกามหรือเจือด้วยกาม
ที่เรียกว่า กามสุข ก็ดี การได้ลาภยศสรรเสริญหรือได้ความชนะใน
การแข่งขันต่อสู้ก็ดี โลกยังรับรองว่าเป็นสุขแต่ละอย่าง ๆ เมื่อสันติ
ปฏิเสธเช่นนั้น ก็ต้องปฏิเสธสุขเหล่านี้ด้วย ข้อนี้รับรองหรือคัด
ค้าน ด้วยมีเหตุผลอย่างไร ? ขอความเห็น.

ต. ข้อนี้ ถ้าพึงสุขที่เจือทุกข์ คือไม่มีสุขอย่างแยกได้แยก
เสีย ซึ่งนับว่าสุขแล้ว ก็รับรองมากกว่าคัดค้าน เพราะสุขอย่างอื่น
เป็นสุขชนิดแยกได้แยกเสียทั้งนั้น เช่นกามสุข ก็เป็นที่มีความร้อนรุ่ม
แห่งกิเลส สุขในการได้ลาภยศสรรเสริญ ก็มีทุกข์กำกับ เช่นมีลาภก็ต้อง
มีการเฝ้าระวัง ถึงบางที่ต้องเสียชีวิตเพราะการนั้น มียศ ต้องเป็นอยู่
เด็บ มีเวลาไม่เป็นของตน เป็นที่เกะเกี้ยวของผู้อื่นนงนัง ได้สรร
เสริญ ก็ทำให้เพลิดเพลินเหมือนดื่มเหล้าหวาน ระวังแต่จะลืมหิว
ให้ดื่มอีก สุขในความชนะการแข่งขันหรือต่อสู้ก็เป็นสุขที่เกี่ยวพันด้วย
เวร เหล่านี้เป็นต้น เป็นสุขเทียม ไม่ใช่สุขแท้ พุดอย่างไม่เกรงใจ
ก็ต้องว่าทุกข์นั่นเอง เพราะของแท้จะกลายเป็นของเทียมไม่ได้ ถ้ากลายเป็น
ได้ ก็ต้องเป็นของไม่แท้ สันติสุขเป็นสุขแท้ เพราะฉะนั้น จึงปฏิเสธ
สุขอื่น ๆ ทั้งหมด.

๑๖/๕/๓๐

ถ. สันติ แปลว่าอะไร ? สันติอย่างไรน จัดเป็นภายใน ?
อย่างไรน จัดเป็นภายนอก ? เพราะเหตุไร จึงทรงสอนให้พอกพูน

ทางแห่งสันติ ?

ด. สันติ แปลว่าความสงบ. สงบกายสงบวาจา จัดเป็นสันติภายนอก. สงบใจ จัดเป็นสันติภายใน. สันติที่จะเกิดขึ้น ก็เพราะอาศัยดำเนินตามปฏิบัติทางแห่งสันติ เมื่อสันติเกิดขึ้นแล้ว ย่อมได้รับความสุขอย่างยิ่ง ไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่า เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนให้พอกพูนทางแห่งสันติ.

ส. ป.

ฉ. สันติ ได้แก่อะไร ? มีปฏิบัติที่จะดำเนินอย่างไร ?

ต. สันติ ได้แก่ความสงบ. มีปฏิบัติที่จะดำเนินคือ สงบกาย วาจา ใจ จากโทษภัยเวร ละโลกามิส คือปัญจพิกขามคุณ ๕ เสีย มีสันติเป็นนิหารธรรม.

๕/๘/๖๕

ด. กามกับกามคุณต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ? กามนั้นเกิดจากอะไร ? จงตอบให้มีหลัก.

ต. ต่างกัน. กามหมายถึงความใคร่ความพอใจด้วยอำนาจราคะ ส่วนกามคุณหมายเอาคุณที่น่าใคร่ โดยตรง ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่น่าใคร่น่าชอบใจ อันเป็นเครื่องล่อใจให้ติดกาม เมื่อเกิดก็เกิดจากความดำริ ตั้งพระบาลีมีอยู่ว่า สงกปฺปา กาม ชายสิ เนาะเจ้ากาม เข้าย่อมเกิดจากความดำรินีเอง.

ส. ป.

ฉ. สันติเป็นโลกิยะหรือโลกุตตระ ? ต่างจากวิสุทธิอย่างไร ?

ต. สันติเป็นได้ทั้งโลกิยะและโลกุตตระ อย่างเดียวกับวิสุทธิที่เป็น

โลกิยะ ได้ในบาลี น หิ รุณเณน โสเคน สนฺตี ปโปติ เจตโส
บุคคฺลย้อมถึงความสงบแห่งจิตด้วยร้องไห้ด้วยเศร้าโศกหามิได้ ที่เป็น
โลกุตตระ ได้ในบาลีว่า โลกามีสํ ปชเห สนฺติเปกฺโข ผู้เพ่งสันติ
พึงละโลกามิสเสีย.

๒๘/๘/๓๑

นิพพาน

ถ. ปฏิปทาแห่งนิพพานนั้น อย่างไร ?

ต. ในอัมมจักกัปปวัตตนสูตร แสดงมัชฌิมาปฏิปทา ไม่จัดส่วน
สุดโต่ง ๒ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอตฺตกิลมถานุโยค ทำจักษุทำ
ญาณ เป็นไปเพื่อความเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อความรู้เอง
เพื่อนิพพาน ผู้ชำระทางไปนิพพานถึงดวงองค์ผิดตรงกันข้าม เป็นคุณ
หนามหรือตอซึ่งกีดทำให้ชักช้า พึงหัดไตรทวารตามมรรคา มีองค์ ๘
กว่าจะครบเป็นธรรมสามัคคี.

๕/๕/๖๕

ถ. นิพพานมีกี่อย่าง ? ต่างกันอย่างไร ?

ต. มี ๒ อย่าง คือ สอุปาทิเสสนิพพาน ๑ อนุปาทิเสสนิพพาน ๑.
สอุปาทิเสสนิพพาน หมายถึงอาการดับกิเลส แต่ขั้นที่ยังทรงอยู่ อนุ-
ปาทิเสสนิพพาน หมายถึงอาการดับขั้นของท่านผู้ปราศจากกิเลส.*

๒๔๓๓

๑. นิพพาน ๒ นี้ ในที่บางแห่งท่านอธิบายว่า พระอริยบุคคลตั้งแต่ชั้นโสดาธรรม
ขึ้นไป ผู้ยังทรงชีพอยู่ชื่อว่าผู้เข้าถึงสอุปาทิเสสนิพพาน พระอริยบุคคลผู้ตัดกิเลสได้
สิ้นเชิง ได้ชื่อว่าผู้เข้าถึงอนุปาทิเสสนิพพาน โดยนัยนิพพานทั้ง ๒ นี้หมายถึงดับ
กิเลสโดยตรง ไม่ได้หมายถึงดับขั้น. ส.ป.

ถ. เพราะเหตุไร การดับกิเลสก็ดี การดับขันธก็ดี จึงชื่อว่า นิพพานแต่ละอย่าง ๆ และนิพพานทั้ง ๒ อย่างนั้น เมื่อมุ่งโดยธรรมาธิษฐาน มีอธิบายอย่างไร ?

ต. การดับกิเลสได้ชื่อนิพพานนั้น เพราะหมดพิษพันธุ์ อันจะผูกมัดให้เกิดในภพต่อไป การเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏ ท่านจับต้นเค้าได้จากกิเลส เพราะกิเลสเป็นเหตุให้ทำกรรม ๆ ย่อมนำไปได้รับผลคือวิบาก ๆ คือความที่ได้รับผลนั้นแหละชักจูงให้ไปเกิดในภพ พระอริยเจ้าทั้งหลายท่านถอนมูลกิเลสได้สิ้นเชิง ด้วยอำนาจพระอรหัตตมรรค ได้บรรลुพระอรหัตตผลแล้วก็ไม่มีการเกาะเกี่ยวผูกมัด ท่านละภพเสียได้ มิใช่ผู้ที่เจริญขึ้นในภพต่อไป ดังหมู่มัวอาศัยรากจึงเป็นอยู่และเจริญขึ้น เมื่อถูกถอนมูลรากขาดแล้ว ก็ย่อมย่อยยับไปไม่มีทางเจริญได้อีก เหตุนี้ การดับกิเลสจึงชื่อนิพพาน. พระอรหันต์ผู้ได้สุภาทิเสสนิพพานแล้ว ก็ยังไม่พ้นออกไป จักว่ายังเกาะเกี่ยวผูกพันอยู่กับภพ เพราะยังทรงชีพอยู่ ต้องตกอยู่ในคติธรรมคาของสังขาร เมื่อโคเบญจขันธ์ทำลายลง คือสิ้นชีพแล้ว จักว่าดับสิ้นเชิงแล้ว เพราะไม่มีอะไรจะหน่วงเหนี่ยวรั้งคึงและไม่ถึงคติแห่งสังขารอีก เหตุนี้ การดับขันธจึงชื่อนิพพาน. โดยธรรมาธิษฐานมีอธิบายอย่างนี้. ความสิ้นอาสวะ แต่จรมกจิตยังทรงอยู่กล่าวคือสำเร็จพระอรหัตเป็นสุภาทิเสสนิพพาน ๆ ได้แก่พระอรหัตตผล. ครั้นจรมกจิตดับแล้วเป็นอนุภาทิเสสนิพพาน ๆ ได้แก่นิพพานธาตุ เรียกว่าอมตธรรม, อสังขตธรรม.

ส. ป.

ถ. จงถอดใจความในนิพพาน ๒ อย่างมาแสดง ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้าผู้ทรงรจนาธรรมวิจารณ์ทรงไว้?

ต. ความสิ้นอาสวะ แต่จรมกจิตยังทรงอยู่ กล่าวคือสำเร็จพระอรหัต เป็นสุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ครั้นจรมกจิตตั้งแล้วเป็นอนุอุปาทิเสสนิพพานธาตุ สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงไว้ไว้อย่างนี้.

๒๔๖๘

ถ. สุอุปาทิเสสนิพพานะกับอนุอุปาทิเสสนิพพาน ท่านประสงคความต่างกันอย่างไร? พระอริยบุคคลชั้นไหน ได้ชื่อว่าผู้เข้าถึงพระนิพพานทั้ง ๒ นั้น?

ต. ท่านประสงคความต่างกัน โดยมากที่แก้กันมาว่า สุอุปาทิเสสนิพพาน ได้แก่การดับกิเลส แต่ยังมีเบญจขันธ์เหลือ. อนุอุปาทิเสสนิพพาน ได้การดับกิเลสพร้อมทั้งเบญจขันธ์. พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิง ด้วยพระอรหัตตมรรค ได้บรรลุพระอรหัตตผลเป็นพระอรหันต์ ยังทรงชีพอยู่ชื่อว่าบรรลุอุปาทิเสสนิพพาน. พระอริยเจ้าผู้ละกิเลสได้โดยสิ้นเชิงเช่นนั้น ครั้นสิ้นชีพแล้ว ชื่อว่าได้บรรลุอนุอุปาทิเสสนิพพาน. แต่ในบางแห่งท่านแก้ โดยความหมายถึงพระอริยบุคคลผู้ทรงชีพอยู่นั่นเอง ถ้าดับกิเลสได้เป็นบางส่วน เช่น พระโสดาปัตติมรรคขึ้นไป ชื่อว่าผู้เข้าถึงสุอุปาทิเสสนิพพาน ถ้าดับกิเลสได้โดยสิ้นเชิง เช่นพระอรหันตขีณาสพ ชื่อว่าผู้เข้าถึงอนุอุปาทิเสสนิพพาน.

ส. ป.

ถ. จะปฏิบัติอย่างไรจึงจะให้ใกล้พระนิพพาน ?

ต. พึงปฏิบัติตามพระพุทธรายิตบพหนึ่งว่า ภิกษุผู้ยินดีในไม่
ประมาทแล้ว หรือเห็นภัยในประมาทโดยปกติ ย่อมเป็นผู้ไม่พอเพื่อ
ล้อมรอบ ย่อมปฏิบัติใกล้นิพพานเทียว ดังนี้ โดยเนื้อความก็คือ
ไม่ประมาท แลเห็นภัยในประมาท.

๕/๘/๖๕

ถ. ปฏิบัติอย่างไร จึงจะถึงนิพพานและรู้ทางแห่งตน ?

ต. ปฏิบัติตามพระบาลี อันมีว่า :-

สิจฺจ ภิกขุ อิมํ นาวิ สิตฺตฺตา เต ลหุเมสฺสติ

เฉตฺวํ รากฺขจฺ โทสจฺจ ตโต นิพฺพานเมหิตี

ภิกษุ เธอจงวิคเรื่อนี้ เรืออันเธอวิคแล้วจักปล้นถึง เธอตัด
รากะ โทสะ โมหะ แล้ว แต่นั้นจักถึงนิพพาน. และจัดพึงรู้นิพพาน
แห่งตนได้ ด้วยปฏิบัติตามพระบาลี ว่า :-

สติ กายคตา อุပ္ภฺฐิตา นสุ ผสฺสายตเนสุ สํวโต

สตัดฺดี ภิกขุ สมาหิตฺโต ชลฺญฺยา นิพฺพานมตฺตโน

ภิกษุผู้เข้าไปตั้งกายคตาสติแล้ว สังวรในบ่อเกิดแห่งผัสสะ ๖
แล้ว มีจิตตั้งมั่นติดก่อนแล้ว พึงรู้นิพพานแห่งตน.

ส.ป.

ถ. บทแห่งนิพพานว่า สพุพฺพธิฏฺฐินิสฺสกุโก เป็นที่สละคือ
อุปธิทั้งปวงนั้น หมายเอาอุปธิอะไรบ้าง ว่าเป็นอุปธิทั้งปวง เพื่อไม่
ต้องพูดรวบยอดว่าปัญจันธ์ ?

ต. หมายถึง ชั้นชั กิเลส อภิสังขาร กามคุณ ว่าเป็นอุปธิ
ทั้งปวง อีกนัยหนึ่ง ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร
ปฏิฆะ อุปาทินนธาตุ ๔ อายตนะภายใน ๖ วิญญาณกาย ๖ รวม
เป็น ๑๐ นี้ก็เรียกว่าอุปธิ.

๑๓/๕/๖๓

ถ. สัพพุปธิปปฏินิสัคโค ธรรมเป็นที่สละคืนอุปธิทั้งปวง ที่
กล่าวหมายในนิทเทศแห่งวิราคสังญา อุปธิในคำนั้นได้แก่อะไร ?
ถ้าย่อให้เป็น ๓ จะย่ออย่างไร ?

ต. ได้แก่ ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส กรรม ทุจริต อาหาร ปฏิฆะ
อุปาทินนธาตุ ๔ อายตนะ ๖ วิญญาณ ๖. ตัณหา ทิฏฐิ กิเลส ปฏิฆะ
เป็นส่วนกิเลส เพราะเป็นเหตุเศร้าหมองอยู่ภายในด้วยกัน รวมเรียก
ว่ากิเลสอุปธิ ๑ กรรม ทุจริต อาหาร เป็นส่วนอภิสังขาร เพราะ
เป็นสภาพปรุงแห่งสังขารเหมือนกัน รวมเรียกว่าอภิสังขารอุปธิ ๑
อุปาทินนธาตุ อายตนะ วิญญาณ เป็นส่วนชั้น เพราะเป็นวิบาก
ด้วยกัน รวมเรียกว่าชั้นอุปธิ ๑.

๒๔๘๐

ถ. อุปาทิ อันเป็นเกณฑ์จำแนกนิพพาน โดยสตัดันตณัและ
อภิมมณั ได้แก่อะไร ? ลงกันหรือแย้งกัน เพราะเหตุไรหรือไม่ ?

ต. โดยสตัดันตณัได้แก่มโน โดยอภิมมณั ได้แกจิต. ความลง
กัน เพราะธรรมชาตินี้เป็นผู้คิด เป็นปัจจัยแห่งกายวิญญูติและวาจวิญญูติ.

๑๖/๕/๓๐

ถ. มีคำสรรเสริญอาการนิพพานแห่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ว่า

ปชุโขตสุเสว นิพพานํ วิโมกฺโข เจตโส อหุ

ความพ้นแห่งจิตได้มีแล้ว เหมือนความดับแห่งดวงประทีป ดังนี้
ให้เข้าใจว่า พระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่หรือไม่ ? อธิบาย.

ต. ให้เข้าใจว่าพระพุทธเจ้ายังคงมีอยู่ อธิบาย ไฟโดยปกติ
ไม่ปรากฏ แต่เป็นธาตุมีอยู่ เมื่อได้อาศัยเชื้อถูกส่วน ก็ปรากฏเป็น
ดวง เมื่อสิ้นเชื้อก็ดับ แต่เป็นธาตุไฟมีอยู่.

๒๔๖๓

ถ. นิพพิทา วิกาละ วิมุตติ วิสุทฺธิ สันติ นิพพาน เป็นปัจจัย
ส่งถึงกันอย่างไร ? จงแสดงโดยย่อ ๆ.

ต. ส่งถึงกันอย่างไร ความหน่ายในทุกจักขันธ์ ด้วยปัญญา
เป็นปัจจัยให้สิ้นกำหนด ดังบาลีว่า นิพฺพินฺทํ วิรชฺชติ เมื่อหน่าย
ย่อมสิ้นกำหนด. ความสิ้นกำหนดเป็นปัจจัยให้หลุดพ้นด้วยไม่ถื้อมัน
ดังบาลีว่า วิกาละ วิมฺจฺจติ เพราะสิ้นกำหนด ย่อมหลุดพ้น เมื่อหลุด
พ้นจากอาสวะทั้งปวง ย่อมหมดจด ย่อมสงบ ย่อมดับ คือเย็น.

๒๔๖๒

ถ. ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อสันติหรือนิพพาน ก็ต้องอาศัยปัจจัย ๔
ที่ไม่พ้นไปจากโลกามิส แต่ปฏิบัติทางแห่งสันติ ผู้เพ่งสันติพึงละ
อามิสในโลกเสีย ดังนี้ จะได้กำลังที่ไหนมาบำเพ็ญบารมี ข้อนี้จะแก้
อย่างไร ? ขอฟัง.

ด. แม้ว่าคำที่ว่า ผู้เพ่งสันติพึงละโลกามิสเสีย นั้น ไม่ใช่หมายความว่าไม่ให้บริโภคปัจจัย ๔ แต่หมายความว่า ให้ยอมสละปัจจัยหรือโลกามิสนั้น เพื่อแลกเอาคุณธรรมคือสันติ โดยบริจาคเกื้อกูลการศึกษา สัมมาปฏิบัติ รู้จักบริโภคใช้สอยบำบัดความไม่สงบ บำรุงความสงบ ตามอำนาจแห่งเหตุ ไม่ตระหนี่ ไม่อาลัย ไม่ไฝฝืน มัวเมาหมกมุ่นในลาภยศสรรเสริญ ซึ่งเป็นโลกามิส อันจะทำให้จิตฟุ้งซ่าน ยินดีเมื่อได้ ยินร้ายเมื่อเสีย ถึงหากจะต้องถือไว้ ก็มีความคิดสละอยู่ในใจ เหมือนผู้ที่จำอาศัยซากศพต่างแพข้ามปาก มิได้มีจิตผูกพัน พอถึงฝั่งก็สละทิ้ง ดังนี้ ก็จะมีกำลังปฏิบัติไปถึงสันติได้ ผู้ไม่สละ ย่อมไม่มีหวังจะประสพสันติ.

๒๔๓๔

ด. อนุப்புพปฏิบัติทา จะดำเนินไปโดยลำดับ นับแต่ไหนถึงไหน จูงขึ้นสู่ปราสาทโดยบันไดทีละขั้น ๆ ? จงบรรยาย.

ด. นับแต่ประโยชน์ทางคติโลกทางคติธรรม ขึ้นไปถึงไตรสิกขา อันเป็นส่วนนิเพทภาคิยะ ก็เป็นไปในส่วนแห่งอันแทงตลอดด้วยปัญญา อีกนัยหนึ่ง ปฏิบัติให้ทานรักษาศีลเพื่อละกิเลสอย่างกลาง อบรมปัญญารู้เท่าสังขาร เพื่อละกิเลสอย่างละเอียด ปฏิบัติเช่นนี้ จึงประจักษ์ขึ้นปราสาทบันไดทีละขั้น ๆ ด้วยประการฉะนี้.

๒๘/๘/๓๑

ด. มีพระพุทธรูปว่า นิพพานัน ปรหม์ สุขิ พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่งนั้น หมายเอานิพพานอย่างไรน ? เพราะเหตุไร ? เมื่อ

จะสงเคราะห์เข้าในชั้น ๕ จะควรสงเคราะห์เข้าในชั้นอะไร ?

ด. หมายเอาอุปาทิเสสนิพพาน, เพราะความสุขนั้นเป็นส่วนเจตสิก. ถ้าจะสงเคราะห์เข้าในชั้น ๕ ควรสงเคราะห์เข้าในเวทนา-ชั้น.

ส. ป.

สังสารวัฏ

ถ. จิตเศร้าหมองเพราะอะไร ทุกติจึงเป็นอันต้องหวัง ? ทุกติและสุกตินั้นได้แก่อะไร ?

ด. จิตเศร้าหมองเพราะอุปกิเลส. ว่าโดยมากทุกติ ได้แก่อบายทุกติ วินิบาต นิรยะ. สุกติ ได้แก่ทเวะ ๑ มนุษย์ ๑ ในสูตรโดยมากเรียกว่า สุกติ ๑ โลกสวรรค์ ๑.

๕/๘/๖๕

ถ. จิตเจ สงกิลิฏฐะ ทุกคติ ปาฏิกงขา เมื่อจิตเศร้าหมอง จำหวังทุกติ จิตเต อสงกิลิฏฐะ สุกติ ปาฏิกงขา เมื่อจิตไม่เศร้าหมอง จำหวังสุคติ โดยพระบาลีนี้ มีอะไรเป็นผู้หวังสุคติหรือทุกติหรือไม่ ? เพราะอะไร ?

ด. มีปฏิสนธิจิตเป็นผู้หวังสุคติหรือทุกติ. เพราะพระบาลีนี้เป็นอันรับรองว่า มีจิตจิตๆ นั้นแล ย่อมถือปฏิสนธิในสุคติหรือทุกติเนื่องด้วยความเศร้าหมองหรือความไม่เศร้าหมองแห่งจิตนั้น.

๒๔๓๒

ถ. ไตรัญญีมีอาการวนเวียนอย่างไร ?

ต. ไตรัญญีมีอาการวนเวียนอย่างนี้ ด้วยอำนาจกิเลส กรรม และวิบาก สัตว์ผู้มีกิเลสทำการอย่างใด การอย่างนั้นจัดเป็นกรรม ๆ นั้นย่อมอำนวยความสะดวกเกิดในภพหน้าเป็นวิบาก ได้เสวยวิบากเข้ากิเลส เกิดขึ้นอีก ทำกรรมลงวิบากเกิดขึ้นใหม่เวียนกันไป. แม้เฉพาะในภพเดียว ก็เวียนอยู่เหมือนกัน คือกิเลสย่อมเป็นปัจจัยให้ทำกรรม ๆ ย่อมอำนวยความสะดวก เสวยวิบากเข้ากิเลสย่อมเกิดอีก ดังนี้.

๕/๘/๖๕

ถ. สังสารวัฏกับสุคติและทุกคติ เนื่องถึงกันอย่างไร ?

ต. เนื่องถึงกันอย่างนี้ สังสารวัฏความเวียนเกิดเวียนตาย ได้แก่จุดปฏิสนธิ สุคติและทุกคติเป็นภูมิที่จุดปฏิสนธิข้างดีและข้างทราม เมื่อรับรองสังสารวัฏก็ต้องรับรองสุคติหรือทุกคติด้วย เพราะถ้าไม่มีสุคติและทุกคติ สังสารวัฏก็ไม่ปรากฏ ถ้าไม่มีสังสารวัฏ สุคติและทุกคติก็ไม่ปรากฏ โดยใจความ สังสารวัฏเป็นอาการ สุคติและทุกคติเป็นภูมิที่ปรากฏแห่งอาการ.

๒๔๓๕

ถ. สัทธิปราหมณ์ยอมถือกันว่า ทำบาปแล้วอาจลดยเสียได้ ด้วยทำวิธีเมื่ออาบน้ำ ลัทธินิกฤษตั้งยอมถือว่า อ้อนวอนพระเจ้าเพื่อโปรดยกโทษได้อยู่ ฝ่ายพระพุทธานุโลมตามข้อนั้นหรือ ๆ ถืออย่างไร และความบริสุทธิ์ภายในยอมมิได้ด้วยอะไร ?

ต. ไม่อนุโลมตามข้อนั้น ถือว่า :-

อตตนา ว กตฺ ปาปี อตตนา สงฺกิลิสฺสติ

อตตนา อกตฺ ปาปี อตตนา ว วิสุชฺชติ

สุทฺธิ อสุทฺธิ ปจฺจตุตฺติ อญฺโญ นานญฺญํ วิโสชเย

ทำบาปเอง ย่อมเศร้าหมองเอง ไม่ทำบาปเอง ย่อมหมดจด
เอง ความหมดจดและความเศร้าหมองเป็นเฉพาะตน คนอื่นจะยัง
คนอื่นให้หมดจดหาได้ไม่ ดังนี้. และความบริสุทธิ์ภายในย่อมมิได้
ด้วยปัญญา.

ส. ป.

ถ. นิรยะนั้น ไม่ใช่มีเฉพาะของเรา ของลัทธิอื่นบรรดาที่รับ
รองความเวียนเกิด ย่อมมีด้วยกันทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ นักธรรม
ผู้หนักในเหตุผล จะพึงลงสันนิษฐานอย่างไรในเรื่องนิรยะนั้น ทั้งโดย
เหตุโดยผล ทั้งโดยลัทธิของคนในสมัยนั้น ?

ต. พึงลงสันนิษฐานว่า นิรยะนั้น เป็นภูมิแห่งปฏิสนธิจิตฝ่าย
อกุศล รวมอยู่ในพวกทุกคติ เมื่อรับรองกรรมวิบากและกัมมัตสกตา
ก็จำต้องรับรองทุกคติที่บัญญัติโดยชื่อต่าง ๆ มีนิรยะเป็นต้นด้วย ทั้งใน
ปัจจุบันทั้งในสัมปรายภพ โดยฐานเป็นที่จำแนกของกรรม เพราะ
เมื่อเพ่งเหตุผลคือกรรมวิบากและกัมมัตสกตา นิรยะซึ่งเป็นภูมิที่
ปรากฏแห่งอกุศลกรรมย่อมรวมอยู่ในเหตุผลด้วย. แต่เรื่องนิรยะนี้
เมื่อว่าถึงลัทธิของคนในสมัยนั้น ๆ แล้ว ย่อมมีบัญญัติต่างกันไปได้
เนื่องด้วยลัทธิและอาจเลี่ยนกันก็ได้ ข้อนี้พึงเห็นในต่างลัทธิ แต่แสดง
นิรยะคล้ายกันก็มี เมื่อว่าโดยความมุ่งหมายแล้วก็เป็นอันเดียวกัน

ทั้งของเรา ทั้งของลัทธิอื่น ก็มุ่งแสดงโทษทุกข์ที่เป็นผลของบาปกรรม ให้เล็งเห็น เพื่อควั่นบาปกรรมนั่นเอง นับว่าไม่ไร้เหตุผล.

๒๔๓๕

ถ. มติข้างพระพุทธศาสนารับรองสังสารวัฏอย่างไร ? จงแสดง และอ้างหลัก.

ต. รับรองสังสารวัฏ โดยแยกมูลเหตุอันแต่งสังขารเป็นต้น สาย รับรองอัตราโดยสัมมติสัจจะ คือยอมรับความเชื่อมถึงกันแห่ง จุติจิตในภพหลัง และปฏิสนธิจิตในภพหน้า โดยอาการอย่างสืบ สันตติในชีวิตอันเดียว ผลแห่งสันตติต้นย่อมสืบมาถึงสันตติหลัง ย่อม รับการตกนรกขึ้นสวรรค์ และถือเอากำหนดเป็นมนุษย์และสัตว์ดิรัจฉาน บางชนิด สืบสนด้วยอำนาจแห่งกรรม แต่บัญญัตินรกว่ามีที่สุด คือสิ้นกรรมพ้นโทษแล้ว เกิดเป็นสัตว์ดิรัจฉานหรือเทวดามนุษย์ อาจ ตรัสรู้ในอวสาน คือจิตอันท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏย่อมบริสุทธิ์สิ้นเชิง ด้วยวิริยะและปัญญา ได้แก่บรรลอรหัตและนิพพาน ไม่ต้องเข้าถึง ชาติชรามรณะอีก.

ข้อนี้มีหลักฐานดังนี้ จิตเต สงกิสัญญู ทุกคคิ ปาฎิกงขา เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุกคคิเป็นอันต้องหวัง สุกคคิเป็นอันต้องหวัง ได้ เย จิตตํ สลญญเมสฺสนนฺติ โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา ผู้ใดจัก ระวังจิต ผู้นั้นย่อมพ้นจากบ่วงแห่งมาร ดังนี้.

๒๔๓๕

ถ. สัตว์โลกตายไปแล้ว มีคติเป็นอย่างไร ? มีหลักธรรมอะไร เป็นเครื่องวิจารณ์ ว่าตายแล้วศูนย์ ?

ต. มีคติเป็น ๓ คือ ถ้าทำดี คือประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ก็ไปสู่สุคติ ถ้าทำไม่ดี คือประพตีสุจริตด้วยกาย วาจา ใจ ก็ไปสู่ทุคติ. คนหรือสัตว์ตายแล้วเกิดใหม่ศูนย์ มีหลักธรรมในอุทเทส บาลีแสดงว่า เมื่อจิตเศร้าหมองแล้ว ทุคติเป็นอันต้องหวัง และว่า เมื่อจิตไม่เศร้าหมองแล้ว สุคติเป็นต้องหวังได้ นี้แสดงว่า ความ เกิดในสัมปรายภพเนื่องด้วยจิตในปัจจุบันภพ เมื่อจิตเกลือกกลั้วด้วย บาปกรรม คติย่อมไม่ดี เมื่อจิตไม่เป็นอย่างนั้น คติย่อมดี จิตดี จิตชั่ว ย่อมเป็นปัจจัยแห่งปฏิสนธิจิตในสัมปรายภพอย่างดี ผู้เกิดมาจึง ต่างกัน เลวบ้าง ประณีตบ้าง มั่งมีบ้าง ยากจนบ้าง พิการบ้าง สมประกอบบ้าง เป็นต้น.

๒๔๓๘

ถ. ในเทวทูตสูตร กล่าวถึงยมราชซักถามคนทำบาปผู้ตายไปแล้วถูกนายนิรยบาลจับไปแสดงขอให้ลงโทษ ว่าได้เคยเห็นเทวทูต หรือไม่ เทวทูตนั้นมีกี่ประการ อะไรบ้าง ?

ต. เทวทูตนั้นมี ๕ ประการ คือ เด็กแรกคลอด คนแก่ คนเจ็บ คนถูกลงราชทัณฑ์ คนตาย.

๒๔๓๙

ถ. เรื่องผีมี ผีไม่มี เป็นปัญหาประจำบ้านของหมู่คนแทบจะ ทุกคน ฝ่ายพระพุทธศาสนามีมติอย่างไร ? จงอ้างหลักเล่าเรื่องมา

สักกาทาหารณ์.

ต. ในธรรมวิจารณ์ส่วนสังสารวัฏ จำแนกประเภทแห่งทุกติ มีปิดติวิสยะ แปลว่าแดนแห่งเปรต หรือพวกผี เป็นทุกติชั้นหนึ่ง ด้วยว่ามีคำกล่าวถึงปิดติวิสยะในเทวทูตสูตร มัชฌิมนิกายอุปริปัญญาสก์ หน้า ๓๑๑ เป็นข้ออ้าง และลงสันนิษฐานว่า ปิดติวิสยะน่าจะหมายถึงเอาจำพวกผีบุรพบิดร คู่ที่ไม่ใช่พวกผีที่เลว ไม่น่าจัดเป็นทุกติ น่าจัดเป็นภุมมเทวดาหรือวัตถุเทวดา หรือนับเนื่องในพวกผี จึงยังต้องจัดอย่างนั้น. ในปฐนหลังแห่งท่านผู้รจนบาลี เข้าใจและแก้ปิดติวิสยะเป็นจำพวกผี เป็นสัตว์ทั้งน่ากลัวทั้งน่าสงสาร. ประมวลชนิดเปรตอันกล่าวถึงในปกรณ์ทั้งหลายว่า ชนิดรูปร่างไม่สมประกอบ ชูบผอมโซ ๑ ชนิดรูปร่าง विकार เช่นกายเป็นอย่างของมนุษย์ แต่ศีรษะเป็นอย่างของสัตว์ดิรัจฉาน เช่นเป็นกาบ้าง เป็นสุกรบ้าง เป็นงูบ้าง ๑ ชนิดรูปร่างพิกลเสวยกรรมกรรมอยู่ตามลำพังด้วยอำนาจบาปกรรม ๑ ชนิดรูปร่างอย่างของมนุษย์ปกติ แม้เป็นผู้กรรมกรรมก็มีวิมานอยู่ แต่ในราตรีต้องออกจากวิมานไปเสวยกรรมกรรมกว่าจะรุ่งเรียกเวมานิกเปรต ๑ รวมเป็น ๔ ชนิด ดังนี้.

๑๓/๕/๖๓

ถ. พวกผีชนิดไหน ที่ท่านพรรณนาถึงการเลวทราม มีประการต่าง ๆ จนถึงท้องโต ปากเท่ารูเข็ม ? การพรรณนาอย่างนั้นจะพึงสันนิษฐานได้อย่างไร ?

ต. พวกผีชนิดปิดติวิสยะ การพรรณนาอย่างนั้นน่าจะสันนิษฐาน

ว่า ท่านจงใจเหยียดบุรพบิดรของพราหมณ์ให้เป็นผีชนิดนี้โดยอาการ
เหยียดหยัน อย่างเดียวกับพวกเราเหยียดเรา เพราะเหตุปิตติวิสัย ก็คือ
บุรพบิดรของพวกพราหมณ์.

๑/๓/๗๕

ถ. คนที่ทำกรรมอย่างไรน ตายแล้วต้องไปเกิดในอบายและ
นิริยะแน่แท้ ? จงอ้างหลักมาประกอบคำที่เฉลยนั้น.

ต. คนที่ทำสังฆเภท ตายแล้วต้องไปเกิดในอบายและนิริยะ
แน่แท้ ที่เฉลยอย่างนี้ ก็เพราะอาศัยพระบาลีเป็นหลักอยู่ว่า อปายิกो
เนरयिको कपपकुष्ठो संगमगतो แปลว่า ผู้ยังสงฆ์ให้แตกกัน
เป็นผู้เกิดในอบาย ในนิริยะ ตั้งอยู่ชั่วกัลป์.

ส. ป.

สมถกัมมัฏฐาน

หัวใจสมถกัมมัฏฐาน

ถ. อะไรบ้างเป็นหัวใจสมถกัมมัฏฐาน ? และมีเงื่อนไขอย่างไร จึงจัดอย่างนั้น ?

ค. กายคตาสติ เมตตา พุทธานุสสติ กสิณ จตุราศิวัตถาน เป็นหัวใจสมถกัมมัฏฐาน. ที่จัดอย่างนั้น เพราะมีเงื่อนไขว่า กายคตาสติ เป็นที่สบายแก่คนมีกามฉันท์เป็นเจ้าเรือน เมตตา เป็นที่สบายแก่คนมีพยาบาทเป็นเจ้าเรือน พุทธานุสสติ เป็นที่สบายแก่คนมีถิ่นมิทธะเป็นเจ้าเรือน กสิณ เป็นที่สบายแก่คนมีอุทัจจกุกกัจจะ เป็นเจ้าเรือน จตุราศิวัตถาน เป็นที่สบายแก่คนมีวิจิกิจฉาเป็นเจ้าเรือน. นิ वर्ณมี ๕ จึงต้องจัดหัวใจสมถกัมมัฏฐานไว้ ๕ เป็นคู่กัน.

๒๔๗๘

ด. การทำจิตให้เป็นสมาธิ คืออย่างไรหรือ พระศาสดาจึงทรงชักชวนให้บำเพ็ญนัก ?

ค. การทำจิตให้เป็นสมาธินั้นดีมาก มีประโยชน์มาก คนเราจะทำอะไรจะคิด ต้องอาศัยใจเป็นหัวหน้า ใจเป็นผู้บังคับบัญชา หรือสั่งงาน ถ้าใจดีก็บัญชาหรือสั่งดี จะทำอะไรจะคิดก็ดี ถ้าใจชั่วบัญชาหรือสั่งก็ต้องชั่วด้วย จะทำอะไรจะคิดก็ชั่ว ใจที่ชั่วก็เพราะขาดการอบรม ในที่ไม่ได้อบรม ท่านกล่าวว่าอาจทำคนให้ฉิบหาย

ได้ยิ่งกว่าโจรหรือผู้มีเวรจะพึงทำให้ ใจที่ดีก็เพราะมีการอบรม ถ้า
ยิ่งใจได้รับอบรมดี ก็ยอมเป็นไปเพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่ สมควร
แก่การงานทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นทางนำไปสู่ความเจริญ ปกป้องความ
ชั่วมิให้เกิดขึ้น ทั้งใจที่ได้รับอบรมแล้ว ท่านกล่าวว่าอาจทำให้คน
ดีได้ยิ่งกว่ามารดาบิดาหรือผู้เป็นที่รักจะพึงทำให้แก่กันเสียอีก อาศัย
เหตุนี้ พระศาสดาจึงทรงชักชวนนักในอันบำเพ็ญสมาธิให้เกิด.

ส.ป.

ถ. อย่างไรร่างกายนี้จึงเดินได้ พุดได้ ทำอะไรได้ต่าง ๆ ?

ต. เกิดเพราะความพร้อมมูลปรองดองกัน ตึกตากลยังรู้จักเดิน
ได้ หีบเสียงยังรู้จักพุดได้ เครื่องจักรยังเคลื่อนไม้หรือสีข้าวได้ เป็นอะไร
สังขารที่มีวิญญาณครองจะทำอะไรไม่ได้.

๒๘/๘/๗๑

ถ. ความมีจิตแน่วแน่ได้ชื่อว่าสมาธิ นี้ก็แสดงว่าจิตไม่มีความ
นึกคิดอะไรเลย หยุดเฉยอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้ก็กิจการงานที่จะต้องใช้ความ
คิด ก็ไม่มีทางออกงามเจริญได้ แล้วจะว่าจิตเป็นสมาธิได้อย่างไร ?
อธิบาย.

ต. จริงอยู่ จิตที่หยุดนิ่งย่อมไม่มีทางออกงามเจริญได้ใน
ทางที่จะต้องใช้ความคิด แต่ก็คงเป็นไปไม่ได้ เพราะธรรมชาติของ
จิตต้องมีอารมณ์เป็นเครื่องคิด จะให้นิ่งเฉยอยู่เห็นว่าไม่ได้ ส่วน
จิตที่เป็นสมาธิ ท่านมิได้ประสงค์เอาจิตหยุดโดยไม่นึกคิดอะไร
ท่านประสงค์เอาจิตที่แน่วแน่อยู่ในอารมณ์ คือคิดอยู่ในอารมณ์อัน

เดียว ไม่ฟุ้งซ่านไปในที่อื่นหรือในอารมณ์อื่น ธรรมดาของความคิด เมื่อคิดอะไรก็คิดอยู่อย่างเดียว ย่อมเห็นเหตุผลได้โดยสุขุม ย่อมมีทางดีกว่าผู้คิดมากเรื่องในขณะเดียวกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ ท่านจึงว่า จิตที่เป็นสมาธินั้นดี คือใช้กิจการได้ดีกว่าจิตที่ไม่เป็นสมาธิ.

ส.ป.

ถ. จิตมีลักษณะเป็นอย่างไร จึงจัดว่าเป็นสมาธิ ? จะต่างกันหรือเหมือนกันกับฌาน และเป็นเหตุผลกันอย่างไร ? อธิบายมาให้ดูด้วย.

ต. จิตที่มีอารมณ์ ปราศจากนิวรณ์ จัดว่าจิตเป็นสมาธิ.

สมาธิก็ต่างจากฌานพึงทราบลักษณะดังนี้ :-

สมาธิ เป็นชื่อของจิตที่สงบจากกิเลส แปลว่าความตั้งจิตนั้น คือกมันอยู่ในอารมณ์เดียว.

ฌาน เป็นชื่อของอาการเพ่งดูรูปหรืออารมณ์ [หมายถึงเพ่งด้วยใจ] แปลว่าเพ่ง.

สมาธิ เป็นไปได้ในกัมมัฏฐานทุกชนิด ฌาน มีได้ในกัมมัฏฐานบางอย่าง มีได้เฉพาะในกัมมัฏฐานที่มีรูปปรากฏหรืออักษรูป เช่น เพ่งกสิณเป็นต้น [เว้นอรุปกัมมัฏฐานจะไม่กล่าวถึง เพราะผู้ที่จะเจริญอรุปกัมมัฏฐานได้ ท่านกล่าวว่าต้องมีกัมมัฏฐานอื่นเป็นพื้นมาก่อน] จะยกตัวอย่างการเพ่งกสิณมาแสดงให้เห็น ชั้นต้นผู้เพ่งกสิณ ตาต้องเพ่งดูดวงกสิณพร้อมทั้งทำบริกรรม บริกรรมจนจิตแน่นแน่ว ไม่ฟุ้งไปในอารมณ์อื่น นอกจากดวงกสิณที่ตนเพ่ง ยึดอยู่ที่ดวงกสิณเป็นอารมณ์

จนหลับตาแลเห็นเหมือนกับลืมตา [อุคคหนิมิต] อาการที่จิตสงบ ไม่ฟังชานไปในอารมณ์อื่นนั้น ได้ชื่อว่าจิตเป็นสมาธิ ถ้าจิตไม่สงบ แน่นแนว ก็ไม่อาจทำนิมิตให้ปรากฏในภายในโดยชัดเจนเหมือนลืมตา ได้ ครั้นเพ่งต่อไปจนอาจขยายนิมิตที่ปรากฏภายในนั้นให้เป็นไปตามอำนาจ เช่นของใหญ่ย่อให้เล็กได้ ของเล็กขยายให้ใหญ่ได้ [ปฏิภาคนิมิต] อาการเหล่านี้ ที่จะเกิดขึ้นได้ก็เพราะจิตเป็นสมาธินั่นเอง สมาธิชั้นนี้จัดเป็นขั้นต่ำ เมื่อทำสมาธิให้แก่กล้ายิ่งขึ้นจนละนิวรรณ์ ๕ ได้ และทำองค์ ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา ให้เกิดขึ้น นี้เรียกว่า ฌาน เมื่อองค์ ๕ เกิดก็เรียกว่าฌานเกิด เมื่อพิจารณาองค์ ๕ ก็เรียกว่า พิจารณาองค์ฌาน เพราะฉะนั้น สมาธิกับฌานจึงมีลักษณะต่างกัน และฌานจะเกิดก็ต่อเมื่อทำจิตให้เป็นสมาธิแก่กล้า สมาธิขั้นต่ำจึงจัดว่าเป็นเหตุแห่งฌาน ฌานเป็นผลเกิดสืบเนื่องมาจากสมาธิ.

ส.ป.

ถ. การบำเพ็ญสมาธิตามในหัวใจสมถกัมมัฏฐาน มีอะไรเป็น อานิสงส์ผล ? จงอ้างหลักประกอบคำตอบ.

ค. มีความรู้จริงเป็นอานิสงส์ได้ในคำว่า สมาธิ ภิกขเว ภาเวถ สมาหิโต ยถาภูติ ปชานาติ.

๒๘/๘/๓๑

ด. กัมมัฏฐานอะไรบ้าง ที่เรียกว่ามูลกัมมัฏฐาน หรือถ้าจะ ไม่เรียกว่ามูลกัมมัฏฐานแล้ว ควรจะเรียกอย่างไรได้อีก ? กัมมัฏฐาน นี้มีประโยชน์แก่ผู้บำเพ็ญอย่างไรหรือ ท่านจึงสอนไว้.

ต. กัมมัฏฐาน ๕ อย่าง คือ เกสา โลมา นขา ทันตา ตโจ นี้ เรียกว่ามูลกัมมัฏฐาน แปลว่ากัมมัฏฐานเดิม. ถ้าจะไม่เรียกอย่างนั้น ก็เรียกว่า ตจปัญจกัมมัฏฐาน แปลว่ากัมมัฏฐานมีหน้งเป็นที่ ๕. มีประโยชน์แก่ผู้บำเพ็ญมาก ถ้าผู้บำเพ็ญได้บำเพ็ญอยู่เนื่อง ๆ แล้ว ย่อมละกามฉันท์ คือความพอใจในกามเสียได้ เพราะเหตุนี้ ท่าน จึงสอนไว้.

ส.ป.

ถ. การพิจารณากัมมัฏฐาน ๕ ท่านสอนให้พิจารณาให้เห็น เป็นของโสโครกน่าเกลียดตามปกติของมัน ถ้ายังไม่เห็น ท่านให้ พิจารณาขยายออกไป โดย สี สัณฐาน กลิ่น ที่เกิด ที่อยู่ อาการ ๓ อย่างข้างต้นก็พอเห็นได้ ส่วนที่เกิดกับที่อยู่ นั้น จะมีลักษณะต่างกัน อย่างไร ? ขออธิบายด้วย.

ต. ที่เกิดกับที่อยู่ โดยความก็ที่แห่งเดียวกันนั่นเอง แต่มี ความหมายแยกกัน ที่เกิด หมายถึงแรกที่คั้งขึ้น ที่อยู่ หมายถึงเอาที่ ได้ดำรงอยู่เป็นอาจิณ เช่นผมที่เกิดขึ้น ก็เกิดขึ้นในที่ซึ่งมีปุพพโพลิต เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องอยู่ในที่ชุ่มแช่ด้วยปุพพโพลิตอีก ปันเป็น ตอนกันเช่นนี้ เปรียบเหมือนกันไม้ที่เกิดขึ้นในดิน เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ก็ต้องเป็นอยู่ในดิน หรือเปรียบเหมือนปลาเกิดก็เกิดในน้ำ อยู่ก็ต้อง อยู่ในน้ำ นี้จึงเห็นได้ว่าที่เกิดกับที่อยู่ มีความหมายต่างกัน มิใช่ เป็นอันเดียวกัน.

ส.ป.

ถ. การบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐาน ก็ต้องการความสงบอันจะให้สำเร็จเป็นสมาธิ เมตตาทพรหมวิหารซึ่งเป็นส่วนหนึ่งแห่งสมถภาวนา อาจให้สำเร็จผลดังว่า ด้วยประการดังฤา?

ต. อาจให้สำเร็จดังนี้ จิตอันตั้งมั่นเป็นสมาธิ ต้องเป็นจิตสงบจากนิวรณ์ มีพยาบาทนิวรณ์เป็นต้นอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นคู่ปรับแก่เมตตา ขณะนั้นนิวรณ์นั้นย่อมสงบ เมื่อนิวรณ์นั้นสงบแล้ว ย่อมได้ความแน่วแนในกัมมัฏฐานนั้น นี่คือตัวสมาธิอันเป็นผลแห่งความสงบเพราะเมตตากัมมัฏฐานนั้น.

๑๖/๕/๓๐

ถ. วิธีเจริญเมตตาทพรหมวิหาร ท่านแนะนำให้เจริญในตนก่อนแล้ว จึงแผ่ไปในชนอื่น นี่ให้สำเร็จสันนิษฐานว่าอย่างไร ?

ต. ให้สำเร็จสันนิษฐานว่า ผู้แรกเจริญควรเจริญในวงที่แคบก่อน เพราะถ้าไม่เช่นนั้น จะเห็นผลแห่งความทำได้ยาก ความที่เห็นผลยากไม่ส่อให้มีแก้ไขทำหรือทำต่อ อีกอย่างหนึ่ง การเจริญเมตตาในตนก่อนเป็นเหตุให้ได้สำนึกว่า ตนรักสุขเกลียดทุกข์เช่นเดียวกับคนอื่น ๆ เมื่อสำนึกเช่นนี้ ย่อมนำไปปราณาความไม่มีเวรภัยกับใคร ๆ แม้จะแสวงหาผลในที่ตนชอบใจ ก็ไม่เป็นไปในทางที่ทำให้เสียผลเช่นนั้นแก่ผู้อื่น มีแต่ความปราณาคดีเป็นเหตุชักนำไปแผ่เมตตาไปในชนอื่น และเป็นเหตุให้ทำได้ยั่งยืนไม่ออกแวก เพราะเหตุดังกล่าวนี้ ท่านจึงแนะนำให้เจริญเมตตาในตนก่อน.

๑๖/๕/๓๐

ถ. อะไรเรียกว่าธาตุ ? ต่างจากสังขารอย่างไรบ้าง ?

ต. สภาพที่มีอยู่โดยธรรมดาซึ่งจะแยกออกไปอีกไม่ได้ เรียกว่าธาตุ. ต่างจากสังขาร เพราะคำว่าสังขารแปลว่าเครื่องปรุง แต่จะเกิดเป็นสังขารได้ ก็ต้องเนื่องมาจากความควบคุมกันเข้าแห่งธาตุ คือธาตุอันเป็นสภาพที่มีอยู่โดยธรรมดานั้น มารวมกันหรือคุมกันเข้าโดยธรรมดา หรือผู้นำมาปรุงเข้า เช่นมนุษย์นำเอาธาตุนั้น ๆ มาปรุงเข้าเป็นรูปร่างขึ้น อาการที่ปรุงกันขึ้นนั้น เรียกว่าสังขาร.

ส.ป.

ถ. ในบุคคลผู้เดียว ขณะจิตเดียว นิเวศน์ทุกชนิดอาจเข้าครอบงำพร้อมกันได้หรือไม่ ? เมื่อเป็นเช่นนั้น ควรแก้ด้วยอย่างไร ?

ต. ไม่ได้ อาจเข้าครอบงำได้ต่างขณะ. ควรแก้ดังนี้ ในสมัยใดนิเวศน์ชนิดใดครอบงำ ในสมัยนั้นควรเจริญกัมมัฏฐานอันเป็นเครื่องแก้นิเวศน์ชนิดนั้น ฟังข่มจิตลงในสมัยที่เป็นไปพล่าน ฟังยกจิตขึ้นในสมัยที่หดหู่ ฟังประคองจิตไว้ในสมัยที่เป็นไปสม่าเสมอ ฟังทำจิตให้อาจให้ควรแก่การงาน.

๒๔๓๒

ถ. นิเวศน์ ๕ กับองค์ฌาน ๕ นั้น องค์ฌานอย่างไรหนเป็นคู่ปรับกับนิเวศน์อย่างไรหน ?

ต. เอกัคคตาเป็นคู่ปรับกับกามฉันท์ ปีติเป็นคู่ปรับพยาบาท วิตกเป็นคู่ปรับกับถีนมิทระ สุขเป็นคู่ปรับกับอุทธัจจกุกกุจจะ วิจารณ์เป็นคู่ปรับกับวิจิกิจจา.

๖/๕/๖๕

ถ. ทางดำเนินของมโนท่านเรียกว่าอะไร ? มีกี่ทาง ? และต่างจากทวารอย่างไรบ้าง ? จงแสดง.

ด. ทางดำเนินของมโนท่านเรียกว่าวิถี ซึ่งแปลว่าสายหรือทาง มีอยู่ ๕ อันต่างจากทวาร ทวารแปลว่าประตู ซึ่งอยู่ที่ปลายสายของมโน เป็นช่องที่อารมณ์จะต้องผ่านเข้า เมื่อผ่านประตูมาแล้วจึงเดินไปตามวิถีของมโน.

ส.ป.

ฉ. กัมมัฏฐานที่สำเร็จผลเป็นอุปจารภาวนา เป็นไปในขณะแห่งนิมิตอะไรปรากฏในมโนทวารเป็นปัญหาอยู่ พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ผู้ทรงรจนาคำพิสดารกัมมัฏฐาน ไม่ลงกับมติของพระคันถรจนาคารยฺห์ ส่วนมติของท่านเล่าจะมีอย่างไรหรือไม่ จะมีหรือไม่ต้องเขียนพระมติและมติทั้ง ๒ นั้นมาให้ดูว่า ไม่ลงกันอย่างไรด้วย ?

ช. มติของข้าพเจ้ามีอย่างไร จะทราบได้ต่อเมื่อเขียนพระมติและมตินั้นให้ดูแล้ว พระมติของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ทรงเห็นว่าควรเป็นอุปจารภาวนา ในขณะที่แห่งอุคคหนิมิตปรากฏในมโนทวาร ส่วนมติของพระคันถรจนาคารยฺห์ว่า เป็นไปในขณะแห่งปฏิภาคนิมิตปรากฏต่างกันดังนี้ ส่วนมติของข้าพเจ้าไม่มีว่าอะไร หากจะมีก็พอใจตามเสด็จสมเด็จพระมหาสมณเจ้า เพราะเห็นว่าเมื่อปฏิภาคนิมิตปรากฏนั้น นีวรณูปกิเลสสงบจนราบแล้ว กิริยาที่สงบนั้นก็คืออาการของอัปทานั่นเอง ตัวอัปทาน่าก็ไม่ใช่อื่นไปจากฉาน แม้จะยังไม่

หมวดวิทกวิจารณ์ ในประณมณเองก็ยังมีเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
จึงพอใจโดยเสด็จ.

๑๖/๕/๓๐

ถ. ธาตุกับสังขารต่างกันอย่างไร ? จงยกอุทาหรณ์

ต. เช่นกระดูก เนื้อ เลือด ความอุ่น และลมอากาศ ถ้าไม่
ประสงค์จะกล่าวให้ละเอียดต่อไปเป็นธาตุละอย่าง ๆ ร่างกายคือประชุม
ธาตุเหล่านี้ เป็นสังขาร.

๒๘/๓/๓๑

สมถภาวนา

ถ. กัมมัฏฐานและภาวนา มีความหมายเหมือนกันหรือต่างกัน
อย่างไร ? การเจริญธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้ มุ่งหมายประการใดบ้าง ?

ต. กัมมัฏฐาน แปลว่าที่ตั้งแห่งการงาน การงานในที่นี้ประสงค์
ความเพียร ภาวนา แปลว่าอบรม ได้แก่กระทำให้มีให้เป็นขึ้น
ทั้ง ๒ นี้เป็นชื่อของความเพียร มีความหมายอย่างเดียวกัน คือเพียร
กระทำเพื่อให้เกิดจิตตวิเวกและสุขุมปัญญา ต่างกันแต่พยัญชนะ คือ
ที่ชื่อกัมมัฏฐาน เพราะเป็นกิจอันบุคคลจะพึงทำเพื่อจิตตวิเวก ที่ชื่อ
ว่าภาวนา เพราะเป็นคุณควรอบรม และเป็นวิธีบำเพ็ญจิตและเจตสิก
อันพระโยคาวจรจะพึงทำเพื่อให้แน่นแน่วเกิดปัญญา และเพื่อละ
กิเลสานุสัย. การเจริญธรรม ๒ อย่างนี้ มีความมุ่งหมายอยู่ ๒ อย่าง
คือเพื่อจะให้จิตสงบจาก ราคะ โทสะ โมหะ มีอารมณ์เป็นเอกัคคตา

คือมีอารมณ์เป็นอันเดียว ซึ่งเรียกว่าสมถะอย่าง ๑ เพื่อให้รากะ โทสะ โมหะ ระวัง เกิดความรู้ความเห็นพิเศษขึ้น คือเห็นเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา รู้เท่าทันสังขารที่เป็นสังขตธรรมและอสังขตธรรม ซึ่งเรียกว่าวิปัสสนาอย่าง ๑.

๑/๗/๖๕

ถ. สมถะกับวิปัสสนาให้ผลต่างกันอย่างไร ? และเป็นเหตุผลอันเนื่องถึงกันอย่างไร ?

ต. ให้ผลต่างกันคือ สมถะ ผู้อบรมให้แน่วแน่ ก็ให้ผล คือ ทำจิตให้เป็นสมาธิ ระวังนิวรณ์ ๕ อย่างสูงก็ได้สมาธิในองค์ฌาน ส่วนวิปัสสนา ผู้อบรมถึงที่สุด ก็ได้บรรลุอรุณผล พ้นจากสังสารทุกข์ ในขั้นต้นต้องบำเพ็ญสมถะ อบรมจิตให้เป็นสมาธิเพื่อปราบกิเลส อย่างกลางก่อน เมื่อจิตเป็นสมาธิแล้ว ก็ย่อมรู้จริงเห็นจริงด้วย วิปัสสนาปัญญา เนื่องกันอย่างนี้.

๒๘/๘/๗๑

ถ. เมื่อประพุดตัวอย่างนี้ ในขั้นต้นพึงศึกษาให้รู้วักมัมภูฐาน ชนิดไหนเป็นขั้นไหน ในกัมมัฏฐานนั้น ๆ มีความมุ่งหมายเหมือนกัน หรือต่างกันอย่างไร ในที่นี้ควรศึกษาให้รู้กัมมัฏฐาน ๒ อย่าง คือ สมถกัมมัฏฐาน ๑ วิปัสสนากัมมัฏฐาน ๑. ธรรมอันให้จิตสงบระงับ จากนิวรณ์ปกิเลส ชื่อว่าสมถะ เจตนาอันเป็นไปในสมถกัมมัฏฐาน

ชื่อว่าสมถภาวนา ๆ เป็นอุบายเครื่องสำรวมปิดกั้นนิวรณ์ปกิเลส มิให้
ครอบงำจิต. ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐาน จะต้องศึกษาให้รู้จักภูมิเป็น
อารมณ์ของวิปัสสนา ธรรมเป็นรากเงาเป็นเหตุเกิดขึ้นตั้งอยู่ และ
ต้องให้รู้จักตัวของวิปัสสนา ๆ มีอะไรเป็นเหตุและผล. ผู้บำเพ็ญพระ
กัมมัฏฐานควรมุ่งเฉพาะคุณที่เป็นวิสัยของตน พึงเจริญกัมมัฏฐาน
อันเป็นที่สบายก่อน ไม่ควรมุ่งเฉพาะคุณที่สูงอย่างเดียว เช่นคน
สามัญปรารถนาฐานันดรเป็นอมตย์ จะได้สมหวังทั้งนั้นเที่ยวหรือ
ถ้าไม่ได้ ความพยายามนั้นก็ไม่มีผล ใช้ในทางอื่นยังจะดีกว่า เพราะ
เหตุนั้น คนมุ่งจะเป็นมหาอมตย์ ต้องรู้จักกำลังของตน ทั้งแลเห็น
ช่องทางก่อน อุปมาขื่อนี้ฉันใด ผู้เจริญกัมมัฏฐานก็พึงประพฤติ
ฉันนั้น ไม่ควรละเลยคุณเบื้องต้นซึ่งตนควรจะต้องเอาไว้อก่อน.

๑/๗/๖๕

ถ. การเจริญอุภยกิจปัจจุเวกขณะ จะจัดว่าเป็นสมถะหรือ
วิปัสสนา ? ที่จะเรียกว่าเป็นสมถภาวนาได้นั้น ท่านกำหนดอย่างไร ?

ค. จัดเป็นได้ทั้งสมถะและวิปัสสนา ถ้าเจริญไปเพ่งเพียงทำจิต
ให้สงบโดยส่วนเดียว ก็จัดเป็นฝ่ายสมถะ ถ้าเจริญพร้อมด้วยพิจารณา
ให้รู้จักเหตุผล ความเกิดดับ จนอนัตตาปรากฏขึ้นแก่จิตของผู้บำเพ็ญ
อย่างนี้จัดเป็นวิปัสสนา ถ้าอนัตตาไม่ปรากฏ ก็ต้องจัดเป็นฝ่ายสมถะ.
ที่จะเรียกว่าเป็นสมถภาวนาได้นั้น ท่านกำหนดด้วยการละนิวรณ์ป-
กิเลสได้ แต่จะได้ครู่หนึ่ง หรือขณะหนึ่งก็ตาม ก็จัดเป็นสมถภาวนา.

ส. ป.

ถ. เหตุไฉน สมถกาวนาจึงมีมากมายหลายอย่างหลายประการ
ทราบกำหนดได้ด้วยอย่างไร ? ตามที่ท่านแสดงไว้มีกี่อย่าง คืออะไร
บ้าง ?

ต. สมถกาวนามีมากมายหลายประการนั้น ก็เพราะกรรมที่เป็น
อารมณ์มีอยู่มาก เหตุนี้พึงสันนิษฐานว่า ธรรมเหล่าใดเป็นเครื่อง
สงบระงับของจิต เมื่อจิตตรึงคึดอยู่เนื่อง ๆ แล้ว ย่อมละองค์ ๕
และประกอบด้วยองค์ ๕ ให้สำเร็จเป็นสัมมาสมาธิขึ้นได้แล้ว ธรรม
เหล่านั้น ก็จัดเป็นอารมณ์ของสมถกาวนาได้ทั้งสิ้น แต่ในคัมภีร์
อภิธรรมมัตถสังคหะท่านแสดงไว้ ๗ หมวด กระจายออกเป็น ๔๐ คือ
กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อาหารแปฏิกุล-
ตัณญา ๑ จตุธาตวัตถาน ๑ อรูป ๔.

๑๔/๕/๖๖-๑/๓/๖๘

ถ. ในกัมมัฏฐาน ๔๐ นั้น กัมมัฏฐานอะไรสำเร็จเป็น
ปฎิภาคนิมิตและอัปนา หรือเป็นอัปนาแต่ไม่เป็นปฎิภาคนิมิต ?

ต. กัมมัฏฐานที่สำเร็จเป็นปฎิภาคนิมิตและอัปนา มี ๒๒ คือ
กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑ ที่สำเร็จเป็น
อัปนา แต่ไม่เป็นปฎิภาคนิมิต มี ๘ คือ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔.

๒๔๓๓

ถ. อะไรเรียกว่าจริต ? จริตของคนในโลกนี้ท่านจำแนกไว้
เท่าไร ? อะไรบ้าง ?

ต. ความประพฤตินิคที่ชินหรือติดเป็นปกติ ซึ่งมีน้ำหนักมาก

กว่าอย่างอื่น ๆ เรียกว่าจริต. ท่านจำแนกไว้ ๖ คือ รากจริต
ประพตติไปตามอำนาจระคะ ๑ โทสจริต ประพตติไปตามอำนาจ
โทสะ ๑ โมหจริต ประพตติไปตามโมหะ ๑ สัทธาจริต ประพตติ
ไปตามความเชื่อ ๑ พุทธิจริต ประพตติไปตามความรู้ ๑ วิตกจริต
ประพตติไปตามความตรึกหรือนึก ๑.

ส. ป.

ฉ. การเจริญกัมมัฏฐาน คุณประสงค์ก็เพื่อให้จิตสงบจากนิวรณ์
มิใช่หรือ แต่ทำไม เมื่อจะเจริญท่านจึงให้เลือกอีก นี่ก็เป็นเครื่องส่อ
ให้เห็นว่า กัมมัฏฐานไม่ใช่เป็นของดีทุกบทุกข้อไป จะนำมา
กล่าวไว้ทำไม จะนำแต่กัมมัฏฐานที่ดี ๆ มาแสดงไว้มีดีกว่าหรือ ๆ
จะเป็นอย่างไร ? ขอฟังอธิบาย.

ต. จริง การเจริญกัมมัฏฐานก็เพื่อจะให้จิตสงบจากนิวรณ์ การ
ที่ท่านสอนให้เลือกเจริญนั้น ก็เป็นเพราะเพื่อจะให้ถูกกับจริตอัชฌาสัย
ของผู้บำเพ็ญ เพราะค่าที่กัมมัฏฐานเท่าที่ท่านนำมากล่าวไว้มากมาย
เช่นนั้น มิใช่ว่าจะเหมาะหรือจะควรแก่ทุก ๆ คนไปทุก ๆ บท ฟัง
เห็นเช่นอย่างยารักษาโรค หมอคนหนึ่ง ๆ ทำไมจึงจะต้องมียาไว้คน
ละหลาย ๆ ขนาด นี่ก็เพื่อจะเลือกใช้ให้ถูกกับโรคของคน เพราะโรค
ไม่ใช่มีอย่างเดียว เมื่อโรคมียาก ยาก็ต้องมีมาก มิใช่ว่ายานานหนึ่ง
จะแก้โรคได้ตั้งร้อยอย่างพันอย่าง เมื่อคนไข้รับประทานยาไม่เหมาะกับ
โรค ๆ ก็ไม่หาย บางคราวอาจเป็นเครื่องแสดงแก่โรค ทำให้โรค
กำเริบก็อาจเป็นไปได้ การเจริญกัมมัฏฐานก็เหมือนกัน ต้องเลือก

กัมมัญฐานคู่ให้เหมาะแก่อัธยาศัย ถ้าเลือกไม่ถูกไม่เหมาะ ถึงเจริญ
ไปก็ทำจิตสงบไม่ได้ ซึ่งกลายเป็นโทษเสียอีก. อนึ่ง จริตหรือ
อัธยาศัยของคน คนหนึ่งก็เป็นไปอย่างหนึ่ง ไม่เหมือนกันไปทั้งหมด
เมื่อเป็นเช่นนี้ กัมมัญฐานก็ต้องมีมากเป็นธรรมดา จะยกขึ้นแสดง
แต่เพียงอย่างสองอย่างไม่ได้ และจะว่าดีหรือไม่ดีอะไรนั้น ว่าไม่ได้
แม้ไม่ดีแก่คนคนหนึ่ง ก็ต้องไปดีแก่คนอีกคนหนึ่ง ไม่ใช่ว่าเป็นของ
ไม่ดี ดีทั้งนั้น แต่เป็นไปได้เฉพาะบุคคล.

ส.ป.

ถ. นีวรณ ๕ อย่างไหนสงเคราะห์เข้าในจิตอะไร ? เพื่อจะ
ปราบนิวรณและเปลี่ยนจิตอันมีโทษนั้นเสีย จะควรใช้กัมมัญฐาน
บทไหนเป็นคู่ปรับนิวรณอย่างไหนจึงจะเหมาะสมกัน ?

ต. กามฉันทสงเคราะห์ในราคะจิต พยาบาทในโทสะจิต ถีน-
มิทระในโทหจจิต อุทธัจจกุกกุจจะในวิตกจิต วิจิกิจฉานในโมหจจิต.
กัมมัญฐานอันเป็นคู่ปรับกับนิวรณนั้น ๆ คือ อสุภะและกายคตาสติ
เป็นเครื่องแก้กามฉันท ความพอใจในกาม. เมตตา กรุณา มุทิตา
พรหมวิหาร เป็นเครื่องปราบพยาบาท ความคิดองล้างจองผลาญ
อนุสสติกัมมัญฐานภาวนา เพิ่มพูนอุตสาหะปราถินมิทระ กสิณ
หรือกัมมัญฐานอันจะให้เกิดธรรมสังเวช เป็นคู่ปรับสำหรับบาราม
อุทธัจจกุกกุจจะ. ธาตุกัมมัญฐานหรือวิปัสสนากัมมัญฐาน กำหนด
รู้สภาวะธรรมตามเป็นจริงอย่างไร เป็นเครื่องบารามวิจิกิจฉาน.

ถ. กัมมัฏฐานอะไรบ้าง เป็นที่สบายแก่จริตของคนทั่วไป ?

เพราะเหตุไร ?

ด. อรูปกัมมัฏฐาน ๔ กุศลสิกข ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย เป็นที่สบายแก่จริตทั้งสิ้น. เพราะกัมมัฏฐานทั้ง ๘ นี้ สามารถจะ บำราบจิตนั้น ๆ ให้สงบระงับได้ คุจโอสถบางขนานใช้ได้ทั้งร้อน และเย็นเป็นของสุขุม.

๕/๘/๖๘

ด. คนที่มีลักษณะเป็นอย่างไร เรียกว่ามีราคะจริต ? เมื่อมีจริต เช่นนั้นประจำอยู่ จะควรเจริญกัมมัฏฐานอะไรบ้าง ?

ด. คนที่มีจิตโอ้อวด รักสวยรักงาม มักมีความพอใจรักใคร่ ใน รูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปพะ หนักไปในกามคุณ คนเช่นนี้ เรียกว่าราคะจริต. ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้เมื่อเจริญแล้วทำให้เห็นว่า สิ่งเหล่านั้นล้วนแล้วเป็นสิ่งไม่สวยงาม ไม่น่ารักใคร่ จัดว่าเป็นสบาย ของคนมีราคะจริต.

ส. ป.

ด. โทสะจริต มีลักษณะเป็นอย่างไร ? เมื่อเกิดขึ้นควรเจริญ กัมมัฏฐานอะไรบ้าง จึงจะบรรเทาได้ ?

ด. โทสะจริต มักมีจิตฉุนเฉียวโกรธง่าย ไปในทางโกรธเคือง ชุนแค้น มักจะมีแต่ก่อกุศลโทมนัสให้แก่ผู้อื่นเนื่อง ๆ นี้เป็น ลักษณะของโทสะจริต. ควรเจริญกัมมัฏฐาน ๕ ประการ คือ วัณณ-

กสิณ ๔ นีลกสิณ ๑ ปิตกสิณ ๑ โลหิตกสิณ ๑ โอทาคกสิณ ๑
และพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา เพราะ
กัมมัญฐานเหล่านี้เหมาะแก่คนที่มีโทสจริต.

ส. ป.

ถ. จงแสดงลักษณะของผู้ที่มีโมหจริตมาให้ดู ? เมื่อมีโมหจริต
อยู่เช่นนั้น จะควรเจริญกัมมัญฐานบทไหน ?

ต. ผู้ที่มีโมหจริตนั้นมักเป็นคนมีจิตใจหลงลืม มีสติไม่มั่นคง
จะทำอะไรจะพลาดจะคิดมักผิด ๆ พลาด ๆ นี้เป็นลักษณะของผู้ที่มีโมหจริต.
เมื่อมีโมหจริตเช่นนั้น ควรเจริญอานาปานัสสติ เพราะกัมมัญฐานนี้
เป็นอุบายเครื่องผูกสติไว้มิให้หลงลืมง่าย.

ส. ป.

ถ. คนที่เป็นสัทธาจจริตมีอาการอย่างไร ? ควรจะให้เจริญ
กัมมัญฐานกี่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ต. คนที่เป็นสัทธาจจริต มีลักษณะประพฤติก่อไปตามความเชื่อ
ควรให้เจริญกัมมัญฐาน ๖ ประการ คือพุทธานุสสติ ธรรมานุสสติ
สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ ทเวदानุสสติ เพราะอนุสสติ ๖
ประการนี้เป็นที่สบายแก่คนที่เป็นสัทธาจจริต.

ส. ป.

ถ. กัมมัญฐานอะไรบ้าง เป็นที่สบายแก่วิตกจริต ? กัมมัญฐาน
อะไรบ้าง เป็นที่สบายแก่จิตทั้งปวง ?

ต. อานาปานัสสติกัมมัญฐาน เป็นที่สบายแก่วิตกจริต. อรูป-

กัมมัฏฐาน ๔ กุศลสมาธิ ๔ คือ ปฐวี อาโป เตโช วาโย เป็นที่
สบายแก่จิตทั้งปวง.

๒๔๓๒

ถ. คนเช่นไรที่เรียกว่ามีสัทธาจริต ? เพราะเหตุไรท่านจึงไม่
นิยมว่าดี เมื่อมีจริตเช่นนั้นอยู่ ทำอย่างไรจึงจะเปลี่ยนได้ ?

ค. คนที่มีความเชื่อง่าย เมื่อมีใครมาพูดมาเล่าอะไรให้ฟังก็
มักเชื่อ โดยไม่ทันได้พิจารณาให้ละเอียดสุขุม. ท่านไม่นิยมคนที่มี
สัทธาจริต ก็เพราะว่าคนเช่นนั้นมักจะเชื่อตายไป หนักเข้าก็มักเอนไป
ในฝ่ายผิดมากกว่าถูก หลักในพระพุทธศาสนาท่านสอนให้พิจารณา
เสียก่อนจึงเชื่อ ไม่ได้สอนให้เชื่อโดยไร้ความพิจารณา เป็นต้นว่า
ได้ยินได้ฟังอะไรเข้าแล้ว ก็ให้พิจารณาทบทวนดูเหตุผลเสียก่อน ถ้า
ไม่มีเหตุผลก็ไม่ให้เชื่อ. เมื่อมีเหตุผลดีแล้วจึงเชื่อ. เมื่อมีจริตเช่นนี้
อยู่ ท่านสอนให้เจริญอนุสสติ ๖ คือ พุทธานุสสติ ัมมานุสสติ
สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวดานุสสติ เมื่อพิจารณา
ทบทวนดูตามคุณของอนุสสติเหล่านี้ ย่อมทำให้สัทธาจริตอ่อนลงได้
เมื่อพิจารณาแก่กล้ายิ่งขึ้น ในที่สุดก็อาจละได้.

ส. ป.

ถ. พุทธิจริตเป็นจริตอย่างไร ? เมื่อมีอยู่ทำอย่างไรจึงจะละได้ ?

ค. พุทธิจริตเป็นจริตที่ประกอบไปด้วยปัญญา แต่เป็นไปโดย
แก่กล้ากว่าอย่างอื่น มักมีปัญญาเฉียบแหลมว่องไว ได้ยินได้ฟัง
อะไรก็มักจำได้ง่าย และรู้แจ้งแทงตลอดโดยรวดเร็ว. เมื่อมีอยู่ ท่าน

สอนให้เจริญกัมมัฏฐาน ๔ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ มรณัสสติ
อุปสมทานุสสติ อาหาเรปฏิกูลสัญญา จตุราควัตถาน เมื่อเจริญ
ได้แก่กล้าชำนาญดีแล้วจึงจะละได้.

ส. ป.

ถ. มีความเชื่อมากก็จัดเป็นสัทธาจริต มีปัญญามากก็จัดเป็น
พุทธิจริต รวมความว่านับเข้าในส่วนไม่ดีทั้ง ๒ อย่าง ถ้าเช่นนี้
จะให้ถือเอาอย่างไร ?

ต. ถึงถือเอาอย่างนี้ การที่มีความเชื่อมากหรือมีปัญญามาก
ท่านประสงค์เอาว่ามากกว่าอย่างอื่น จึงจะจัดว่าไม่ดี เพราะถ้ามีแต่
ความเชื่อแล้ว ยากที่จะทำกิจการให้บรรลุผลที่ดีได้ เพราะถ้าไปเชื่อ
ในสิ่งที่ดีก็ดีได้ ถ้าไม่รู้ว่าจะดีด้วยแล้ว แต่เชื่อคายนไป เมื่อไปถูกสิ่งที่ผิดเข้า
ก็ยากที่จะถอน หรือว่าจะต้องทำไปตามที่ผิด ๆ กว่าจะรู้สึกรู้ว่าผิด ก็
แก้ไม่ไหวเสียแล้ว ส่วนคนที่มีปัญญาแก่กล้า จำอะไรได้เร็วรู้ได้เร็ว
นี้มักจะเป็นทางให้ถือแต่ความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถ้าตนเห็นผิดไป
ก็ยากที่จะแก้ หรือบางทีแก้ไม่ไหวเสียด้วยซ้ำ เพราะเช่นนี้ในทาง
พระพุทธศาสนาจึงไม่สรรเสริญ ท่านสรรเสริญการที่มีศรัทธากับ
ปัญญาให้เสมอกัน คือเมื่อมีศรัทธาก็ให้มีปัญญากำกับ เมื่อมีปัญญา
ก็ให้มีศรัทธาเป็นเครื่องกำกับ เพื่อให้รู้จักเลือกเชื่อเลือกรู้ หลักที่
ควรจะถือเอาในข้อนี้ก็คือ ให้มีศรัทธากับปัญญาให้เสมอกัน.

ส. ป.

ถ. การได้ยินได้ฟังแล้ว มีความตรึกนึกคิดนั้น เป็นส่วนแห่ง

ความดีมิใช่หรือ เหตุไฉนท่านจึงจัดเป็นวิตกจริตด้วยเล่า เมื่อเป็นเช่นนั้นจะควรทำอย่างไร ? จึงจะละได้.

ต. การได้ยินได้ฟังอะไรแล้ว มีความตริกนึกคิดนั้นดี แต่ที่ท่านจัดเป็นจิตนั้น ประสงค์เอาตริกนึกคิดจนเกิดกว่าเหตุ ในที่สุดก็ไม่รู้ว่าจะตกลงใจแน่ได้อย่างไร ชวนให้มีความสงสัยอยู่เสมอ นี่ท่านจึงจัดเป็นจิต. เมื่อมีจิตอยู่เช่นนี้ ท่านสอนให้เจริญอานาปานัสสติ.

ส. ป.

ถ. เมื่อจิตมีมากและกัมมัญฐานก็มีมาก เมื่อเวลาจะเจริญมิต้องไปนั่งเลือกกัมมัญฐานกันแน่หรือ ถ้ายังไม่แน่ใจในตนว่า ตนจะมีจิตอย่างไรหน้ก็ยิ่งซ้ำร้าย จำต้องทำลองกันเรื่อยไป เมื่อไรจึงจะได้ตั้งหน้าพิจารณา ทำไมสำหรับพระกัมมัญฐานที่ควรเจริญได้ทั่วไปจะไม่มีบ้างหรือ ๆ อย่างไร ? อธิบาย.

ต. จริงอยู่ จิตมีมาก กัมมัญฐานก็มีมาก แต่จิตที่มีประจำบุคคล ในคนหนึ่ง ก็มีจิตอย่างหนึ่งเท่านั้น มิใช่ว่าในคนหนึ่งจะมีจิตอยู่หลายอย่างเลย เมื่อเป็นเช่นนี้ ตนจะเจริญกัมมัญฐาน ในชั้นแรกก็ควรนึกดูเสียให้แน่ก่อนว่าจิตของตนจะหนักไปในอะไร แล้วจึงหยิบยกกัมมัญฐานที่เหมาะสมขึ้นพิจารณา เช่นนี้ก็ไม่ลำบากต่อการเลือกเฟ้นอะไร. สำหรับกัมมัญฐานที่เหมาะสมกับจิตทั่วไปก็มีอยู่บ้าง ดังท่านยกขึ้นกล่าวไว้ ๘ ประการ คือ อรูปกัมมัญฐาน ๔ ภูตกสิณ ๔ เหล่านี้เหมาะแก่จิตทั่วไป.

ส. ป.

ถ. บริกรรมนิमित บริกรรมภาวนา บริกรรมสมาธิ ๓ อย่างนี้
ต่างกันอย่างไร ? อธิบาย

ต. ตัวอย่างเช่น โอทาทกสิณ ดวงกสิณเรียกว่าบริกรรมนิमित
กิริยาที่นึกว่า โอทาท ๆ เรียกว่าบริกรรมภาวนา ครั้นทำในขั้นนี้
ชำนาญแล้ว พึงตั้งใจจำดวงกสิณนั้นให้ติดตา สมัยใดจำได้ติดตา
ดวงกสิณปรากฏในใจเหมือนแลเห็น ในสมัยนั้นนิमितที่ปรากฏในใจนั้น
เรียกว่าอุคคหนิमित กิริยาที่นึกนั้นเรียกว่าบริกรรมสมาธิ.

๒๘/๘/๗๑

ถ. นิमितกับรูป มีความหมายต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ?

ต. มีความหมายต่างกัน นิमित ในที่ทั่วไปหมายถึงเครื่องกำหนด
เช่นนิमितซึ่งเป็นเครื่องหมายกำหนดเขตสถานที่ มีกำหนดเขตบอกลีมา
เป็นต้น แต่นิमितที่ใช้เรียกในกัมมัฏฐานนั้นหมายถึงสิ่งที่ปรากฏขึ้นใน
ภายใน คือรูปที่ปรากฏขึ้นชัดเจนในภายในซึ่งมิใช่วิสัยของจักขุ ส่วน
รูปนั้น ท่านหมายถึงสิ่งที่เป็นวิสัยของจักขุ คือสิ่งที่ตาจะพึงเห็นได้ ซึ่ง
เป็นส่วนปรากฏในภายนอก มีความหมายต่างกันอยู่เช่นนี้.

ส. ป.

ถ. นิमितก็ดี ภาวนาก็ดี ท่านจำแนกไว้อย่างละเท่าไร อะไร
บ้าง ?

ต. ท่านจำแนกไว้อย่างละ ๓ คือ นิमित ๓ บริกรรมนิमित ๑
อุคคหนิमित ๑ ปฏิภาคนิमित ๑. ภาวนา ๓ บริกรรมภาวนา ๑

อุปจรรภานา ๑ อปฺปนากานา ๑.

ส. ป.

ถ. บริกรรมนิमितกับบริกรรมภานา โดยความเป็นอย่างเดียวกันมิใช่หรือ แต่เหตุไฉนท่านจึงแยกเป็น ๒ อย่าง ? ลองอธิบายมาดู.

ต. ไม่เป็นอย่างเดียวกัน เมื่อไม่เป็นอย่างเดียวกันแล้ว ก็จำเป็นอยู่เองที่จะต้องแยกไว้คนละส่วน บริกรรมนิमित แปลว่านิमितในบริกรรม เช่นเพ่งควัดดูอย่างใดอย่างหนึ่งพร้อมทั้งกำหนดจำวัดดูนั้น เป็นอารมณ์ มีเพ่งกสิณเป็นต้น ซึ่งเรียกว่าบริกรรม นี้จัดเป็นบริกรรมนิमित. บริกรรมภานา แปลว่า ภานาในบริกรรม เช่นเพ่งควัดดูพร้อมทั้งนึกให้เป็นอารมณ์ก็ดี หรือเป็นแต่ลำพังกอย่างเดียว เช่นเจริญอนุสสติก็ดี จัดเป็นบริกรรมภานา.

ส.ป.

ถ. กัมมัฏฐานที่มีอารมณ์หยาบ ย่อมให้จิตถึงอปฺปนากานาได้ แต่เมื่อพุดถึงผลของกัมมัฏฐานที่เป็นอปฺปนากานาแล้ว จะเหมือนกันหมดหรือยิ่งหย่อนกว่ากันอย่างไรบ้าง ? จงแสดง.

ต. เมื่อพุดถึงผลของกัมมัฏฐานที่เป็นอปฺปนากานาแล้ว ก็ยังมียิ่งหย่อนกว่ากันอยู่บ้าง กัมมัฏฐาน ๑๑ ประการ คือ อสุภ ๑๐ ภายคตาสติ ๑ ย่อมมีอานุภาพอำนาจผลให้ได้เพียงรูปาจรประณมณอย่างเดียว. พรหมวิหาร ๓ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา มีอานุภาพอำนาจผลส่งให้ได้รูปาจรณาน คือตั้งแต่ประณมณถึงจตุตถณาน อุเบกขาพรหมวิหาร ให้ได้เพียงปัญจรูปาจรณานอย่างเดียว อรูป-

กัมมัฏฐาน ๔ ให้ได้เฉพาะแต่รูปฌานอย่างเดียว.

ส. ป.

ถ. ในกัมมัฏฐาน ๔๐ ประการนี้ เมื่อเจริญดีแล้ว คงมีนิมิต ๓
ทุกกัมมัฏฐานหรืออย่างไร ? เพราะเหตุไรจึงเป็นเช่นนั้น ?

ต. มิใช่ว่าจะมีนิมิตครบทั้ง ๓ ทุกกัมมัฏฐานไป นิมิตบางอย่าง
มีทั่วไปในกัมมัฏฐานทุกชนิด นิมิตบางอย่างมีได้เฉพาะบางกัมมัฏฐาน
คือบริกรรมนิมิตและอุคคหนิมิต ๒ อย่างนี้ ไปได้ทั่วไปในกัมมัฏฐาน
ทั้งสิ้น ส่วนปฏิภาคนิมิตจะมีขึ้นได้แต่เฉพาะในกัมมัฏฐาน ๒๒ ประการ
คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐ กายคตสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑. ที่เป็น
เช่นนี้ก็เพราะว่าปฏิภาคนิมิตนั้น เมื่อจะได้เกิด ต้องอาศัยกัมมัฏฐาน
นั้นหยาบหรือเป็นสิ่งที่มึรูปปรากฏ กำหนดได้ง่าย จิตย่อมเข้าไปแอบ
แนบสนิท ส่วนกัมมัฏฐานนอกนั้นเป็นกัมมัฏฐานที่ละเอียด ยากที่จะ
กำหนดให้เห็นชัด และจิตก็ไม่แอบแนบสนิทได้.

ส. ป.

ภ. ภาวนา ๓ นั้น ใดในกัมมัฏฐานอะไรบ้าง ? เพราะเหตุไรจึงไม่
ทั่วไปในกัมมัฏฐานทั้งสิ้น ?

ต. ภาวนา ๓ นั้น บริกรรมภาวนา ใดในกัมมัฏฐานทั้งสิ้น,
อุปจารภาวนา ใดในกัมมัฏฐาน ๑๐ ประการ คือ พุทธานุสสติ ธรรมมา-
นุสสติ สังฆานุสสติ สีลานุสสติ จาคานุสสติ เทวตานุสสติ อุปสมานุสสติ
มรณัสสติ อาหารปฏิภูมิลัญญา จตุรธาตุวัตถาน เหล่านี้เป็นเพียง
อุปจารภาวนา ไม่ถึงอัปนาภาวนา เพราะเป็นกัมมัฏฐานละเอียด

สุขุมไม่ปรากฏชัดได้ จิตไม่แอบแนบสนิทและไม่ตั้งมั่นอยู่ได้นาน,
อัปนาภาวนา ได้ในกัมมัฏฐาน ๓๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภ ๑๐
อานาปานัสสติ ๑ กายคตาสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๔ เหล่านี้
ให้สำเร็จได้ถึงอัปนาภาวนา เพราะกัมมัฏฐานเหล่านี้มีอารมณ์หยาบ
ปรากฏชัด ตั้งอยู่ในนาน จิตแอบแนบสนิทได้.

ส. ป.

ถ. กสิณ แปลว่าอะไร ? มีเท่าไร อะไรบ้าง ?

ต. กสิณ แปลว่าวัตถุอันจูงใจ คือจูงใจให้เข้าไปผูกอยู่. เป็น
ชื่อของกัมมัฏฐาน แปลว่ามีวัตถุที่ชื่อว่ากสิณเป็นอารมณ์. มี ๑๐
อย่าง คือ ปฐวีกสิณ ๑ อาโปกสิณ ๑ เตโชกสิณ ๑ วาโยกสิณ ๑.
๔ นี้เรียกกุตกสิณ. นิลกสิณ ๑ पीตกสิณ ๑ โลहितกสิณ ๑ โอทาท-
กสิณ ๑. ๔ นี้เรียกว่าวิณณกสิณ. อาโลกกสิณ ๑ อากาศกสิณ ๑ รวม
เป็น ๑๐.

ส. ป.

ถ. การเพ่งกสิณ ในขณะที่เดียวกันจะทำการเพ่งหลาย ๆ อย่างกัน
ได้หรือไม่ ? ถ้าเช่นนั้นหากวัตถุที่เพ่งมีสิ่งที่จะเป็นกสิณรวมกันอยู่
หลายอย่าง เช่นดินมีสีแดงปนอยู่ด้วยเป็นต้น เมื่อเป็นเช่นนี้จะทำ
อย่างไร ?

ต. ในขณะเดียวกันจะเพ่งหลายอย่าง ซึ่งเกินกว่า ๑ ไปไม่ได้.
เพราะถ้าขณะเดียวกันเพ่งเกินกว่า ๑ ไป จิตก็เอนไปทางพุ่งชนไม่
สงบ. ถ้ากสิณที่ตนเพ่งมีสิ่งที่เป็นกสิณรวมกันอยู่เกินกว่า ๑ ขึ้นไป เช่น

ดินมีสี่แควงเป็นต้น เมื่อตนเพ่งก็ต้องยึดเอามาเพ่งนี้ให้เป็นอารมณ์แต่
อย่างเดียว เช่นจะเพ่งดิน ก็ยึดเอาแต่ดิน ไม่เอาสีมานึก ถ้านึกปน
กัน จิตก็ไม่สงบ แต่สำหรับวัตถุที่นำมาทำกสิณนั้น ถ้าไปนำวัตถุที่มี
สีปนกันมาทำเป็นดวงกสิณ ท่านก็ห้ามอยู่ข้างเหมือนกัน เพราะฉะนั้น
ควรจะหาวัตถุที่บริสุทธิ์มาทำเป็นดวงกสิณ.

ส. ป.

ฉ. การเพ่งกสิณ แต่พอเพ่งนิวรรณ์ก็สงบหรือ ๆ ว่าต้องเพ่งไป
นานสักเท่าไร นิวรรณ์จึงสงบ ?

ค. การเพ่งกสิณ แต่พอเริ่มลงมือเพ่งนั้น นิวรรณ์จะสงบไป
ทีเดียวไม่ได้ แต่จะเพ่งไปนานสักเท่าไร ก็กำหนดไม่ได้ กำหนดได้
แต่ว่า เมื่อเพ่งไปจนทำให้อุคคหนิมิตเกิด และบำรุงอุคคหนิมิตให้มี
กำลัง จนยังปฏิภาคนิมิตให้เกิดขึ้น นิวรรณ์จึงสงบระงับ.

ส. ป.

ฉ. บุคคลบางคนเจริญก็มีภูฐาน จนยังนิมิตให้ปรากฏขึ้นแล้ว
แต่บางคนก็รักษาไว้ได้ บางคนกลับเสื่อมไป รักษาไว้ไม่ได้ เมื่อเสื่อม
ไปแล้ว ก็ไม่สามารถทำนิมิตให้เกิดขึ้นได้อีก นี่เป็นเพราะอะไร ?
จงแสดง.

ค. ผู้ที่รักษาไว้ได้ ก็เพราะตนคอยกำหนดของตนไว้ว่า นิมิตที่
ตนได้เช่นนั้น เพราะตนทำอย่างไรแล้ว คอยรักษาอารมณ์นั้น ๆ ไว้
ผู้ที่ได้แล้วกลับเสื่อม แล้วทำให้เจริญอีกไม่ได้ ก็เพราะขาดความ

กำหนดอิริยาบถและอารมณ์ที่ตนได้บำเพ็ญมาแล้วนั้น

ส. ป.

ถ. ประณมณามือองค์เท่าไร ? อะไรบ้าง ? เกิดขึ้นแล้วยอม
อำนวยการโยชน์อะไรให้แก่ผู้บำเพ็ญบ้าง ?

ต. มือคัม ๕ คือ วิตก วิจารณ์ ปีติ สุข เอกัคคตา. เมื่อเกิด
ขึ้นแล้วยอมอำนวยการโยชน์ให้ผู้บำเพ็ญดังนี้ สมานธิ ย่อมกำจัดการ-
ฉันทนิเวศน์เสียได้ ปีติ ย่อมกำจัดการพยาบาทนิเวศน์เสียได้ วิตก ย่อม
กำจัดการมิตถนิเวศน์เสียได้ สุข ย่อมกำจัดการอุทัจจกุกกุจจนนิเวศน์เสียได้
วิจารณ์ ย่อมกำจัดการวิกิจฉานนิเวศน์เสียได้ เพราะองค์มานเหล่านี้เป็น
ปฏิบัติกับนิเวศน์.

ส. ป.

ถ. ปีติ ๕ คืออะไรบ้าง ? และทุก ๆ ปีติมีอาการเป็นอย่างไร ?

ต. ปีติ ๕ คือ ขุททกาปีติ ๑ ขณิกาปีติ ๑ โลกกันติกาปีติ ๑
อุพเพงคาปีติ ๑ ฌรณาปีติ ๑. ขุททกาปีติ คืออาการที่กายและจิตอิมจน
ชนพองและน้ำตาไหล, ขณิกาปีติ คืออาการที่กายและจิตอิมมีแสงสว่าง
ตั้งแสงฟ้าปรากฏในจักขุ, โลกกันติกาปีติ คืออาการที่กายและจิตอิม
จนหวั่นไหวปรากฏตั้งคลื่นและละลอก, อุพเพงคาปีติ คืออาการที่กาย
และจิตอิมจนเลื่อนลอยไปได้, ฌรณาปีติ คืออาการที่กายและจิตอิม
เย็นสบายซาบซ่านไปทั่วกาย.

๕/๘/๖๘

ถ. ปีติที่นับเป็นองค์มานั้น ได้แก่ปีติชื่ออะไร ? มีลักษณะ

อย่างไร ?

ต. ได้แก่พรณาปีติ. มีลักษณะแผ่ซาบซ่านให้กายและจิตอิมเย็นสบาย.

๒๘/๘/๓๑

ถ. อุกคหนิมิตกับปฏิภาคนิมิตทั้ง ๒ นี้ นอกจากที่จะต่างกัน โดยขยายส่วนได้และไม่ได้แล้ว เราจะสังเกตได้ว่านิมิตทั้ง ๒ นี้ต่างกันอย่างไร ? เมื่อเกิดขึ้นแล้วอำนาจประโยชน์อะไรแก่ผู้บำเพ็ญบ้าง ?

ต. สังเกตได้ดังนี้ อุกคหนิมิต เมื่อเกิดขึ้นภายในแล้ว ก็ยังต้องประกอบด้วยกสิณโทษ คือยังมีสีปรากฏอยู่ เช่นเพ่งปลงวิกสิณ อุกคหนิมิต ก็ยังมีสีคินปรากฏอยู่ด้วย. ส่วนปฏิภาคนิมิต เมื่อเกิดย่อมบริสุทธิ์งดงามผ่องใสยิ่งกว่าอุคคหนิมิต. เมื่อเกิดขึ้นแก่ผู้บำเพ็ญในขณะใด ขณะนั้นนิเวศน์ย่อมระงับไป.

ส. ป.

ถ. คำว่า สมาธิ ก็หมายเอาความสงบแห่งจิต เอกัคคตาความมีอารมณ์เป็นหนึ่ง ก็เป็นลักษณะของสมาธินั้นเอง คุณก็ไม่ต่างอะไรกันเมื่อเป็นเช่นนี้ เหตุท่านจึงเรียกชื่อต่างกัน ? ขอฟังอธิบาย.

ต. จริง. เอกัคคตาก็เป็นลักษณะของสมาธินั้นเอง แต่จะเรียกว่าสมาธิก็ไม่ถนัด แม้จะมีความหมายอันเป็นไปในทางสงบด้วยกันก็จริงถึงอย่างนั้น ก็จะเรียกเป็นอย่างเดียวกันไม่ได้ เพราะมีลักษณะต่างกัน สมาธิ แปลว่าความตั้งจิตมั่น คือมั่นอยู่ในอารมณ์ที่ตนนึกคิด กิเลสความกว้าง ไม่จำกัดว่าจิตมั่นอยู่ในอารมณ์อะไร ซึ่งแล้วแต่ว่าอารมณ์

อย่างไรที่ตนนำมานึกคิดแล้ว ทำจิตให้สงบตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์นั้น
จิตที่ตั้งมั่นนั้นก็ชื่อว่าสมาธิ ส่วนเอกกคตา ความเป็นผู้มีอารมณ์เป็น
หนึ่ง แต่อารมณ์ในที่นี้ ท่านหมายเอาอารมณ์ซึ่งเป็นไปในฌาน อารมณ์
อื่น ๆ แม้ทำจิตให้มั่นอยู่ ท่านก็ไม่จัดเป็นเอกกคตา เพราะแม้จะ
ทำให้จิตตั้งมั่นได้ ก็ไม่แนบแน่นเหมือนอารมณ์ที่เป็นไปในฌาน เพราะ
เหตุนี้ ท่านจึงเรียกชื่อต่างกัน จะเรียกให้เหมือนกันไม่ได้ตัวเอง.

ส. ป.

ถ. อปัณณากาวนา จะได้ในสมถกัมมัฏฐานอะไรบ้าง ? เพราะ
เหตุไรจึงได้ในกัมมัฏฐานเหล่านั้น ?

ต. อปัณณากาสวนา ได้ในกัมมัฏฐาน ๓๐ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐
อานาปานัสสติ ๑ กายคตาสติ ๑ พรหมวิหาร ๔ อนุรูป ๔. เพราะ
กัมมัฏฐานเหล่านี้ เป็นอารมณ์ปราภุชัค อันจิตและเจตสิกแอบแนบ
สนิทตั้งอยู่ได้ฌาน จึงอาจให้สำเร็จตลอดถึงอปัณณากาวนาได้.

๑๔/๘/๖๖-๖/๘/๖๘

ถ. จิตที่จัดเป็นกามาพจร ก็หมายเอาจิตจรราดานั่นเองที่
ประกอบด้วยธรรมในภูนั่น ๆ แต่ถ้าจิตเป็นสมาธิแล้วจัดอย่างนั้นไม่
ได้หรือ ? เพราะเหตุไร ?

ต. จัดได้ เพราะสมาธิเป็นกามาพจรธรรมก็มี เช่นอุปจารสมาธิ
เป็นรูปาพจรธรรมก็มี เช่นอปัณณาสมาธิ จิตประกอบด้วยสมาธิอย่างใด
ก็จัดเป็นอย่างนั้น. ตามภูมิของตน.

๑๖/๓/๓๐

ถ. อสุภกัมมัฏฐาน การพิจารณาถึงซากศพ ท่านจำแนกไว้
กี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

ต. ท่านจำแนกไว้ ๑๐ อย่าง. คือ ซากศพที่เน่าพองขึ้น ๑
ซากศพที่มีสีเขียว ๑ ซากศพที่มีน้ำเหลืองไหลออกอยู่ ๑ ซากศพที่ขาด
กลางตัว ๑ ซากศพที่สัตว์มีร่างกายและสุนัขเป็นต้น ยื้อแย่งจิกกันกิน
แล้ว ๑ ซากศพที่มีมือและเท้า สිරยะ ขาดไปอยู่ข้างหนึ่ง ๆ ๑
ซากศพที่คนมีเวรเป็นข้าศึกสับฟันบั่นเป็นท่อน ๆ ๑ ซากศพที่ต้อง
ประหารด้วยศัสตราวุธโลกहितไหลอาบอยู่ ๑ ซากศพที่มีตัวหนอนคลาน
คล้ำไปอยู่ ๑ ซากศพที่ยังเหลือแต่ร่างกระดูก ๑.

ส. ป.

ฉ. เพราะเหตุไร การพิจารณาซากศพท่านจึงสอนไม่ให้ยืนในที่
ใกล้ซากแล้วไกลซาก ? จงแสดงมาพอให้เห็นสม.

ค. เพราะว่า การพิจารณาซากศพนั้น โดยธรรมชาติของซากศพ
ย่อมเป็นของปฏิกูลและมีกลิ่นเหม็น สำหรับบุคคลบางคนเมื่อถูกกลิ่น
เหม็นรบกวนแล้ว ย่อมไม่เป็นที่สบายแก่โรค เพื่อเป็นการป้องกันไม่
ให้เกิดโทษแก่ร่างกาย จึงสอนให้ยืนในที่ไม่ให้ใกล้ซาก แต่เมื่อจะ
พิจารณา ถ้ายืนห่างไกลจนเกินไป ซากศพก็จะไม่ปรากฏชัดแก่จักขุของ
ผู้พิจารณา เมื่อซากศพไม่ปรากฏชัดแก่จักขุของผู้พิจารณาแล้ว ความที่
พิจารณาให้เห็นเป็นของปฏิกูล ก็จะเกิดขึ้นได้ยากเหมือนกัน เพราะ
ฉะนั้น ท่านจึงสอนให้ยืนในที่อย่าให้ไกลเพียงยืนในที่ซึ่งพอจะเห็นได้ชัด.

ส. ป.

ศีลानุสสติ ๑ จากานุสสติ ๑ เทวตานุสสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑
มานัสสติ ๑ กายคตาสติ ๑ อานาปานัสสติ ๑.

ส. ป.

ถ. พุดถึงพระธรรม ย่อมมีมากมายสุดที่จะพิจารณา แต่เมื่อจะ
ยกขึ้นกล่าวโดยย่อพอเป็นเครื่องกำหนดจะได้แก่อะไร ? เพราะเหตุไร
จึงว่าอย่างนั้น ? เมื่อกล่าวถึงประเภทของพระธรรมแล้วจะมีสักกี่อย่าง ?
อะไรบ้าง ?

ค. พระธรรมมีมากก็จริง แต่เมื่อจะกล่าวโดยย่อก็มีเพียง ๓ คือ
ศีล สมาธิ ปัญญา. เพราะพระโอวาททั้งหมดย่อมมารวมลงใน ศีล
สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกว่าไตรสิกขาทั้งสิ้น. เมื่อกล่าวถึงประเภทของ
พระธรรมก็มี ๓ ประเภท คือ ปริยัติธรรม ปฏิบัติธรรม ปฏิเวธ-
ธรรม.

ส. ป.

ถ. ธรรมเนียมไหนชื่อว่าปริยัติธรรม. เพราะเหตุไรจึงชื่ออย่าง
นั้น และมีอะไรเป็นประโยชน์ เป็นอานิสงส์ ?

ค. พระพุทธทวณะทั้งสิ้น ชื่อว่าปริยัติธรรม. เพราะเป็นธรรม
ที่จะต้องศึกษาเล่าเรียน เมื่อกล่าวถึงประโยชน์และอานิสงส์ก็มีต่าง ๆ
กัน ปริยัติธรรม มีศีล สมาธิ ปัญญา เป็นประโยชน์ เป็นอานิสงส์
ศีล สมาธิ ปัญญา ก็มีมรรค นิพพาน เป็นประโยชน์ เป็น
อานิสงส์.

ส. ป.

ก. ไตรสิกขา เมื่อศึกษาปฏิบัติดีแล้วย่อมนำคุณประโยชน์
ให้แก่ผู้ศึกษาปฏิบัติอย่างไร ? จงแสดง.

ค. เมื่อศึกษาดีแล้ว ย่อมอำนวยให้ได้รับความรู้รอบคอบในสิ่ง
ทั้งปวง เป็นทางที่ทำให้เกิดปัญญาความรอบรู้ในเหตุและผลต่าง ๆ ไม่
ต้องเป็นคนงมงาย ทั้งเป็นทางที่จะนำไปสู่การปฏิบัติ เพราะการศึกษา
เป็นเบื้องต้นของการปฏิบัติ เปรียบเหมือนการเดินทาง การเดินทาง
ต้องมีเข็มทิศ จึงจะไปสู่ที่ประสงค์ได้โดยสวัสดิ์ เข็มชี้ทิศเปรียบ
เหมือนปริยัติที่ชี้ทางให้แก่ผู้ปฏิบัติ การเดินทางเปรียบเหมือนผู้ปฏิบัติ
ต้องอาศัยดำเนินไปตามแนว นี้เป็นเครื่องอำนวยคุณประโยชน์ให้แก่ผู้
ศึกษาดี ส่วนผู้ปฏิบัติดี ย่อมได้รับประโยชน์ยิ่งขึ้นอีกมาก คือ

๑. ผู้ตั้งอยู่ในศีล ย่อมไม่มีความเดือดร้อนใจและทุกข์ภัยที่จะเกิดขึ้น
เพราะความเป็นผู้มีศีลชั่ว ย่อมป้องกันความชั่วที่จะพึงล่วงทางกายวาจา
ได้ ๒. ผู้ตั้งมั่นอยู่ในสมาธิ ย่อมสงบความเดือดร้อนใจและทุกข์ภัย
ต่าง ๆ ที่จะพึงเกิดขึ้นเพราะความเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ย่อมกำจัดกิเลสที่
จะมากลุ่มรุมจิตเสียได้ ๓. ผู้ทำปัญญาให้ไพศาล ย่อมบรรเทาความ
เดือดร้อนใจและทุกข์โทมนัสหรือความหวาดกลัวต่าง ๆ เสียได้ และ
ย่อมกำจัดกิเลสชนิดละเอียดที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานให้หมดสิ้นไป. ศีล
สมาธิ ปัญญา ย่อมอำนวยคุณประโยชน์ให้แก่ผู้ศึกษาปฏิบัติ ดังนี้

ส. ป.

ก. อนุสสติ ข้อ ๘ มรณัสสติ ทำไมจึงไม่ว่า มาณุสสติ
เหมือนอนุสสติข้างต้น ? ขอความเห็น.

ต. ที่ไม่ว่างอย่างนั้น ก็เพราะเพื่อจักให้ผู้พิจารณาเห็นปรากฏชัด โดยเร็ว จักได้เกิดความไม่ประมาท เป็นผู้แก่กล้าไม่ย่อท้อต่อความตาย หากจะไปเหนียวรั้งเอาความตายที่ล่วงมาแล้วยกขึ้นพิจารณา ในบางขณะอาจเกิดความกลัวตายขึ้นก็ได้ เพราะเช่นนี้ ท่านจึงสอนให้ดูไปข้างหน้า ไม่สอนให้เหลียวมาดูข้างหลัง.

ส. ป.

ถ. พิจารณาถึงความตาย อย่างไรชื่อว่าพิจารณาโดยแยกกาย ? อย่างไรไม่แยกกาย ?

ต. การที่พิจารณาให้แยกกายนั้น ต้องพิจารณาทำให้ประกอบด้วยองค์ ๓ คือ สติระลึกรถึงความตายอยู่ ๑ ญาณรู้ว่าความตายจักมีเป็นแน่ ตัวเราจักต้องตายเป็นแน่ ๑ เกิดความสังเวชสลดใจ ๑ พร้อมด้วยองค์ ๓ นี้ จึงตรัสว่าพิจารณาโดยแยกกาย ถ้าไม่พร้อมด้วยองค์ ๓ ก็ชื่อว่าพิจารณาโดยไม่แยกกาย.

ส. ป.

ถ. นึกนึกความตายของตนก็พอให้เกิดสังเวชได้มิใช่หรือ ทำไมจึงสอนให้พิจารณาถึงความตายของผู้อื่นด้วยเล่า ?

ต. จริงอยู่ การนึกถึงความตายของตนก็พอให้เกิดความสังเวชได้ แต่ที่ท่านสอนให้พิจารณาถึงความตายของผู้อื่นด้วยก็เพื่อจะได้เห็นเป็นพยาน เพราะในบางขณะจะพิจารณาความตายของตนเองให้เห็นชัดนั้นยากอย่างยิ่ง โดยมากมักจะมีความทะนงเสียว่าเรายังไม่ตายเสมอ

เพราะเหตุนี้ ท่านจึงสอนให้พิจารณาทั้งของตนและของผู้อื่น.

ส. ป.

ถ. เพราะเหตุไร การพิจารณามรณัสสติ ท่านจึงต้องสอนให้พิจารณาประกอบด้วยองค์ ๓ ?

ต. เพราะว่าการนึกถึงความตายนั้นเป็นของค่อนข้างยากที่จะให้เกิดสังเวช เพราะปกติของทุกผู้ทุกคนย่อมมีความหวาดเสียวต่อความตายอยู่แล้ว นึกไม่ได้อาจเกิดความเสียใจ หรือบางขณะไปนึกถึงความตายของผู้อื่น ถ้าไปถูกผู้ที่ตนรักใคร่ ก็อาจเกิดความเสียใจอาลัย หาเกิดความสังเวชไม่ เพื่อป้องกันเหตุเหล่านี้ ท่านจึงสอนให้พิจารณาประกอบด้วยองค์ ๓.

ส. ป.

ถ. เจริญมรณัสสติอย่างไรจึงจะแยบคาย ? ถ้าเจริญไม่แยบคาย มีโทษอย่างไร ?

ต. เจริญพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ สติระลึกถึงความตายอยู่ ๑ ญาณรู้ว่าความตายจักมีแก่ตน ๑ เกิดตกสังเวชสลดใจ ๑ อย่างนี้จึงจะแยบคาย. ถ้าเจริญไม่แยบคายมีโทษหลายอย่าง คือ เมื่อระลึกถึงความตายของคนที่คุณรักใคร่มีมารดาบิดาเป็นต้น มักเศร้าโศก เมื่อระลึกถึงความตายของคนที่ยังมีคนที่เข้าศึกกันเป็นต้น ก็จะมีสมนัสดีใจ เมื่อระลึกถึงความตายของคนที่ไม่รักไม่ยังมีคนที่ไม่รู้จักกันเป็นต้น ก็จักเพิกเฉยเสีย ไม่มีความสังเวช คุณสัปหรือเห็นซากศพจน

ชินไม่มีความสังเวชขณะนั้น เมื่อระลึกถึงความตายของตนเอง มัก
สะดุ้งหวาดเสียว คุณคนขลาดเห็นเพ็ชรมชาติถือดาบเงือดเงื่ออยู่ ย่อม
สะดุ้งขณะนั้น.

ส. ป.

ถ. ตจปัญจกัมมัฏฐาน ก็เป็นส่วนหนึ่งของกายคตา คือแยก
ออกไปจากกายคตานิไซหรือ เมื่อเป็นเช่นนั้น อาการของกายคตาก็มี
อยู่มาก แต่ทำไมจึงแยกเอาไปแต่เพียง ๕ โดยเหตุผลที่แยกนั้นเป็น
อย่างไร ? จงแสดง.

ต. จริง เป็นส่วนหนึ่ง คือแยกออกไปจากกายคตา อาการของ
กายคตานิไซมากจริงอย่างนั้น แต่การที่ท่านแยกเอาแต่เพียง ๕ ก็เพื่อ
จะสอนให้ผู้พิจารณาเห็นได้ถนัด เพราะทั้ง ๕ นี้ย่อมแลเห็นได้ด้วยตา
อาการของกายคตาทั้งหมด ท่านจัดไว้เป็น ๒ หมวด คือ หมวด ๑
ย่อมสำเร็จได้ด้วยการดู คือดูด้วยตาแล้วพิจารณา หมวด ๑ สำเร็จได้
ด้วยการฟัง คือฟังท่านสอนแล้วพิจารณา จะเอาตาไปดูก็แลไม่เห็น
ตจปัญจกัมมัฏฐาน เป็นหมวดแห่งการดู นอกจากนั้นเป็นหมวด
แห่งการฟัง. ท่านจึงแยกเอาไปแต่เท่านั้น.

ส. ป.

ถ. กายคตาสตินั้น มีอนุสสาพาให้ได้เพียงประณมณเท่านั้น
หรือ ? อธิบาย.

ต. ท่านว่าให้ได้เพียงประณมณเท่านั้น ถ้าโยคภาพจรอาศัยซึ่ง
อารมณ์ประเภท คือสีต่างๆ มีสีเขียวเป็นต้น ซึ่งปรากฏในอาการ ๓๑

อาการ ๓๒ นั้น พิจารณาเป็นกสิณบริกรรมไป ก็จะได้สำเร็จตลอด
ขึ้นไปถึงจุดฌาน ปัญจฌาน และสามารถตรัสรู้มรรคผลได้.

๒๔๓๔

ถ. อาการของกายคตาที่วางไว้ ๓๑ ก็มี ๓๒ ก็มี นี่เพราะอะไร ?

อาการ ๓๑ ก็ทราบแล้ว ท่านเติมอะไรมาอีกจึงเป็น ๓๒ ?

ต. ตามบาลีท่านจำแนกอาการไว้ ๓๑ ส่วนอรรถกถาท่านแสดง
ไว้ ๓๒ คือเติมเชื้อในสมองมาอีก ๑ จึงเป็น ๓๒ โดยท่านพิจารณา
เห็นเป็นส่วนหนึ่งแห่งร่างกายเหมือนกัน ส่วนในบาลีแม้ไม่แสดงไว้
โดยตรง ก็เพราะอาการนั้น เป็นส่วนที่อิงอาศัย ได้แสดงไว้โดย
อนุโลมที่ว่าด้วยลักษณะแห่งธาตุ.

ส. ป.

ถ. ได้ยินข่าวมรณะของผู้อื่น มีจิตสงบจากกามฉันทเป็นต้นแล้ว
ระลึกหน่วงเอาความสงบเช่นนั้นเป็นอารมณ์ จะจัดว่าเจริญอุปสมานุสสติ
ได้หรือไม่ ? เพราะเหตุไร ?

ต. ได้แต่โดยปริยาย. เพราะเหตุว่า การระลึกเช่นนั้นเป็นอุบาย
ยังใจให้สงบจากนิวรณ์ปกิเลสได้ชั่วคราว ส่วนอุเทศแห่งอุปสมานุสสติ
หมายเอาการระลึกถึงพระนิพพานว่าเป็นที่บรรเทาความเมาในวัย ถ้าย
ถอนความอยาก ประณีตสงบระงับเป็นต้น โดยความก็คือระลึกถึง
คุณพระนิพพาน.

๕/๕/๖๘

ถ. พรหมวิหารกับอัปมัญญาพรหมวิหาร ต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ? เมื่อเจริญดีแล้วมีประโยชน์อย่างไร ?

ต. พรหมวิหารกับอัปมัญญาพรหมวิหาร เนื้อธรรมอย่างเดียวกัน ต่างกันแต่วิธีเจริญ ถ้าเจริญให้เป็นไปเฉพาะบุคคลหรือหมู่คณะของตน ก็เรียกว่า พรหมวิหาร ถ้าเจริญแผ่ไปในหมู่สัตว์ไม่มีประมาณ ก็เรียกว่า อัปมัญญาพรหมวิหาร. เมื่อเจริญดีแล้ว ย่อมกำจัดโทสะและวิหิงสาพยาบาทเสียได้.

ส.ป.

ถ. การเจริญพรหมวิหาร เมื่อกล่าวโดยเฉพาะเมตตา ท่านสอนให้เจริญอย่างไร ? เพราะเหตุไรจึงสอนอย่างนั้น ?

ต. ท่านสอนให้ตั้งจิตปราณาความสุขความเจริญทั่ว ๆ ไปในสัตว์ทั้งสิ้น แต่ในเบื้องต้น ท่านให้ตั้งจิตเมตตาให้เป็นไปในตนก่อน แล้วจึงแผ่ให้ทั่วไปในสัตว์ทั้งหน้า. ที่ท่านสอนอย่างนี้ มิใช่ว่าจะสอนให้เห็นแต่ประโยชน์ตนฝ่ายเดียว แต่เพื่อต้องการให้พิจารณาคุณตนให้เห็นเสียก่อน เพื่อจักได้เป็นพยาน นำไปพิจารณาเทียบเคียงคุณตนกับผู้อื่น เช่นพิจารณาว่า เรารักสุขเกลียดทุกข์ฉันใด สัตว์อื่นก็รักสุขเกลียดทุกข์ฉันนั้น นี้ถ้าหากไม่พิจารณาคุณตนให้เห็นเป็นพยานก่อนแล้ว ไหนเลยจะพิจารณาเทียบเคียงถูก ท่านมุ่งจะสอนให้พิจารณาเทียบเคียงคุณตนให้เห็นชัดด้วย จึงสอนไว้อย่างนั้น.

ส.ป.

ถ. อาหารเรปฏิกูลสัญญา แปลว่าอะไร ? ท่านสอนให้พิจารณา

อย่างไร ?

ต. อาหเรปฏิกูลสัญญา แปลว่า ความสำคัญว่าปฏิกูลในอาหาร โดยความก็คือ ให้ทำความสำคัญในอาหารว่าเป็นของปฏิกูล. ท่านสอนให้พิจารณาโดยอาการ ๘ อย่าง คือ ปฏิกูลด้วยการบริโภค ๑ ปฏิกูลโดยประเทศที่อยู่ของอาหารนั้น ๑ ปฏิกูลด้วยสะสมอยู่นาน ๑ ปฏิกูลในกาลเมื่อยังไม่ย่อย ๑ ปฏิกูล ในกาลเมื่อย่อยออกไปแล้ว ๑ ปฏิกูลโดยผล ๑ ปฏิกูลโดยหลังไหลออกมา ๑ ปฏิกูลด้วยอันทำให้แปรเป็น ๑.

ส. ป.

ถ. การพิจารณาในอาหเรปฏิกูลสัญญานั้น ต้องให้เห็นปฏิกูลทั้ง ๘ อย่าง หรืออย่างไร จึงจะนับว่าสำเร็จผลแห่งการเจริญพระกัมมัฏฐานข้อนี้ ?

ต. ไม่จำเป็นต้องพิจารณาให้ครบทั้ง ๘ อย่าง เมื่อพิจารณาอย่างไหน ทำให้เห็นเป็นของปฏิกูลได้ ก็ให้ยกเอาข้อนั้นขึ้นพิจารณาสืบไป ที่ท่านต้องสอนไว้มาก ก็เพื่อต้องการให้ผู้บำเพ็ญได้เปลี่ยนการพิจารณา เช่น พิจารณาข้อ ๑ ไม่เห็น ก็เปลี่ยนไปพิจารณาข้อ ๒ ต่อไป ยักย้ายไปจนกว่าจะเห็นปฏิกูลปรากฏ.

ส. ป.

ฉ. จตุธาตวัตถาน แปลว่าอะไร ? โดยความหมายว่าอะไร ?
จงแสดง.

ต. แปลว่า ความกำหนดหมายซึ่งธาตุทั้ง ๔ โดยสภาวะความ

เป็นเองธาตุนั้น ๆ. โดยความหมาย ก็คือให้กำหนดพิจารณา
ธาตุทั้ง ๔ คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ให้เห็นว่าเป็น
ส่วนหนึ่ง ๆ ของร่างกาย ร่างกายหรือกายของคนและสัตว์ที่ได้มีรูป
ร่างดังที่เห็นกันอยู่นี้ เพราะอาศัยความประสมพร้อมกันขึ้นแห่งธาตุ
ทั้ง ๔ นี้เอง.

ส. ป.

ถ. ธาตุ ๔ ก็ทราบอยู่แล้วว่า ดิน น้ำ ไฟ ลม แต่ส่วนอาการ
ของธาตุนั้น ๆ มีลักษณะเป็นอย่างไร ?

ค. ธาตุใดมีลักษณะแข็ง ธาตุนั้นเรียกปฐวีธาตุ เช่นผม
ขนเป็นต้น ธาตุใดมีลักษณะเอิบอาบ ธาตุนั้นเรียกอาโปธาตุ เช่นน้ำ-
เลือดน้ำเหลืองเป็นต้น, ธาตุใดมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเรียกเตโชธาตุ
เช่นไฟที่เผาอาหารให้ย่อยเป็นต้น, ธาตุใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้น
เรียกว่าโยธาตุ เช่นลมหายใจเป็นต้น.

ส. ป.

ถ. เมื่อพูดถึงลักษณะของธาตุแล้ว ก็พอจะกำหนดได้บ้าง แต่
อยากทราบว่า ธาตุไฟและธาตุลม ท่านจำแนกอาการไว้อย่างไรบ้าง ?

ค. ธาตุไฟ ท่านจำแนกอาการไว้ ๔ คือ ไฟที่ทำให้กายให้อบอุ่น
เรียกสันตปปักคิ ๑ ไฟที่ทำให้กายทรุดโทรมเหี่ยวแห้งวิปริตปราศจาก
ความงาม เรียกชิรณคคิ ๑ ไฟที่ทำให้กายให้ร้อนกระวนกระวาย บาง
ความทนไม่ได้ ถึงกับต้องประพรมชะโลมหรือพ่นด้วยน้ำบ้าง พัดลม
ให้เย็นร่างกายบ้าง เรียกปริทยคคิ ๑ ไฟที่ทำอาหารในร่างกายให้

แปรปรวนย่อยไป เรียกปริณามัคคี ๑. ธาตุลม ท่านจำแนกไว้ ๖
คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ทำให้เป็นโทษมีประการต่าง ๆ เช่นทำให้
วงเวียนคลื่นเหียนอาเจียนหรือให้เรือ ๑ ลมพัดลงเบื้องต่ำ ให้สำเร็จกิจ
เป็นต้นว่าผายลม ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ ๑ ลมพัดในท้องนอกไส้
ให้ลั่นให้แน่นให้ปวดท้อง ๑ ลมพัดภายในไส้ใหญ่ ทำให้ท้องแข็ง
เป็นต้น ๑ ลมพัดซ่านทั่วไปตามอวัยวะน้อยใหญ่ ให้สำเร็จกิจใน
การคู่หรือเหยียดอวัยวะเป็นต้น ๑ ลมหายใจ ๑.

ส. ป.

ด. อรูปกัมมัฏฐาน ๔ อะไรบ้าง ? เพราะเหตุไรจึงเรียกชื่อ
อย่างนั้น ?

ต. อรูปกัมมัฏฐาน ๔ คือ อากาสนัญญาตนะ ๑ วิญญาณัญญา-
ยตนะ ๑ อากิญจัญญาตนะ ๑ เนวตัณญานาสัญญาตนะ ๑. ที่
เรียกว่าอรูปกัมมัฏฐาน ก็เพราะกัมมัฏฐานนี้ผู้บำเพ็ญเพ่งอรูป คือสิ่ง
ที่ไม่มีรูปร่าง ที่เรียกว่า อากาสนัญญาตนะ เพราะบำเพ็ญยึดหน่วงเอา
อากาสนิมิตอันหาที่สุดฝ่ายข้างเกิดและข้างดับมิได้เป็นอารมณ์. ที่
เรียกว่า วิญญาณัญญาตนะ เพราะผู้บำเพ็ญยึดหน่วงเอาจิตที่นึก
เอาการตั้งอยู่ในอากาสนิมิตอันหาที่สุดฝ่ายข้างเกิดและข้างดับมิได้เป็น
อารมณ์. ที่เรียกว่า อากิญจัญญาตนะ เพราะผู้บำเพ็ญยึด
หน่วงเอาความที่ไม่มีของจิตที่ตั้งอยู่ในอากาสนิมิตเป็นอารมณ์. ที่เรียกว่า
เนวตัณญานาสัญญาตนะ เพราะผู้บำเพ็ญยึดหน่วงเอารูปฌานที่ ๓
อันมีสัญญาเวทนาและสัมปยุตตธรรมทั้งสี่ละเอียดประณีตนัก มีอยู่

เหมือนอย่างไม่มีเป็นอารมณ์.

ส. ป.

ถ. กัมมัฏฐานามีอากาศาณัญญาขณะเป็นต้น ดิวิเศษอย่างไร หรือ จึงจัดเข้าไปในหมวดสมณะด้วย ถ้ายิ่งคิดว่าเมื่อพระบรมศาสดาของเราเสด็จไปทางศึกษาในสำนัก ๒ คาบส ก่อนแต่ตรัสรู้ทรงเห็น กัมมัฏฐานนี้ได้แล้วว่า ไม่ใช่ทางโพธิญาณ ?

ต. ดีที่ให้จิตสังครุปลัญญา ปฏิมัลลัญญา และนันทตตัญญา เป็นต้นได้.

๖/๘/๖๘

ถ. ถ้ามีคนกล่าวว่า การบำเพ็ญสมณภาวนานั้น ถึงจะได้ผล ก็ยังเป็นเท่ากับคนเป็นหนี้เขา แต่คิดหาอุบายหลบหลีกเจ้าหนี้ไปได้ชั่วคราวเท่านั้น ยังไม่เชื่อว่าเป็นคนหมดหนี้ ดังนี้ ซึ่งทำให้น่ารู้สึกว่าเป็นคำรุนแรงอยู่ นักธรรมพึงบริหารคำนั้นว่าอย่างไร ? จงอธิบาย.

ต. บริหารว่า ถ้าการบำเพ็ญนั้นเป็นสมณะล้วน ก็เป็นอันกล่าวถูกต้องแล้ว เพราะทางสมณภาวนาที่ขาดโยนิโสมนสิการหรือไม่มี วิปัสสนาภาวนาเข้ากำกับ กับทั้งไม่มีการศึกษาอย่างรอบคอบ มักเป็นอุบายชวนหลงมิใช่น้อย จึงยังไม่เชื่อว่าเป็นคนหมดหนี้ ถึงหากจะได้ผล.

๖/๘/๖๘

ถ. จงเรียงลำดับกิจของผู้เป็นสมณยานิก ตั้งแต่ได้ฌานแล้ว ให้ติดต่อกัน ตลอดถึงความกำหนดครุัจกนามและรูปโดยแจ้งชัดใน

วิปัสสนากัมมัฏฐาน ?

ด. ผู้บำเพ็ญเพียรถ้าเป็นสมถยานิก ย่อมทำฌานที่ตนได้ ให้เป็นบาทแห่งวิปัสสนา คือออกจากฌานแล้ว กำหนดองค์ฌานทั้ง ๕ ทั้งสัมปยุตตธรรมที่เกิดกับองค์ฌานนั้น ถึงซึ่งสันนิษฐานว่าองค์ฌานและสัมปยุตตธรรมเหล่านี้ เป็นนามธรรม เพราะเป็นธรรมน้อมไปในอารมณ์ และแสวงหาที่อาศัยของนามธรรมนั้น จึงเห็นหัตถรูปเป็นที่อาศัยของนามธรรมนั้น มหาภูตรูปและอุปาทายรูปเป็นที่อาศัยของหัตถรูป จึงเข้าใจว่าหัตถรูปมหาภูตรูปและอุปาทายรูปเหล่านี้เป็นรูปธรรม เหตุเป็นของทรุดโทรมฉิบหายไป เพราะปัจจัยเป็นข้าศึกมีเย็นร้อนเป็นกั้น ผู้เป็นสมถยานิก ย่อมกำหนดรู้จักนามและรูปด้วยอาการอย่างนี้.

๑๔/๕/๖๖-๖/๕/๖๕

ฉ. การบำเพ็ญกัมมัฏฐานทั้งสิ้น ก็เพื่อต้องการทำจิตให้สงบเป็นสมาธิใช่หรือ ? ถ้าเช่นนั้นท่านทราบหรือไม่ว่า สมาธิมีอะไรเป็นลักษณะ และรส ความปรากฏ และปทัฏฐาน ? จงแสดง.

ค. ถูกแล้ว การบำเพ็ญกัมมัฏฐานก็เพื่อต้องการทำจิตให้สงบเป็นสมาธิ. และสมาธินั้น ก็มีความไม่ฟุ้งซ่านแห่งจิตเป็นลักษณะ, มีการกำจัดความฟุ้งซ่านเป็นรส. มีการไม่หวั่นไหวแห่งจิตเป็นความปรากฏ, มีความสุขเป็นปทัฏฐาน.

ส. ป.

ถ. ฌานและสมาบัติ ต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ? ผล-
สมาบัติและนิโรธสมาบัติ ย่อมมีได้แก่บุคคลจำพวกไหน ?

ต. ฌานและสมาบัติ จะว่าต่างกันหรือเหมือนกันก็ตาม แต่
ท่านกล่าวว่า ฌานเป็นเหตุให้เกิดสมาบัติ สมาบัติเป็นผล. อนึ่ง
ฌานและสมาบัตินี้ ถ้าจะว่าโดยอรรถก็เป็นอันเดียวกัน ต่างกันแต่
พยัญชนะและเป็นเหตุเป็นผลเท่านั้น. ผลสมาบัตีย่อมสาธารณะทั่วไป
แก่พระอริยเจ้าที่ได้สมาบัติทั้งสิ้น, นิโรธสมาบัตินั้นเฉพาะมีแก่พระ
อริยบุคคล ๒ จำพวก คือ พระอนาคามีบุคคล และพระจีณาสัพพีที่ได้
สมาบัติ ๘ เท่านั้น.

๕/๕/๖๘-๑/๓/๖๕

ถ. ฌาน ๒ อย่างคือ อารัมมณูปนิชฌาน และลักขณูปนิชฌาน
มีลักษณะการเป็นอย่างไร ? จัดเป็นฝ่ายสมถหรือวิปัสสนา ?

ต. อารัมมณูปนิชฌาน คือการเพ่งจรรูป. ได้แก่การเพ่งจรรูป
ทั้งที่งามและไม่งามด้วยตาก็ดี กำหนดถึงธรรมารมณ์ทั้งที่งามและ
ไม่งามด้วยจิตก็ดี เพื่อให้จิตสงบเป็นสมาธิปราศจากนิวรณ์ นี้เรียก
อารัมมณูปนิชฌาน จัดเป็นฝ่ายสมถะ. ลักขณูปนิชฌาน คือการ
เพ่งคุณลักษณะ. ได้แก่การเพ่งจรรูปและอารมณ์ที่รวมเรียกว่า สังขาร
นามรูป เบญจขันธ์ เพ่งพิจารณาโดยลักษณะทั้ง ๓ คือน้อมสังขาร
นามรูปหรือเบญจขันธ์นั้นมาพิจารณาโดยไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง
ทุกขัง อนตตา นี้เรียกว่าลักขณูปนิชฌาน จัดเป็นฝ่ายวิปัสสนา.

ส. ป.

ถ. การบำเพ็ญกัมมัฏฐาน เมื่อได้ประมณแล้ว มีกำหนด
อย่างไรหรือไม่ว่าจะควรเจริญทุกนิยามต่อไปได้หรือยัง ? เพราะ
เหตุไรจึงเป็นอย่างนี้ ?

ต. มีกำหนด คือ เมื่อได้ประมณแล้ว ต้องทำให้ชำนาญ
แล้วควรต้องเสียก่อน จึงควรเจริญทุกนิยาม เพราะว่าเมื่อความ
แล้วควรต้องชำนาญไม่พอ ไปเจริญนิยามที่ ๒ ก็จะเป็นเหตุให้ไม่
ได้นิยามที่ ๒ และจะให้นิยามที่ ๑ กลับเสื่อมไปด้วย เพราะค่าที่
มีความชำนาญไม่พอ.

ส. ป.

ถ. การเจริญนิยามที่ว่าความแล้วควรต้องดีแล้วนั้น ท่านหมาย
อย่างไร ?

ต. ความแล้วควรต้องนั้น ท่านหมายเอาความชำนาญซึ่ง
ประกอบด้วยองค์ ๕ ซึ่งเรียกว่าวสี คือ อาวัชชนวสี ชำนาญใน
การนึก สมาปัชชนวสี ชำนาญในการที่เข้านิยาม อธิฐานวสี
ชำนาญในการที่จะรักษานิยามจิตไว้ มิให้นิยามจิตนั้นตกลงยังภวังค์
คือตั้งนิยามจิตไว้ได้ตามกำหนดที่ตนต้องการ วุฏฐานวสี ชำนาญ
ในการที่จะออกจากนิยาม ปัจจเวกขณวสี ชำนาญในการที่จะ
พิจารณาองค์นิยาม เมื่อพร้อมด้วยองค์ ๕ นี้ จึงควรเจริญนิยามที่
สูงขึ้นไปตามลำดับ.

ส. ป.

ถ. คำว่า ชวนะ กับวิถิ นั้น แปลว่าอะไร ? มีความหมาย

อย่างไร ?

ต. ชวนะ แปลว่าความเล่นไป. วิถี แปลว่าแนวหรือทาง.
ชวนะ หมายถึงเอากิริยาที่จิตเล่นไป. วิถี หมายถึงเอาทางสำหรับจิต
ดำเนินไป คือทางดำเนินของจิต จิตจะต้องดำเนินหรือเล่นไป
ตามทาง.

ส. ป.

ถ. สมาบัติ ย่อมมีอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้นหรือ ?
แม้ภายนอกพระพุทธศาสนาก็มี ? มีอะไรเป็นเครื่องอ้างอิงเฉลย
อย่างนั้น ?

ต. สมาบัติ ๘ มีแม้ภายนอกพระพุทธศาสนา มีสมาบัติของ
อาหารดาบสและอุทกดาบสเป็นเครื่องอ้างอิง. ส่วนนิโรธสมาบัติมี
เฉพาะแต่ภายในพระพุทธศาสนาเท่านั้น.

ส. ป.

ถ. สมาบัติที่เป็นไปในพระพุทธศาสนา เมื่อจะจัดเป็นประเภท
มีเท่าไร ? อะไรบ้าง ? ผู้บำเพ็ญเพียรได้สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลแล้ว
ย่อมได้สมาบัติทุกคนไปทั้งนั้นหรือ ? อย่างไร ?

ต. สมาบัติที่เป็นไปในพระพุทธศาสนา จัดเป็นประเภทได้ ๒
คือ ผลสมาบัติ ๑ นิโรธสมาบัติ ๑. พระอริยบุคคลก็ไม่ได้ทุกคนไป
คือผลสมาบัติ ย่อมมีได้แก่พระอริยบุคคลทั่วไปทุกคน ส่วน
นิโรธสมาบัติ จะมีได้แต่พระอริยบุคคล ๒ จำพวกเท่านั้น คือพระ
อนาคามีบุคคลและพระจिณาสพที่ได้สมาบัติ ๘.

ส. ป.

ถ. บุพวิหารสมบัติ ๕ อะไรบ้าง ข้อที่ว่าดับสัญญาและเวทนาหมดนั้น ดับกันอย่างไร ?

ต. บุพวิหารสมบัติ ๕ คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๑ สัญญาเวทณิตติโรธ ๑ รวมเป็น ๕. ที่ว่าดับสัญญาและเวทนานั้น คือดับด้วยการไม่ยึดถือเอามาเป็นอารมณ์ เมื่อไม่ถือเอามาเป็นอารมณ์ ก็เรียกว่าดับ.

ส. ป.

ถ. สมบัติกับสมาธิ ต่างกันอย่างไร ? อะไรเกิดก่อนเกิดหลังกว่ากัน ?

ต. ต่างกัน สมบัติกินความแคบ หมายถึงเฉพาะรูปฌานและอรูปฌาน หรือบุพวิหารสมบัติทั้ง ๕. ส่วนสมาธิกินความกว้าง เพียงทำจิตให้สงบเท่านั้น กินความได้ทั้งขั้นต่ำและขั้นสูง. สมาธิขั้นต่ำเป็นเบื้องต้นของสมบัติ เพราะฉะนั้น สมาธิจึงต้องนับว่าเกิดก่อนสมบัติ.

ส. ป.

ถ. การพิจารณาหรือการเข้าอากาสนัญจายตณมานั้น ผู้บำเพ็ญเพียรต้องทำอะไร ? จงแสดงแต่โดยย่อพอเป็นข้อสังเกตของผู้ศึกษามาได้คู่.

ต. การเข้าอากาสนัญจายตณมานั้น ขั้นต้นผู้บำเพ็ญเพียรต้องทำจตุตถฌานให้แคล่วคล่องก่อนแล้ว จึงเพิกกสินที่เป็นอารมณ์ของจตุตถฌานนั้น ถือเอาแต่อากาศมาพิจารณาว่า อากาศไม่มีที่

แบบประกอบนักธรรมเอก - ประมวลปัญหาและเฉลยธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 105
สุด ดังนี้ จนกว่าจิตของตนจะตั้งมั่น.

ส. ป.

ถ. วิธีเพิกกตินั้น คือ เลิกไม่พิจารณาหรือ หรือท่านทำ
อย่างไรจึงเรียกว่าเพิก ?

ต. วิธีเพิกนั้น ไม่ใช่เลิกพิจารณาโดยตรง ฟังทราบดังนี้ ท่าน
สอนให้ทำกสิณให้เกิด จนเป็นปฏิภาคนิมิตแล้ว ขยายดวงกสิณ
ออกไปตามต้องการ แล้วพิจารณาดวงกสิณนั้น ทำให้เกิดความ
หน่ายในดวงกสิณ แล้วเอาอากาศที่ดวงกสิณตั้งอยู่มาบริกรรม โดย
ไม่ใส่ใจถึงดวงกสิณนั้นอีกต่อไป นี่เป็นลักษณะวิธีของการเพิกกสิณ.

ส. ป.

ถ. อรูปฌานที่จะเกิดขึ้นได้ เพราะอาศัยอะไร ?

ต. อรูปฌานจะเกิดขึ้นได้ ก็เพราะอาศัยการก้าวล่วงรูปและ
อารมณ์ที่ตนได้แล้วในรูปฌานนั้น.

ส. ป.

พระพุทธคุณ

ถ. พระคุณของพระผู้มีพระภาค ซึ่งท่านโบราณกบัณฑิตได้ผู้ก
ไว้เป็นเครื่องโถมนาคคุณ ซึ่งเรียกว่า อนุสสรณปาฐะหรืออนุสสรณนัย
นั้น ท่านจัดพระคุณไว้เท่าไร ? อะไรบ้าง ?

ค. ท่านจัดไว้ ๕ คือ อรหิ, สมุมาสมพุทฺโธ, วิชฺชาจรณ-
สมปนฺโน, สุคโต, โลกวิทู, อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ, สตุถา
เทวมนุสฺसानิ, พุทฺโธ, ภากฺวา, รวมเรียกว่า นวอรหุณหรือ
นวหรคุณ แปลว่า คุณของพระอรหันต์ ๕ อย่าง.

ส.ป.

ด. การตั้งชื่อนานนาม โดยมากท่านผู้ที่จะตั้งให้ต้องอาศัย
เหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นที่ตั้ง สำหรับพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระนาม
ว่า อรหิ ที่โบราณกบัณฑิตตั้งไว้เป็นเครื่องโถมนาคคุณนั้น โดยอาศัย
เหตุอะไร ?

ค. จริงอยู่ การตั้งชื่อนานนาม โดยมากต้องอาศัยเหตุ
สำหรับพระผู้มีพระภาคที่ทรงพระนามว่า อรหิ ก็มีเหตุอยู่เหมือนกัน
แต่อาศัยเหตุหลายประการ เมื่อประมวลเข้าแล้วคงได้ดังนี้ คือ
เพราะเป็นผู้ไกลจากกิเลสอันเป็นข้าศึก เพราะพระองค์หักเสียได้ซึ่ง
กำจกร. เพราะพระองค์เป็นผู้ควรแก่การกราบไว้บูชา. เพราะพระ
องค์ไม่มีการทำชั่วทั้งในมีลับและที่แจ้ง.

ส.ป.

ถ. คำว่า อรหิ ใช้เฉพาะแต่เป็นพระนามของพระผู้มีพระภาค
เท่านั้นหรือ ๆ แม้พระสาวกก็ใช้ได้ ข้อนี้เป็นอย่างไร ?

ต. คำว่า อรหิ ถ้าโดยตรงก็ใช้เป็นพระนามของพระผู้มี
พระภาค แต่ในที่บางแห่งก็นำไปใช้ในพระสาวกบ้าง และการใช้
เป็นไปในพระสาวก ท่านก็ใช้คุณบทต่อท้ายไว้อีก เช่นคำว่า อรหิ
จิณาสโว พระอรหันต์ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว โดยมากที่ใช้เป็นไปใน
พระสาวก ท่านไม่ใช่คำว่า อรหิ ศัพท์เดียว ต้องมีศัพท์อื่นมาควบ
เพื่อเป็นเครื่องหมายให้รู้.

ส. ป.

ถ. ข้อที่ว่าพระองค์หักเสียได้ซึ่งกัจจกรนั้น กัจจกรหมายถึงเอา
อะไร ? หักได้อย่างไร ?

ต. การทำลายกิเลส ตัดกิเลสอันเป็นเหตุให้หมุนเวียนเกิด ๆ
ตาย ๆ เสียได้ เรียกว่าหัก. กิเลสเป็นเหตุให้หมุนเวียนนั้น ท่านเปรียบเทียบ
ด้วยจักรหรือล้อ โดยตรงได้แก่สังสารวัฏ ท่านเรียกสังสารวัฏว่า
สังสารจักร สังสารจักรนั้น มีอวิชาเป็นเครื่องรัด ท่านจึง
เปรียบเทียบอวิชา ว่าเป็นคุม เพราะเป็นมูลเหตุ มีความแก่ความตาย
เป็นกง เพราะเป็นที่สุด มีสังขาร วิญญาณ นามรูป आयตนะ ผัสสะ
เวทนา ตัณหา อุปทาน ภพชาติ เป็นกำ เพราะธรรมเหล่านี้มี
อวิชาเป็นมูลเหตุ และเพราะมีความแก่ความตายเป็นที่สุด.

ส. ป.

ถ. พระพุทธคุณบทว่า สมมาสมพุทฺโธ แปลกันมาว่า พระ

องค์ตรัสรู้ชอบเองนั้น ตรัสรู้อย่างไรเรียกว่าชอบเอง ?

ต. อาการที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น รู้ถูกตามสภาพความเป็นจริง คือรู้จักความจริงโดยแจ่มแจ้ง นี้เรียกว่าตรัสรู้ชอบ อาการที่ตรัสรู้ก็รู้อเอง โดยมีได้อาศัยใครเป็นครูอาจารย์สั่งสอน และไม่ได้เรียนมาจากสำนักของใครเลย รู้ขึ้นได้ด้วยการค้นคว้าหาความรู้เอาเอง นี้เรียกว่าตรัสรู้เอง คือตรัสรู้ตามลำพังของพระองค์ รวมเรียกว่าตรัสรู้ชอบเอง.

ส. ป.

ถ. อาการที่พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรู้นั้น เมื่อก่อนตรัสรู้ปรากฏอยู่ว่า ได้ไปศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบส แต่เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ว่าตรัสรู้ขึ้นเอง นี้จะว่าอะไร คุณจะเป็นผู้ลืมนบุญคุณท่านอาจารย์ทั้ง ๒ ไปกระมัง ?

ต. เมื่อก่อนตรัสรู้ได้ไปอาศัยศึกษาอยู่ในสำนักอาฬารดาบสและอุททกดาบสจริง แต่เห็นว่าวิชาที่ศึกษานั้นยังไม่อาจทำให้ตรัสรู้ได้ ก็หมดสิ้นอยู่เพียงสมบัติ ๘ เท่านั้น เมื่อพระองค์เห็นเช่นนี้ก็เลิก ครั้นเลิกจากนั้นแล้ว จึงมาแสวงหาทางตรัสรู้ตามลำพังของพระองค์เอง ในที่สุดก็ได้ตรัสรู้สมหวัง ไม่ได้ตรัสรู้เพราะอาจารย์ทั้ง ๒ นั้น ท่านจึงว่าตรัสรู้เอง เช่นนี้จะว่าลืมนบุญคุณได้อย่างไร เพราะไม่ได้เกี่ยวข้องกับอาจารย์ทั้ง ๒ นั้น แม้เช่นนั้น เมื่อแรกจะตรัสเทศนาก็ยังคิดถึงอาจารย์ทั้ง ๒ ว่าเป็นผู้มีบุญคุณอยู่แก่พระองค์ ในคราวที่ได้ไปพักศึกษา บรรณานาจะไปตรัสเทศนาโปรดให้อาจารย์ทั้ง ๒ ข้ามพ้นไป

จากโลก แต่ก็เพอญูอาจารย์ทั้ง ๒ นั้นทำกาละเสียก่อน ยังไม่ทัน
ได้โปรด นี่เป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาคมิใช่เป็นผู้ลืมน
บุญคุณของท่านที่มีบุญคุณ กลับจะทำให้เห็นว่าพระองค์มีกัตถุญญ
กตเวทีเต็มเปี่ยมอยู่ในพระหฤทัยเสมอมิได้ขาด.

ส. ป.

ถ. พระผู้มีพระภาค เมื่อตรัสรู้แล้ว เทียบประกาศพระศาสนา
ตั้งสอนหมู่ชน และก็พากันสรรเสริญว่า พระธรรมเทศนาของพระ
องค์งามในเบื้องต้นในท่ามกลางและในที่สุด อะไรชื่อย่างามในเบื้องต้น
ต้น ท่ามกลาง ที่สุด ?

ต. พระธรรมนั่นเอง ชื่อย่างามในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด
หรือจะเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าดีทั้งหมดก็ได้ สมมติว่า ทรงแสดง ๓
บาทคาถา คาถาที่ ๑ ชื่อย่างามในเบื้องต้น คาถาที่ ๒ ชื่อย่างามใน
ท่ามกลาง คาถาที่ ๓ ชื่อย่างามในที่สุด. อีกอย่างหนึ่ง พระโอวาท
ของพระองค์เท่าที่ทรงแสดงไว้ทั้งสิ้น ซึ่งรวมเรียกว่าศาสนาธรรม ได้
ชื่อย่างามในเบื้องต้นด้วยศีลอันเป็นประโยชน์แก่ตน ทำให้เป็นผู้ไม่มี
ภัยเวรแก่ใคร ๆ ชื่อย่างามในท่ามกลาง ด้วยสมณะ วิปัสสนา มรรค
ผล เพราะทำตนของตนให้ได้รับความสุขอันสงบสงัดจากกิเลส ชื่
อย่างามในที่สุดด้วยนิพพาน เพราะเป็นธรรมชาติอันดับกิเลสเสียได้
โดยประการทั้งปวง หรือว่า ศีล ชื่อย่างามในเบื้องต้น สมာธิ
ชื่อย่างามในท่ามกลาง ปัญญา ชื่อย่างามในที่สุด ก็ได้.

ส. ป.

ถ. เสียงสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า ทรงประกาศพระศาสนา
บริสุทธิบริบูรณ์ พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ นี้หมายความว่าอะไร ?

ต. บริสุทธิ หมายความว่า หมดจจากโทษทั้งสิ้น ไม่ผิด
ข้อความที่พระองค์ทรงแสดงไว้ บัญญัติแต่งตั้งไว้ ก็ไม่มีข้อที่ผิด
ซึ่งจะต้องถอนออกในกาลภายหลัง. บริบูรณ์ หมายความว่า ข้อ
ความที่พระองค์ทรงแสดงบัญญัติแต่งตั้งไว้นั้น เต็มที่หมดทุกสิ่งทุก
อย่าง ไม่เป็นช่องเป็นโพร่ง ไม่มีข้อใด ๆ ที่จะต้องนำมาเพิ่มเติมเข้า
อีกในภายหลัง. พร้อมทั้งอรรถ หมายความว่า ข้อความนั้น ๆ มี
อรรถอธิบายลึกซึ้ง ประกอบด้วยประโยชน์ทุกสิ่งทุกประการ ข้อ
ความนั้น ๆ จะเป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์มิได้มี. พร้อมทั้งพยัญชนะ หมาย
ความว่า อักษรอักขรและบทพยัญชนะเป็นต้น ไม่มีบกพร่อง. รวม
ความว่า พุดจาก็เต็มเม็ดเต็มคำ ไม่อ้อมแอ้ม ชัดถ้อยชัดคำ ฟังง่าย
เข้าใจง่าย.

ส. ป.

ถ. วิชาเป็นสมบัติที่โลกนิยมกัน เพราะเป็นความรู้เปลื้อง
ความเขลา เหตุนี้ ท่านผู้เป็นประมุขจึงประกอบอุบายเครื่องบำรุง
วิชาให้เจริญทันสมัย ส่วนในพระพุทธศาสนานิยมวิชาด้วยหรือไม่ ?
นิยมวิชาประเภทไหนบ้าง ? จงแสดงพร้อมทั้งอุบายเป็นเครื่องบำรุง
วิชาให้เจริญ.

ต. นิยมวิชาเหมือนกัน. นิยมวิชา ๓ วิชา ๘. วิชา ๓ นั้น
คือ บุปเพณิวาสนุสสติญาณ ๑ จุตุปปาตญาณ ๑ อาสวัภยญาณ ๑.

วิชา ๘ นั้น คือ วิปัสสนาญาณ ๑ มโนมยิทธิ ๑ อิทธิวิธิ ๑
ทิพโสตธาตุ ๑ เจโตปริยญาณ ๑ กัมมวิชา ๓ ที่กล่าวแล้ว รวม
เป็น ๘. จณะ ๑๕ เป็นอุบายเครื่องประพุดติเพื่อวิชา คือ สีลสังวร ๑
อินทริยสังวร ๑ โภชนมัตตัญญูตา ๑ ชาคริยานุโยค ๑ สัทธา ๑
หิริ ๑ โอตตปปะ ๑ พาหุสัจจะ ๑ วิริยะ ๑ สติ ๑ ปัญญา ๑
ปฐมฌาน ๑ ทุตติฌาน ๑ ตติยฌาน ๑ จตุตถฌาน ๑.

๑/๗/๖๕

ด. คำว่า สุคติ โดยมากก็แปลกันมาว่าไปดี หากจะไม่แปล
อย่างนั้น จะแปลว่า ถึงดีบ้าง จะได้หรือไม่? ถ้าไม่ได้ก็แล้วไป
ถ้าได้จะอรรถาธิบายว่าอะไร ?

ต. ได้. อรรถาธิบายว่า พระผู้มีพระภาคเสด็จไปข้างไหน ถึง
ที่นั่นแล้ว ก็ถึงด้วยดี ทั้งสถานที่ ๆ ไปถึง ก็ต้องดีไปด้วย ฟังเห็น
เมื่อครั้งเมืองไพสาลีเกิดความไข้เป็นต้น ผู้คนตายมาก กลิ่นเหม็น
ตลบไปในที่ทุกหนทุกแห่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จไป เกิดฝนตก
ชะล้างซากศพและของปฏิกูลให้หมดไป ทั้งกลิ่นเหม็นก็หาย นี่ก็ชื่อว่า
ถึงดี อีกอย่างหนึ่ง พระผู้มีพระภาคทรงถึงพระนิพพาน นี่ก็ชื่อว่าถึงดี.

ส. ป.

ด. พระบรมศาสดาประกอบด้วยพระปริชาสามารถอย่างไรจึงทรง
พระนามว่า โลกวิทู? (อธิบายให้เข้ากันได้กับโลก ๓ คือ โอภาสโลก
สัตถุโลก สังขารโลก).

ต. พระองค์ทรงพระปริชาสามารถ มาตั้งแต่ครั้งดำรงอยู่ใน
ฆราวาส เช่นไม่ทรงติดอยู่ในกามคุณารมณ์เป็นต้น เมื่อเสด็จออก

บรรพชาและจำเดิมแต่ตรัสรู้แล้ว พระองค์ได้เสด็จจาริกเทศนาโปรด
มหาชนในข้างเมืองน้อยใหญ่ ในต่างแคว้นแห่งชมพูทวีป ทรงรู้จัก
หนทางในระหว่างประเทศสถานนั้น ๆ ปรุโปร่ง เพราะอย่างนี้เป็นต้น
พระองค์จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู รู้โอกาสโลก คือพื้นแผ่นดิน.
เมื่อเสด็จจาริกไปอย่างนั้น ได้ทรงพบชนนิกรต่างถิ่นต่างชั้นต่างคณะ
ทรงทราบกิริยาอัชยาและความเป็นไปของเขาประจักษ์ เพราะเหตุนี้
เป็นต้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู รู้โลกคือหมู่สัตว์
โลกสันนิวาสร่วมทั้งปฐพีที่อาศัย อันพระองค์ได้ทรงพบเมื่อเสด็จ
ไปถึงถิ่นฐานนั้น ๆ เป็นต่างกันอย่างไร ได้ความเจริญก็มี เสื่อมก็มี
มีอะไรแต่งให้เป็นอย่างนั้น ทรงทราบประจักษ์แก่พระญาณว่า เพราะ
กรรมคือการที่ทำ ย่อมจำแนกสัตว์โลกให้เป็นต่างกัน เลวบ้าง ดีบ้าง
โดยนัยนี้เป็นต้น พระองค์จึงทรงพระนามว่า โลกวิทู ผู้รู้แจ้งซึ่ง
สัตว์โลก คือธรรมผู้ปรุงแต่ง.

๑/๓/๖๘

ถ. โลก ๓ อะไรบ้าง ? พระผู้มีพระภาคทรงรู้โลกทั้ง ๓ นั้น
รู้อย่างไร ?

ค. โลก ๓ คือ โอกาสโลก สัตว์โลก สังขารโลก. ที่ว่า
พระผู้มีพระภาคทรงรู้โลก ๓ นั้น คือทรงรู้จักถิ่นฐานบ้านเมืองปรุโปร่ง
พร้อมทั้งรู้จักทางคมนาคมต่าง ๆ พุคสัน ๆ ว่า ในทางภูมิศาสตร์
พระองค์ทรงรู้จักชานาณาณ นี้รู้โอกาสโลก. ทรงรู้จักอัชยาชัย
ของสัตว์ต่างถิ่นต่างชั้นทั่วถึง ตลอดจนทรงรู้จักความเป็นไปของ
สัตว์ต่าง ๆ นี้รู้สัตว์โลก. ทรงรู้จักหยั่งเห็นเหตุอันปรุงแต่งสัตว์เหล่า

นั้นพร้อมทั้งฐานะให้เป็นไปต่าง ๆ กัน โดยยิ่งบ้าง หย่อนบ้าง นี้
รู้สังขารโลก.

ส. ป.

ถ. พระพุทธคุณบทว่า อนุตตโร ปุริสทมมสารถิ แปลว่า
กระไร ? เพราะเหตุไร จึงเอาพระพุทธเจ้าไปเปรียบด้วยสารถิผู้ฝึกม้า ?

ต. ผู้เป็นสารถิฝึกคนที่ฝึกได้ ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า การที่เอาพระ
พุทธเจ้าไปเปรียบด้วยสารถิผู้ฝึกม้านั้น ก็เพื่อจะยกย่องพระคุณของ
พระองค์ให้สูงให้เห็นว่า ในบรรดาผู้ฝึกด้วยกันแล้ว ไม่มีใครเกินไป
กว่าพระพุทธเจ้า และในครั้งนั้นเขาพากันนิยมเลี้ยงม้า ฝึกม้า เรียก
ผู้ฝึกม้าว่าสารถิ ถ้าใครฝึกหัดม้าได้ระเบียบเรียบร้อยดี ก็ย่อมเป็น
ที่สรรเสริญชมเชยของปวงชน สำหรับการฝึกคนก็ไม่มีใครจะเกินไป
กว่าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าเท่านั้นที่จัดว่าเป็นผู้ฝึกที่ดีเยี่ยม และดี
กว่าผู้ฝึกม้าอีกมากมาย ผู้ฝึกม้ากว่าจะฝึกม้าให้ได้ระเบียบเรียบร้อย
ก็ต้องใช้เขี่ยนตีด้วยแซ่ด้วยหวายอีกมากมาย พระพุทธเจ้าพระองค์ฝึก
บุคคล โดยไม่ต้องใช้เขี่ยนตีให้เขาได้รับความลำบากเจ็บปวดด้วย และ
ฝึกให้ดีได้ด้วย.

ส. ป.

ถ. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เป็นครูที่ได้อย่างไร ? จึงทำ
ให้ประชาชนเลื่อมใส.

ต. พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์เป็นครูที่ดี ทรงไว้ซึ่งสมบัติ
แห่งความเป็นครูหลายอย่าง ไม่มีครูไหนจะเหมือนหรือเท่าเทียมกับ

พระองค์ได้ ย่นเข้ากล่าวเฉพาะที่เป็นหัวข้อคงได้ ๔ อย่าง คือ :-

๑. เมื่อทรงสั่งสอน ก็ทรงพระกรุณา หวังจะให้ผู้ที่ทรงสั่งสอน
ได้รับความรู้อันให้สำเร็จประโยชน์.

๒. ทรงมุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง.

๓. ทรงทำกับตรีศเป็นอย่างเดียวกัน.

๔. ทรงฉลาดในวิธีสั่งสอน.

เพราะเหตุเหล่านี้ จึงทำให้ประชาชนเลื่อมใสยิ่ง.

ส. ป.

ถ. ข้อที่เขาพากันสรรเสริญพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อทรงสั่งสอน
ก็ทรงพระกรุณาหวังจะให้ผู้ที่ทรงสั่งสอน ได้รับความรู้อันสำเร็จ
ประโยชน์นั้น พระองค์ทรงสั่งสอนอย่างไร จึงทำให้เห็นว่ามุ่งหวัง
ให้ความรู้จริง ๆ ?

ต. ที่จะเห็นได้ว่าพระผู้มีพระภาคทรงมุ่งหวังให้ความรู้จริง ๆ นั้น
มีมาก คือเมื่อพระองค์จะทรงสั่งสอน ก็ไม่เลือกบุคคลว่าจะยาก
จนเข็ญใจหรือมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ เมื่อเห็นว่าผู้ใดจะรู้ได้ ก็ตั้ง
พระหฤทัยสั่งสอนให้จริง ๆ ไม่เห็นแก่ลาภสักการะที่เขาจะพึงถวาย
และอาการที่จะทรงสั่งสอน ก็มุ่งทรงสั่งสอนแต่ในสิ่งที่เขาจะรู้ได้ ไม่
นำเอาสิ่งที่เขาไม่รู้ไม่ได้มาเที่ยวสั่งสอน และสั่งสอนก็มีได้มีข้อที่จะพึง
ปกปิดซ่อนเร้น ซึ่งกลัวผู้อื่นจะรู้ดีกว่า พระองค์ไม่กลัวเช่นนั้นทรง
เปิดเผยหมด ไม่มีสิ่งที่จะต้องปิดบังเลย. นี่เป็นเครื่องที่แสดงให้เห็น
ว่ามีพระกรุณามุ่งให้ได้รับผลจริง ๆ.

ส. ป.

ถ. จงแสดงให้เห็นว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอย่างไร
จึงมีผู้ยกย่อง ว่ามุ่งความจริงกับประโยชน์เป็นที่ตั้ง ?

ต. พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์ทรงสั่งสอนประชาชน ทรง
มุ่งแต่ความจริง และเป็นประโยชน์เป็นที่ตั้ง โดยมุ่งหวังประโยชน์ให้
แก่ผู้อื่นจริง ๆ ไม่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนพระองค์ พระโอวาทที่กล่าว
สั่งสอน ถ้าเป็นแต่จริง แต่ไม่ได้ประโยชน์แก่ผู้อื่น หรือเป็นประโยชน์
แก่ผู้อื่น แต่ไม่จริง เช่นนี้พระองค์ไม่ทรงนำมากล่าวสอน แม้จะได้
ประโยชน์แก่พระองค์ พระองค์ก็ไม่กล่าวสอน เมื่อทรงกล่าวสอน
แล้ว ต้องได้ทั้งความจริงด้วย ได้ทั้งประโยชน์ด้วย เช่นนี้จึงจะทรง
นำมากล่าวสั่งสอน และการกล่าวสั่งสอนก็ไม่แนะนำให้ผู้ฟังน้อมใจเชื่อ
ทรงแนะนำให้ได้พิจารณา ให้ได้เหตุผลแล้วจึงเชื่อ นี่จึงเห็นได้ว่า
พระองค์มิได้มุ่งประโยชน์ส่วนพระองค์ มุ่งแต่ความจริงกับประโยชน์
เป็นที่ตั้ง แล้วจึงทรงสั่งสอนแก่ผู้อื่น.

ส.ป.

ถ. เสียงสรรเสริญสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า อันปรารถนาพระ
จรรยาว่า ทรงทำกับตรัสสอนเป็นอย่างเดียวกันนั้น ว่าอย่างไร ?

ต. ว่า พุทฺโธ โส ภควา โปชาย ฌมฺมึ เทเสติ พระ
ผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้รู้แล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้รู้ ทนฺโต โส
ภควา ทมถาย ฌมฺมึ เทเสติ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้ฝึกพระองค์
แล้วทรงแสดงธรรมเพื่อฝึก สนฺโต โส ภควา สมถาย ฌมฺมึ
เทเสติ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้สงบแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อสงบ
ติณฺโณ โส ภควา ตรถาย ฌมฺมึ เทเสติ พระผู้มีพระภาคนั้น

เป็นผู้ข้ามพ้นแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อให้ข้ามพ้น ปรีติพุทฺโธ โสภกฺวา ปรีติพุทฺธานาย ฌมฺนํ เทเสติ พระผู้มีพระภาคนั้นเป็นผู้ดับเย็นแล้ว ทรงแสดงธรรมเพื่อดับเย็น.

๖/๕/๖๕

ถ. พระผู้มีพระภาค มีวิธีดำเนินการสั่งสอนประชาชนคืออะไร หรือ จึงได้พากันสรรเสริญว่า พระองค์ทรงฉลาดในวิธีสั่งสอน ?

ต. พระผู้มีพระภาคนั้น เมื่อจะกล่าวถึงวิธีดำเนินการสั่งสอนของพระองค์แล้ว มีอุบายดีมากหลายอย่าง เมื่อย่นลงกล่าวคงได้ ๔ ประการ คือ ๑. ทรงกำหนดรู้ชั้นทะอัยาศัยอุปนิสัยและภูมิของผู้ฟังเสียก่อน แล้วจึงทรงสั่งสอน ยกเอาธรรมมาแสดงให้เหมาะสม. ๒. การทรงแสดงธรรม ก็ทรงแสดงไปเป็นลำดับ ตั้งแต่ชั้นต่ำขึ้นไปหาชั้นสูง หรือทรงแสดงธรรมที่ตื้น ๆ ขึ้นไปหาธรรมที่ลึกซึ้ง. ๓. ทรงแสดงธรรมมีเหตุ ผู้ฟังอาจตรงตาให้เห็นจริงได้ โดยยกอุปมาอุปมัยเทียบเคียงให้เห็นถ่วงถ่วงประการ. ๔. ทรงเป็นกัลยาณูรู้จักถือโอกาสที่จะแสดงธรรม เช่นเมื่อเกิดเรื่องขึ้น ก็ทรงถือเอาเรื่องนั้นเป็นเหตุ แล้วทรงแสดงธรรม. นี้พระผู้มีพระภาคพระองค์ทรงฉลาดอย่างนี้.

ส. ป.

ฉ. พระจรรยาแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เนื่องด้วยทรงสั่งสอนเวไนยชนมีอย่างไรบ้าง จึงทรงพระคุณว่า สตุถา เทวมนุสฺसानํ ?

ด. เพราะทรงสั่งสอนให้คนเป็นทวดา และให้เป็นมนุษย์นั่นเอง
จึงทรงพระคุณเช่นนั้น.

๒๔๓๓

ฉ. พระพุทธคุณบทว่า พุทุโธ แปลว่า ผู้ตื่น มีอธิบายว่า
กระไร ? ถ้าจะแปลอีกอย่างหนึ่งว่า ผู้ปลุก จะได้หรือไม่ ถ้าไม่ได้
ก็แล้วไป ถ้าได้จงอธิบายมาให้ด้วย ?

ด. อธิบายว่า ผู้ตื่นในที่นี้ท่านประสงค์เอาตื่นจากหลับ คือ
กิเลส ท่านเรียกผู้ที่ยังมีกิเลสว่าผู้หลับ เรียกผู้หมดกิเลสว่าผู้ตื่น.
พระผู้มีพระภาคพระองค์หมดจากกิเลสแล้ว ไม่หมกมุ่นมัวเมาในสิ่ง
ทั้งปวง และเหล่ากิเลสที่พระองค์ละได้ ก็ไม่อาจมาเกิดในพระองค์
อีก เช่นนี้จึงว่าเป็นผู้ตื่น. ถ้าจะแปลว่าเป็นผู้ปลุกก็ได้ เมื่อแปล
อย่างนี้ ก็มีอธิบายว่า พระองค์ทรงปลุกผู้อื่นให้ตื่น คือพระองค์ทรง
แนะนำสั่งสอนหมู่ชนที่ยังพอกพูนอยู่ด้วยกิเลส ให้ละกิเลสได้โดยสิ้น
เชิงบ้าง เป็นบางส่วนบางกองบ้าง ผู้ละกิเลสได้เช่นนั้นก็ชื่อว่าเป็น
ผู้ตื่น แต่อาการที่ได้ตื่นเช่นนี้ ก็เนื่องมาจากได้ฟังคำสั่งสอน เมื่อ
พระผู้มีพระภาคทรงสั่งสอนให้เขาตื่น ก็ชื่อว่าเป็นผู้ปลุก.

ส. ป.

ฉ. ภคธรรม ๖ ประการ คืออะไรบ้าง ? พระองค์ทรงจำแนก
ธรรมด้วยอะไร จึงทรงพระนามว่า ภควา ?

ด. ภคธรรม ๖ ประการ คือ อีสริยะ ความเป็นใหญ่ใน
จิต ๑, ธรรม โลกุตตรธรรม ๑, ยสะ ยศที่ทราบทั่วไปในโลกสาม ๑,

สิริ ความงามแห่งกายพพ ๑, กามะ คุณที่พระองค์ปรารถนา ๑, ปยัตตะ ความเพียร ๑. ทรงจำแนกธรรมทั้งปวงโดยประเภทว่า เป็น กุศล อกุศล อพยากฤตแล้ว แจกกระจายขยายธรรมเหล่านั้นเป็นจิต เจตสิก และจัดแจกเป็นภูมิ ๔ เป็นต้น แล้วยกย้ายธรรมเหล่านั้น เป็นชั้น อายตนะ ธาตุ อินทรีย์ อริยสัจ ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น เพื่อเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา และจากสามัญญลักษณะ คือ อนิจจตา ทุกขตา อนัตตตา ในธรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้จริงอยู่ ๔ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค พระองค์ทรงจำแนกซึ่งธรรมทั้งหลาย โดยนัยนี้เป็นต้น จึงทรงพระนามว่า ภควา.

๑/๓/๖๕

ถ. สมเด็จพระบรมศาสดา ได้รับยกย่องว่า เป็นผู้มืภกคธรรม บริบูรณ์ในพระองค์ไม่มีใครเทียม จึงทรงพระนามว่า ภควา ก็ ภกคธรรมนั้นได้แก่อะไรบ้าง ?

ต. อิสสริยะ ความเป็นใหญ่ในจิต ๑. ธรรม โลกุตตรธรรม ๑, ยสะ ยศที่ทราบทั่วไปในโลกสาม ๑. สิริ ความงามแห่งอวัยวะ ๑, กามะ คุณที่พระองค์ปรารถนา ๑, ปยัตตะ ความเพียร ๑.

ถ. จงแสดงนวหรรคุณ โดยอรรถสมบัติและปรหิตปฏิบัติพอได้ ใจความ ?

ต. พระนามตั้งแต่ อร์ห จจนถึง โลกวิทู แสดงพระคุณเป็น

อรรถสมบัติ, พระนามคือ อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตุถา
เทวมนุสฺसानิ แสดงพระคุณเป็นปรหิตปฏิบัติ, พระนามคือ พุฑุโ
ภควา นี้แสดงพระคุณทั้งอรรถสมบัติทั้งปรหิตปฏิบัติ.

๑/๕/๖๕

ถ. พระพุทธคุณ ๕ ประการที่เรียกว่า นวหฺรคุณ แบ่งเป็น
พระคุณแห่งอรรถสมบัติที่พระนาม อะไรบ้าง ? และส่วนไหนเป็นเหตุ
ส่วนไหนเป็นผล ? เพราะเหตุไร ?

ค. แบ่งเป็นพระคุณส่วนอรรถสมบัติ ๕ พระนาม คือ อรหิ
ถึง โลกวิทู ส่วนอรรถสมบัติเป็นเหตุ ส่วนปรหิตปฏิบัติเป็นผล.
เพราะทรงบริบูรณ์ด้วยพระคุณส่วนอรรถสมบัติก่อนแล้ว จึงทรงบำเพ็ญ
พุทธกิจให้สำเร็จประโยชน์แก่เวไนย.

๒๔๖๖

ด. จงแยกสังฆคุณ ๕ ให้เป็นฝ่ายเหตุและฝ่ายผล ? เหตุไร
จึงได้แยกอย่างนั้น ? และจงอธิบายความแห่งบทว่า อชฺฐปฏิปฺนฺโน
ให้ชัดเจนด้วย ?

ค. สังฆคุณ ๕ บทว่า สุปฺปฏิปฺนฺโน อชฺฐปฏิปฺนฺโน ญาย-
ปฏิปฺนฺโน สามิจิปฏิปฺนฺโน เป็นฝ่ายเหตุ. บทว่า อาหุเนยฺโย
ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเนยฺโย อญฺชลิกรณฺนิโย และ อนุตฺตรํ ปุณฺณก-
เขตฺตํ โลกสุตฺตํ เป็นฝ่ายผล. เพราะ ๔ บทข้างต้น เป็นคุณส่วน
อรรถสมบัติ ๕ บทข้างปลายแสดงว่า สงฆ์ผู้ปฏิบัติอย่างนั้น ๆ ส่วน
ควรได้รับผลตอบแทนแต่คนอื่นอย่างนั้น ๆ. บทว่า อชฺฐปฏิปฺนฺโน นั้น

หมายความว่า ปฏิบัติไม่ข้องแหวะด้วยที่สุดทั้ง ๒ คือกามสุขัลลิกานุโยคและอรรถกถิตถานุโยค ปฏิบัติไม่ล่วงโลก ไม่มีมารยาสาโดยปฏิบัติตรง ๆ ไม่อำพรางความในใจ จะติดต่อกับใคร ๆ พูดเปิดเผยอย่างหนึ่ง แต่พูดลับหลังอีกอย่างหนึ่ง ไม่มีแง่ไม่มีงอน.

๒๔๖๕

ถ. พระคุณของพระผู้มีพระภาคที่นักปราชญ์ ได้ยกขึ้นไว้เป็นบทสวดสรรเสริญพระคุณ ซึ่งเรียกว่าอนุสรณนัย ถ้าเมื่อจะย่นลงในพระคุณ ๓ จะย่นได้หรือไม่? ถ้าได้จงย่นมาดู.

ต. ย่นลงได้. แต่การย่นนั้นเป็นไปต่าง ๆ กัน ตามแต่จะ อรรถาธิบาย คือ อรหํ สมมาสมพุทฺโธ วิชชาจรณสมบุณฺโณ สุกโต โลกวิทู ย่นลงในพระปัญญาคุณ. อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตุถา เทวมนุสฺसानํ ย่นลงในพระกรุณาคุณ. พุทฺโธ ภควา ย่นลงในพระปัญญาและพระกรุณาได้ทั้ง ๒ นี้ ความหมายและ อรรถาธิบายเป็นไปได้ทั้ง ๒ จงอธิบายเป็นไปทางปัญญาก็ได้ จะอธิบายไปทางกรุณาก็ได้ เมื่อจะอธิบายไปทางไหน ก็ย่นลงไว้ในทางนั้น.

ส. ป.

วิปัสสนากัมมัฏฐาน

ถ. ท่านได้เรียนสมถกัมมัฏฐานมาแล้ว จะทราบได้หรือไม่ว่า วิปัสสนากัมมัฏฐานจะต่างกับสมถกัมมัฏฐานอย่างไร ? จงแสดง.

ต. พอทราบได้บ้าง วิปัสสนากัมมัฏฐานต่างกับสมถกัมมัฏฐาน สมถกัมมัฏฐาน คือกัมมัฏฐานเป็นอุบายสงบใจ กัมมัฏฐานที่เพ่งหรือเจริญนั้น เป็นเพียงทำจิตให้สงบจากนิวรณ์เท่านั้น มิได้เกี่ยวข้องกับปัญญาพิจารณา. ส่วนวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือกัมมัฏฐานเป็นอุบายเรื่องปัญญา กัมมัฏฐานนำมาพิจารณานี้ ต้องใช้ปัญญาพิจารณา เพื่อให้เกิดปัญญาชั้นสูง เห็นจริงตามสภาพความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ เช่นพิจารณาพระไตรลักษณ์เป็นต้น จุดประสงค์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็เพื่อให้เกิดปัญญารู้เท่าทันต่อความเป็นจริง และเป็นเหตุให้ปัญญาเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นโดยลำดับ สมถกัมมัฏฐานกับวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีอาการต่างกันดังแสดงมานี้.

ส. ป.

ถ. อะไรเรียกว่า วิปัสสนากาวนา ?

ต. เจตนาที่บุคคลมาทำความเห็นแจ้งในอารมณ์นั้น ๆ ให้เกิดมีขึ้นในจิต เรียกว่าวิปัสสนากาวนา.

ส. ป.

ถ. ถ้าท่านจะเรียนวิปัสสนากัมมัฏฐาน เบื้องต้นท่านจะต้องเรียนอะไรก่อน ? เพราะเหตุไร จึงต้องเรียนอย่างนั้น ?

ต. ต้องเรียนให้รู้จักกรรม ๓ อย่างก่อน คือ เรียนให้รู้ธรรม ที่เป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ๑ ให้รู้ธรรมที่เป็นรากเง่าเป็นเหตุ เกิดขึ้นตั้งอยู่ของวิปัสสนา ๑ ให้รู้จักตั้งของวิปัสสนา ๑. เพราะถ้า ไม่รู้จักกรรม ๓ อย่างนี้แล้ว แม้จะพิจารณา ก็ไม่รู้จะเอาอะไรมา พิจารณา หรือเมื่อไปน้อมเอาธรรมที่ไม่ใช่ภูมิ ไม่ใช่อารมณ์ของ วิปัสสนาพิจารณา ผลอันเป็นจุดประสงค์ก็คงไม่เกิด มีแต่จะลำบาก เปล่าเท่านั้น หรือไม่รู้จักเหตุหรือรากเง่าก่อน พิจารณาไปก็คงไม่ได้ ผลอีกเหมือนกัน ทุกสิ่งทุกอย่างถ้าทำไปโดยจับเค้าไม่ถูกเหมาะ ก็คง ไม่ได้ผลเต็มที่ เพราะเหตุนี้ จึงต้องเรียนให้รู้ธรรม ๓. อย่างนี้ก่อน.

ส. ป.

ถ. สังขารชนิดไหน ที่ท่านจัดเป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ? ต่างกันหรือเหมือนกันกับสังขารในชั้น ๕ ? อธิบายด้วย.

ต. สังขารทุกชนิด เมื่อกล่าวรวมก็ได้แก่สังขาร ๒ คือ อุปาทินน ก-สังขารและอนุปาทินน กสังขาร ซึ่งต่างจากสังขารในชั้น ๕ สังขาร ที่จัดว่าเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น ท่านประสงค์เอาสังขารที่มีวิญญาณ ครอบงำและไม่มีวิญญาณครอบงำ. ส่วนสังขารในชั้น ๕ นั้น ท่านประสงค์ เอาความนึกคิดเท่านั้น จำกัดความแคบกว่าสังขาร ๒ มาก.

ส. ป.

ถ. ธรรมอะไรบ้างที่เป็นรากเง่าเป็นเหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนา ?

ต. ธรรม ๒ อย่าง คือ สิวีสุทธิ ความหมดจดแห่งศีล ๑ จิตตวิสุทธิ ความหมดจดแห่งจิต ๑ ทั้ง ๒ นี้จัดว่าเป็นรากเง่าเป็น

เหตุเกิดขึ้นของวิปัสสนา.

ส. ป.

ถ. อะไรเป็นลักษณะ เป็นกิจ เป็นผล เป็นเหตุ ของวิปัสสนา ?

ต. ความรู้ความเห็นที่ สัมผัสไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา
แจ้งชัดตามที่เป็นจริง เป็นลักษณะของวิปัสสนา. ความขจัดมีคือ
โมหะอันปิดบังปัญญาไว้มิให้เห็นตามความเป็นจริงของสัมผัส เป็นกิจ
ของวิปัสสนา. ความเห็นจริงส่องสว่างทั่วไป ในความที่สัมผัสไม่เที่ยง
เป็นทุกข์เป็นอนัตตา ปรากฏอยู่เฉพาะหน้า ดังดวงประทีปส่องสว่าง
นี้เป็นผลของวิปัสสนา. จิตที่ตั้งมั่นด้วยสมาธิอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุ
ของวิปัสสนา.

๒๔๓๕

ถ. การบำเพ็ญวิปัสสนานั้น มิใช่เป็นของง่ายนัก ต้องศึกษา
ให้รู้ให้เข้าใจในเรื่องของวิปัสสนาตามสมควรแล้วเจริญ จึงจะสะดวก
แก่การบำเพ็ญ เมื่อเป็นเช่นนี้ท่านทราบหรือไม่ว่า อะไรเป็นตัวของ
วิปัสสนา ? จงแสดง.

ต. พอทราบได้บ้าง. ตัวของวิปัสสนานั้นท่านจำแนกไว้ ๕ คือ
ทิฐฐิวิสุทธิ ความบริสุทธิ์แห่งความเห็น ๑ กังขาวิตรณวิสุทธิ ความ
บริสุทธิ์ของปัญญาที่เห็นชัด ข้ามลวงความสงสัยเสียได้ ๑ มัคคามัคค-
ญาณทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของความรู้จริงเห็นจริงว่าเป็นทางและ
มิใช่ทาง ๑ ปฏิปทาญาณ ทัสสนวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของความรู้ความ
เห็น เป็นข้อปฏิบัติจะให้อริยมรรคเกิดขึ้น ๑ ญาณทัสสนวิสุทธิ ความ

บริสุทธิของความรู้ความเห็นซึ่งเป็นโลกุตระคือรู้เห็นในมรรคทั้งสี่ ๑.

ส. ป.

ถ. การเจริญวิปัสสนา ถ้าไม่ฟังเอาวิสุทธิ ๕ ว่าเป็นตัววิปัสสนา จะพิจารณาธรรมอย่างอื่นบ้าง จะจัดเป็นวิปัสสนาได้บ้างหรือไม่? จงแสดงมาให้ดู.

ต. ถ้าไม่ฟังเอาวิสุทธิ ๕ ว่าเป็นตัววิปัสสนา จะพิจารณาธรรมอย่างอื่นจะเป็นวิปัสสนาได้หรือไม่ได้นั้น ต้องแล้วแต่ผู้พิจารณาพิจารณาธรรมใดเป็นไปเพื่อให้รู้จักความจริง ตามสภาพของสังขารประกอบด้วยความเกิดดับ พร้อมทั้งยกขึ้นสู่พระไตรลักษณ์ ให้เห็นแจ้งชัดว่า สิ่งทั้งปวงเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมไม่เที่ยง มีความแปรปรวนไปเป็นธรรมดา ในที่สุดก็ดับไป สิ่งนั้นเป็นทุกข์ทนยากจริง สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา สิ่งใดเป็นอนัตตาใช่ตัวตน ไม่ยึดถือในสิ่งนั้นว่าของเราด้วยตัณหา ไม่ถือว่าเราด้วยมานะ ไม่ถือว่าตัวตนของเราด้วยทิฎฐิ พิจารณาให้เห็นแจ้งชัดเช่นนี้ จนเกิดนิพพิทาเบื่อหน่าย ไม่เพิลิดเพลिनยินดีคิดอยู่ในสังขารอันเป็นส่วนสมมติ ถึงซึ่งวิราคะ วิมุตติ หลุดพ้นจากกิเลสน้อยใหญ่ได้โดยประการทั้งปวง มาพิจารณาธรรมนี้อยู่เช่นนี้ ก็ชื่อว่าเป็นวิปัสสนาได้. ถ้าพิจารณาธรรมใดแล้ว ไม่เป็นไปเพื่อความเห็นแจ้งตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นไปเพื่อหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะ การพิจารณาธรรมนั้นก็ไม่จัดเป็นวิปัสสนา.

ส. ป.

ถ. ศีล ที่ผู้รักษาอย่างไรจึงจะเรียกว่า ศีลวิสุทธิ ความหมดจด

แห่งศีล ?

ด. ศีล ที่ผู้รักษาทำสมาธิให้เกิดขึ้นภายในจิตแล้ว ศีลจึงจะจัดว่าหมดจด ซึ่งเรียกว่า สิวสุทธิ โดยตรงก็คือจิตศีลที่มีสมาธิอบรมแล้ว การรักษาศีล ถ้าสมาธิยังไม่มีเป็นเครื่องอบรม ก็ยากที่ผู้รักษาจะทำให้หมดจดได้ แม้ไม่ขาด ก็คงค้างพร้อย ศีลที่ไม่ขาดแต่ต่างพร้อย จะเรียกว่าบริสุทธียังไม่ได้ ศีลที่บริสุทธิต้องปราศจากความต่างพร้อยด้วย เพราะฉะนั้น สิวสุทธิจึงประสงค์เอาศีลที่มีสมาธิอบรม.

ส. ป.

ด. เพราะเหตุไร ผู้จะบำเพ็ญวิปัสสนา ท่านจึงสอนให้ทำศีลและจิตให้หมดจดก่อน จึงควรเจริญ ถ้าเช่นนั้นผู้ทำศีลและจิตให้บริสุทธียังไม่ได้ มิเจริญวิปัสสนาไม่ได้หรือ ? อธิบาย.

ด. เพราะว่าศีลและจิตเป็นสิ่งสำคัญในเบื้องต้นแห่งการเจริญวิปัสสนา เป็นเหตุอันแรงกล้าที่จะให้วิปัสสนาเกิด วิปัสสนาเป็นคุณชั้นสูง เมื่อส่วนเบื้องต้นยังทำไม่ได้ คุณชั้นสูงก็คงเกิดขึ้นไม่ได้ เปรียบเหมือนการขึ้นบันได ต้องขึ้นมาจากค้ำต้น ถ้าค้ำต้นยังขึ้นไม่ได้หรือไม่ขึ้น จะไปขึ้นชั้นสูงโดยข้ามค้ำต้นไป คงไม่ได้เหมือนกัน. ผู้ที่ทำศีลและจิตให้หมดจดไม่ได้แล้ว ก็ไม่ควรเจริญวิปัสสนาหรือเจริญวิปัสสนาไม่ได้.

ส. ป.

ด. การเจริญวิปัสสนานั้น เจริญไปเพียงไหน อย่างไร จึงจะ

จัดว่าเป็นผลที่สุดแห่งความมุ่งหมายของวิปัสสนา ? จงอธิบายมาพอ เป็นข้อกำหนดไว้บ้าง.

ด. การเจริญวิปัสสนา จะกำหนดว่าเพียงไหน อย่างไหน นั้น ยากที่จะกำหนดให้แน่ได้ แต่ผลที่มุ่งหมายอันเป็นส่วนที่สุดของการเจริญวิปัสสนานั้น อยู่ที่ความรู้จริง เห็นแจ้งชัด ตามสภาพความเป็นเองของสิ่งทั้งปวง ถอนอัตตานุทิฐิเสียได้โดยประการทั้งปวง เป็นผู้ไม่หลงไปในสิ่งที่เขาสมมติขึ้นไว้ และดับเสียซึ่งกิเลสอาสวะน้อยใหญ่ ถึงซึ่งวิมุตติ นี้เป็นจุดมุ่งของการเจริญวิปัสสนา.

ส.ป.

ด. คนเช่นไร ที่เป็นกัปปบุคคล ก็ควรเจริญวิปัสสนาได้ เช่นไร เป็นอกัปปบุคคล ก็ยังไม่ควรแก่การเจริญวิปัสสนา ?

ด. คนที่เรียนหรือศึกษาธรรมที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนา ไว้ดีแล้ว ทั้งทำศีลของตนให้บริสุทธิ์หมดจด และทำจิตของตนให้สงบได้ดี คนเช่นนี้เป็นกัปปบุคคล ก็ควรแก่การเจริญวิปัสสนา ถ้ายังไม่รู้จักว่าอะไรเป็นภูมิเป็นอารมณ์ หรือแม้ศีลของตนก็ยังไม่บริสุทธิ์หมดจด และยังเป็นผู้มีจิตฟุ้งซ่าน ทำให้สงบไม่ได้ คนเช่นนี้จัดเป็นอกัปปบุคคล ก็ไม่ควรแก่การเจริญวิปัสสนา.

ส.ป.

ด. ผู้ที่เจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน เบื้องต้นท่านสอนให้ศึกษา ธรรมที่เป็นภูมิเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาก่อน ทำไมคำที่ว่าภูมิกับอารมณ์

มิใช่เป็นอันเดียวกันหรือ ก็เมื่อภูมิกับอารมณ์เป็นคนละอย่าง ธรรมที่เป็นภูมิต่างอารมณ์ ก็ต้องเป็นคนละอย่างด้วยซิ ? หรือท่านจะเห็นว่าอะไร ? จงแสดง.

ด. ภูมิกับอารมณ์ มิใช่เป็นอันเดียวกัน มีลักษณะต่างกัน อยู่บ้าง ภูมิ ท่านหมายถึงชั้นหรือที่อยู่ของจิต ซึ่งเลื่อนสูงขึ้นมากกว่าชั้นสมณะ. อารมณ์ หมายถึงสิ่งที่จิตพึงยึดเหนี่ยวมานึกเป็นอารมณ์. ส่วนธรรมที่เป็นภูมิต่างอารมณ์นั้น เนื้อธรรมอย่างเดียวกัน ต่างกันเพียงชื่อที่เรียก คือหมายความว่า จิตที่มาพิจารณาธรรมอย่างนี้ ๆ ธรรมนี้ก็จัดว่าธรรมเป็นภูมิของจิต จิตโน้มไปนึกคิดอยู่ในธรรมนั้น ๆ ธรรมนั้น ๆ ก็ชื่อว่าเป็นอารมณ์ของจิต.

ส.ป.

ด. ธรรมอะไรบ้าง ที่ท่านจัดว่าเป็นภูมิต่างอารมณ์ของวิปัสสนา ?

ด. ธรรมที่จะจัดว่า เป็นภูมิต่างอารมณ์ของวิปัสสนานั้น มีมาก แต่เมื่อจะยกขึ้นกล่าวพอเป็นตัวอย่าง ก็คือสังขารธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่งสร้างขึ้น เป็นอุปาทินนกะ ที่นามธรรมถือเอาอาศัยอยู่ และเป็นอุปาทินนกะ ที่นามธรรมไม่ได้ถือเอาอาศัยอยู่ หรือเป็นนามรูปที่พุทธบัญญัติจำแนกออกโดยประการต่าง ๆ มีชั้น ๕ อายุตระ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ เป็นต้น ธรรมเหล่านี้แล ท่านจัดว่าเป็นภูมิต่างอารมณ์ของวิปัสสนา.

ส.ป.

ถ. ลักษณะอย่างไรที่ว่ามีเที่ยง ? อย่างไรเป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นของไม่เที่ยง จะกำหนดรู้ได้อย่างไร ?

ด. ลักษณะที่มีความแปรปรวน ไม่ตั้งอยู่คงที่นั่น เรียกว่าไม่เที่ยง. ความไม่ตั้งอยู่คงที่ต้องเปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง เป็นเครื่องหมายแห่งความเป็นของไม่เที่ยง พึงกำหนดรู้ได้ดังนี้:-

อุปาโท ปญฺญาติ ความเกิดปรากฏ ๑.

วโย ปญฺญาติ ความเสื่อมปรากฏ ๑.

ฐิตสฺส อณฺเณตฺตํ ปญฺญาติ เมื่อตั้งอยู่ความแปรปรวนปรากฏ ๑.

ส. ป.

ถ. ผู้ที่จะเจริญวิปัสสนา ท่านสอนให้รู้จักความจำแนก ๖ อย่าง ซึ่งเรียกว่าวิภาคไวกเป็นเบื้องต้น ถ้าท่านจะสอนเขาท่านจะยกอะไรบ้างขึ้นแสดง ?

ด. ยกวิภาคความจำแนก ๖ อย่าง คือ อนิจฺจํ ของไม่เที่ยง ๑ อนิจฺจลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าเป็นของไม่เที่ยง ๑ ทุกข์ สิ่งที่สัตว์ทนยาก ๑. ทุกฺขลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่าเป็นทุกข์ ๑ อนตฺตา สภาวะไม่ใช่ตัวตน ๑ อนตฺตลฺกขณํ เครื่องหมายที่จะให้กำหนดรู้ว่ามีตัวตน ๑ เหล่านี้ขึ้นแสดง.

ส. ป.

ถ. การเจริญวิปัสสนาที่มีขั้น ๕ เป็นอารมณ์ จะมีได้ในลักษณะไหนบ้าง ? เพราะเหตุไร จึงเป็นเช่นนั้น ?

ต. มีได้ในลักษณะ ๒ ก็มี ๓ ก็มี ได้ในลักษณะ ๒ คือ อนิจจ-
ลักษณะ ๑ อนัตตลักษณะ ๑ ท่านหาได้แสดงทุกขลักษณะไว้ไม่
ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะท่านเอาทุกขลักษณะรวมเข้าไว้ในอนิจจลักษณะ
โดยแสดงว่า สิ่งใดไม่เที่ยงสิ่งนั้นก็เป็นทุกข์ เมื่อได้พิจารณาเห็นอนิจจ-
ลักษณะแล้ว ทุกขลักษณะก็ย่อมปรากฏด้วย แล้วจึงเลยแสดงอนัตต-
ลักษณะเสียทีเดียว ไม่ต้องแสดงถึงทุกขลักษณะอีก. อนึ่ง แม้ในส่วนของ
ทุกขลักษณะเอง ก็เป็นของไม่เที่ยงอยู่ตามธรรมดาแล้ว เพราะเกิดขึ้น
แล้วก็ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป ไม่คงที่อยู่ได้ ฉะนั้น ท่านจึงรวม
เข้าในอนิจจลักษณะ เพราะเป็นส่วนแห่งความเป็นของไม่เที่ยงด้วยกัน.

ได้ในลักษณะ ๓ คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ อนัตต-
ลักษณะนั้น ก็เพื่อจะแสดงให้ผู้พิจารณาเห็นโดยส่วนอันละเอียดแห่ง
ลักษณะนั้น ๆ ว่ามีลักษณะอาการแตกต่างกันอย่างไร เมื่อพิจารณาส่วน
รวมไม่ชัดก็พิจารณาส่วนแยกให้เห็นโดยละเอียด เพราะเหตุนี้ ใน
พระบาลีท่านจึงแยกไว้โดย ๒ นัย.

ส. ป.

ถ. ผู้เจริญวิปัสสนา เมื่ออนัตตานุวิปัสสนาเกิดปรากฏขึ้นโดย
แจ้งชัดแล้ว จะมีผลแก่ผู้เจริญอย่างไรได้บ้าง ?

ค. เมื่ออนัตตานุวิปัสสนาเกิดขึ้นแล้ว ย่อมรู้แจ้งชัดตามความ
เป็นจริง ถอนอัตตานุทิฏฐิและตัณหาอุปาทาน ถึงซึ่งวิมุตติ ถ้าหาก
ยังเป็นกุปปธรรม ก็หลุดพ้นจากกิเลสสวะได้ชั่วขณะที่อนัตตานุวิปัสสนา
เกิด ถ้าเป็นอกุปปธรรม ไม่รู้จักกำเริบอีก ก็ตัดกิเลสสวะได้เด็ดขาด

ถึงซึ่งพระอรหันต์.

ส. ป.

ถ. การกำหนดรู้เห็นนามรูปได้ตามความเป็นจริงโดยลักษณะ ๓ ไม่หลงในสมมติว่าเป็นสัตว์บุคคลตัวตนเราเขา จะจัดเข้าในวิสุทธิอะไร ? ความเห็นเช่นไร เรียกว่ากัณขาวิตรณวิสุทธิ.

ต. จัดเข้าในทิวฐิวิสุทธิ เพราะความเห็นเช่นนั้นเป็นความเห็นอันถูกทาง ไม่มีความเห็นในส่วนผิดเจือปน. ความกำหนดรู้ได้ตามสภาพความจริงของนามและรูปพร้อมทั้งเหตุปัจจัย จนข้ามล่วงความสงสัยในกาลทั้ง ๓ เสียได้ว่า เราได้จุติมาจากไหน เป็นอะไร จักไปเกิดในที่ไหนต่อไป นี้เรียกว่ากัณขาวิตรณวิสุทธิ.

ส. ป.

ถ. ผู้ไม่มีศีล ทั้งไม่เคยบำเพ็ญสมาธิ ได้มาอวดอ้างตนเองว่า ได้เจริญวิปัสสนาสำเร็จขั้นนั้นขั้นนี้ อย่างนั้นอย่างนี้ เมื่อท่านได้ยินเช่นนั้นแล้วจะควรเชื่อถือได้หรือไม่ควรเชื่อถือ ? มีหลักอะไรเป็นเครื่องพิสูจน์ ?

ต. ไม่ควรเชื่อถือเลย. เพราะมีหลักอยู่ว่า ผู้จะสมควรแก่การเจริญวิปัสสนานั้น ต้องทำศีลให้บริสุทธิ์ ทำจิตให้สงบก่อน ถ้าจิตยังไม่สงบ ถึงจะเจริญไปอย่างไร จะทำให้วิปัสสนาเกิดขึ้นไม่ได้เลย. อย่างว่าแต่การเจริญวิปัสสนาซึ่งเป็นธรรมอันละเอียด แม้ของหยาบ ๆ ต่ำ ๆ เราจะนึกคิด ถ้าจิตฟุ้งซ่านอยู่ ก็ยังคิดไม่ออก แม้จะคิดออกบ้างก็เอาละเอียดคิดไม่ได้.

ส. ป.

ก. เมื่อไม่ได้อ่านดูในสมถกัมมัฏฐานกัถิ ในวิปัสสนากัมมัฏฐาน กัถิ มักพบคำที่ท่านเรียกว่า สมถยานิกบ้าง วิปัสสนายานิกบ้าง โยคาวจรบ้าง เหล่านี้ มีความหมายต่างกันอย่างไร ?

ค. มีความหมายต่างกัน สมถยานิก แปลว่า ผู้ประกอบสมถะ หรือผู้สมถะ โดยความ หมายถึงผู้บำเพ็ญสมถะ เป็นชื่อที่จำกัด ใช้เรียกได้เฉพาะผู้บำเพ็ญสมถะเท่านั้น. วิปัสสนายานิก แปลว่า ผู้ประกอบในวิปัสสนาหรือผู้มีวิปัสสนา โดยความ หมายถึงผู้บำเพ็ญวิปัสสนา เป็นชื่อที่จำกัด ใช้เรียกเฉพาะผู้บำเพ็ญวิปัสสนาเท่านั้น. โยคาวจร แปลว่า ผู้ที่ยึดลงสู่ความเพียร โดยความ หมายถึงผู้บำเพ็ญความเพียร หรือประกอบความเพียร เป็นชื่อที่นิยมใช้ทั่วไปในการเรียกบุคคลผู้เจริญสมถะหรือวิปัสสนา.

ส. ป.

ก. จงย่นชั้น ๕ ลงให้เหลือแต่ ๒ และเพราะเหตุไรจึงย่นลง คงเหลือเพียงเท่านั้นได้ ?

ค. ชั้น ๕ เมื่อย่นลงให้เหลือแต่ ๒ ก็ได้เพียงนามและรูป รูป คงเป็นรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ จัดเป็นนาม รูปย่น ลงคงเป็นรูป ก็เพราะเป็นของที่จะต้องทรุดโทรมอยู่เป็นธรรมดา ย่น เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ลงเป็นนาม ก็เพราะธรรมเหล่านี้ เป็นธรรมน้อมไปยังอารมณ์.

ส. ป.

ก. รูปธรรม นามธรรม อาศัยอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัยจึงเกิดขึ้น

เป็นไปได้ ?

ด. รูปธรรมที่เกิดขึ้นเป็นไปได้เพราะอาศัยอวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นเหตุเป็นปัจจัย ส่วนนามธรรม ๓ อย่างคือ เวทนา สัญญา สังขาร นั้น อาศัยอวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็นปัจจัย วิญญาณอาศัยอวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม นามรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัย อาศัยกรรมเหล่านี้ จึงเกิดขึ้น เป็นไปได้.

ส. ป.

ฉ. เพราะเหตุไร นามธรรม คือวิญญาณ จึงต้องอาศัยนามรูป เป็นเหตุเป็นปัจจัย ส่วนนามธรรมนอกนั้น ไม่ต้องอาศัยนามรูปด้วย หรืออย่างไร ?

ค. เพื่อแบ่งโดยส่วนรวม นามธรรมทั้งสิ้นจำเป็นต้องอาศัยรูปธรรม ถ้าแบ่งโดยส่วนเฉพาะ ก็เป็นคนละส่วน สำหรับนามธรรมคือวิญญาณ นั้น จำเป็นต้องอาศัยนามรูปแท้ เพราะถ้ามีวิญญาณอย่างเดียวไม่ อาศัยนามธรรมทั้ง ๓ ข้างต้น ก็คงปรากฏเป็นผลว่า วิญญาณไม่ได้ เมื่อได้อาศัยนามธรรมทั้ง ๓ อย่างนั้นแล้ว ถ้าไม่มีรูปเป็นเหตุเป็นปัจจัย อีก วิญญาณแม้มี ก็ต้องเป็นสักว่าวิญญาณเท่านั้น จะยังผลอะไรให้ ปรากฏขึ้นไม่ได้อีกเหมือนกัน.

ส. ป.

ฉ. อะไรเป็นปัจจัยของนามธรรม ?

ค. อวิชา ตัณหา อุปาทาน กรรม ผัสสะ เป็นเหตุเป็น

ปัจจัยของนามธรรม.

ส. ป.

ถ. เมื่อพูดฟังเหตุปัจจัยแล้ว กล่าวโดยเฉพาะรูปมีอะไรเป็นเหตุเป็นปัจจัย และธรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้รูปเกิดนั้น เกิดขึ้นโดยลำพังหรือ ๆ มีสืบเนื่องมาจากไหน ?

ต. ธรรมเป็นเหตุเป็นปัจจัยของรูป ส่วนรูปที่จะดำรงอยู่ได้นั้น ก็ต้องอาศัยอาหาร เพราะอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงรูป แต่โดยเฉพาะกรรมอย่างเดียวก็ยังไม่ทำให้สำเร็จผลไม่ได้ กรรมต้องอาศัยสืบเนื่องมาจากอย่างอื่นอีก ก็กรรมเกิดขึ้นเพราะอาศัยอุปทาน อุปาทานอาศัยตัณหา ตัณหาอาศัยอวิชชา เกิดสืบเนื่องกันมาโดยลำดับเช่นนี้ แต่ที่แสดงว่ากรรมเป็นเหตุเป็นปัจจัยแห่งรูป ก็พึงเอาเพียงกรรม เพราะกรรมเป็นปลายสายและเติมอาหารเข้ามาให้อีก เพราะอาหารเป็นเครื่องเลี้ยงให้รูปดำรงอยู่ เมื่อก้าวโดยส่วนรวม ก็ต้องว่าธรรม ๕ อย่าง คือ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม อาหาร เป็นเหตุเป็นปัจจัยของรูปธรรม.

ส. ป.

ถ. จงชี้ให้เห็นว่า นามรูปซึ่งเป็นที่อาศัยของวิญญาณนั้น ได้แก่ นามรูปเช่นไร ? อาศัยกันอย่างไร ?

ต. รูปซึ่งเป็นที่อาศัยของวิญญาณนั้น คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย. นามซึ่งเป็นที่อาศัยของวิญญาณนั้นคือมานะ. ที่ว่าธรรมเหล่านี้เป็นที่อาศัยของวิญญาณ ก็เพราะว่าวิญญาณเป็นนามธรรมชนิดหนึ่ง ซึ่งจะปรากฏได้ก็ต่อเมื่อมีที่อาศัยอยู่ ถ้าไม่มีที่อาศัยอยู่

แล้ว จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย ฟังเห็นเช่นจกขู ถ้าจกขูไม่มี วิญญาณทางตาก็ไม่มี จะทำผลสำเร็จอะไรให้เกิดขึ้นไม่ได้เลย ที่เราได้มีจกขู- วิญญาณ ทำให้ได้เห็นและรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ ก็เพราะจกขูนั้นเป็นที่สำหรับ วิญญาณเข้าไปอาศัย จึงทำให้สำเร็จเป็นจกขูวิญญาณนั้น แม้ในรูปนามอย่างอื่น ๆ ก็พึงเทียบดูโดยนัยนี้.

ส. ป.

ฉ. ผลกับวิบาก มีความหมายต่างกันหรือเหมือนกันอย่างไร ?
ตั้งใจปฏิบัติธรรมที่เป็นส่วนสุจริต จะมีผลหรือวิบากเป็นอย่างไร ?

ต. ผลกับวิบากมีความหมายต่างกัน สิ่งที่ได้รับอันผลัดออกจาก การกระทำ เรียกว่าผล สิ่งที่ได้เสวยอันผลัดออกจากผล เรียกว่าวิบาก เช่นประพตติทุจริตมีฆ่าเขาเป็นต้น เมื่อเขาจับได้เอาไปลงโทษ การที่ตนได้รับโทษเช่นนั้นชื่อว่าผล เมื่อตนถูกลงโทษได้รับความทุกข์ยากลำบากต่อ ๆ ไปอีก การที่ได้รับทุกข์ยากลำบากต่อไปโดยลำดับนั้นชื่อว่าวิบาก แม้เขาจับไม่ได้ ตนของตนเองก็ได้รับความไม่เป็นสุขใจ แล้วได้รับความทุกข์สืบไปโดยลำดับ เมื่อตั้งใจปฏิบัติธรรมส่วนสุจริต ย่อมได้รับความแจ่มชื่นใจเป็นผล ย่อมได้รับความสุขเป็นวิบาก.

ส. ป.

ฉ. กังขาที่ท่านจัดเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน รวม ๑๖ อย่างนั้นอะไรบ้าง ? จงจาระโนมาให้ดู.

ต. กังขา ๑๖ ท่านจัดดังนี้:-

ปรารภส่วนอดีต ๕ คือ เราได้มีแล้วหรือหนอในชาติก่อน ๑
หรือเราไม่ได้มีแล้วในชาติก่อน ๑ เราได้มีแล้วในชาติก่อนเราเป็นอะไร
๑ เราได้มีแล้วในชาติก่อน เป็นผู้มีความสุขมีทุกข์เป็นอย่างไร ๑ เราได้
เป็นอะไรแล้วจึงเป็นอะไรอีกเล่า ๑.

ส่วนอนาคต ๕ คือ เราจักมีหรือหนอในชาติหน้า ๑ หรือเรา
จักไม่มี ๑ เราจักมีในชาติหน้า เราจักเป็นอะไร ๑ เราจักมีในชาติ
หน้า เราจักเป็นผู้มีความสุขมีทุกข์เป็นอย่างไร ๑ เราจักเป็นอะไรแล้วจัก
เป็นอะไร แล้วจักเป็นอะไรในชาติหน้าต่อไปอีกเล่า ๑.

ส่วนปัจจุบัน ๖ คือ เดียวนี้เรามีหรือหนอ ๑ หรือเราไม่มี ๑
เรามีอยู่เดี๋ยวนี้เราเป็นอะไร ๑ เรามีอยู่เดี๋ยวนี้เราเป็นอย่างไร ๑ เรา
เป็นสัตว์มาแต่ไหน ๑ เราจะไปเกิดที่ไหน ๑.

ส. ป.

ถ. กังขาที่เป็นไปในส่วนปัจจุบัน ข้อที่ว่า เรามีอยู่เดี๋ยวนี้เรา
เป็นอะไร เรามีอยู่เดี๋ยวนี้เราเป็นอย่างไร ๒ ข้อนี้ดูไม่ต่างกัน แต่
เพราะเหตุไร ท่านจึงต้องแยกออกจากกันด้วย หรือท่านจะเห็น
อย่างไร ? จงแสดง.

ค. มีความหมายต่างกัน ท่านจึงต้องแยกไว้คนละข้อ คือข้อที่
ว่าเราเป็นอะไร หมายถึงว่าเป็นคนหรือเป็นสัตว์. ข้อที่ว่าเราเป็นอย่างไร
หมายเอาภริยาอาการหรือความเป็นไปของตน เพราะเหตุนี้ ท่านจึง
ต้องแยกไว้คนละข้อ.

ส. ป.

ถ. วิปัสสนูปกิเลส มีเท่าไร ? อะไรบ้าง ?

ต. มี ๑๐ คือ โภการ ๑ ปีติ ๑ วิปัสสนาญาณอันแก่กล้า
นัก ๑ ปัสสัทธิ ๑ สุข ๑ อธิโมกษ์ ๑ ปัสคหะ ๑ อุပ္ปีฏฐานะ ๑
อุเบกขา ๑ นิกันตี ๑.

ส. ป.

ถ. เจริญวิปัสสนาไปถึงขั้นไหน ท่านกล่าวว่ามักมีอุปกิเลส
เกิดขึ้น ซึ่งเรียกว่าวิปัสสนูปกิเลส เมื่อเกิดขึ้นแล้วให้ผลแก่ผู้บำเพ็ญ
อย่างไรบ้าง ?

ต. เจริญวิปัสสนาไปถึงมัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิตี ซึ่งจัดเป็น
ตัววิปัสสนาที่ ๕ ท่านกล่าวว่ามักมีอุปกิเลสเกิดขึ้น เมื่ออุปกิเลสเช่น
นั้นเกิดขึ้นแล้ว ไม่ให้ผลดีอะไรนัก มักมีแต่ผลส่วนชั่ว คือเมื่อเกิด
ขึ้น มักทำผู้เจริญให้มีความเข้าใจเขาไปหลงไปว่า มรรคผลเกิดขึ้นแล้ว
แก่เรา เราได้สำเร็จมรรคผลแล้ว ก่อให้เกิดคณฺหามานะทิฏฐิ ว่าเรา
ว่าของเรา ว่าตัวตน ขึ้นอีก เมื่อมีความเห็นไปเช่นนี้ก็หยุดความ
เพียร ไม่บำเพ็ญต่อไป ย่อมให้ผลไปในส่วนชั่วเช่นนี้ ท่านจึงจัด
เป็นอุปกิเลส.

ส. ป.

ถ. ความรักใคร่อาลัยในวิปัสสนายิ่งนักนั้น ทำไมท่านจึงจัด
เป็นอุปกิเลสด้วย ? อธิบาย.

ต. ความรักใคร่อาลัยในวิปัสสนายิ่งนักนั้น เป็นเหตุที่จะให้
พอใจหยุดอยู่หรือติดอยู่เพียงนั้น เมื่อหยุดหรือติดเสียแล้ว การที่จะ

พิจารณาคุณให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปก็จะมี การปฏิบัติที่เป็นไปในทางนี้ ท่านมุ่งผลที่สุดคือวิมุตติ นิกันติ ไม่ใช่ตัววิมุตติ เมื่อไปหยุดหรือติด อยู่เพียงนั้น ก็คงปฏิบัติให้ถึงวิมุตติไม่ได้ เพราะฉะนั้น นิกันตินี้ ท่าน จึงจัดเป็นวิปัสสนูปกิเลส.

ส. ป.

ถ. ในวิปัสสนาญาณ ๘ ข้อ ๑ คืออะไร ? ทำสอนให้พิจารณา ด้วยการกำหนดอย่างไร ?

ต. ข้อ ๑ คืออุท্থัพพญาณ. ท่านสอนให้พิจารณาความเกิดดับของนามรูป คือ ให้พิจารณาโดยนิพพิตติลักษณะและปริณามลักษณะของขันธทั้ง ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ.

ส. ป.

ถ. นิพพิตติลักษณะและปริณามลักษณะมีเท่าไร ? อะไรบ้าง ?

ต. นิพพิตติลักษณะและปริณามลักษณะนั้น ท่านจัดไว้ฝ่ายละ ๕ ๒ ฝ่ายด้วยกันรวมเป็น ๑๐ เมื่อจำแนกออกไปตามขันธ ๕ ก็คงมีขันธละ ๑๐ รวม ๕ ขันธด้วยกันเป็น ๕๐ :-

ฝ่ายเกิด ๕ รูปเกิดขึ้นเพราะอวิชชา ๑ รูปเกิดขึ้นเพราะ ตัณหา ๑ รูปเกิดขึ้นเพราะกรรม ๑ รูปเกิดขึ้นเพราะอาหาร ๑ ความเกิดขึ้นของรูปอย่างเดียว ไม่อาศัยเหตุปัจจัย ๑.

เวทนา สัญญา สังขาร ก็พิจารณาโดยนัยแห่งรูป แต่ เวทนา สัญญา สังขารนั้น ในที่อาหารให้เปลี่ยนเป็นผัสสะ ส่วน วิญญาณในที่อาหารนั้น ให้เปลี่ยนเป็นนามและรูป ฝ่ายปริณาม-

ลักษณะ ก็พึงพิจารณาโดยนัยอันตรงกันข้ามกับความเกิด.

ส.ป.

ถ. นิพพัตติลักษณะและปริณามลักษณะ มีเท่าไร ? คืออะไรบ้าง ?

ค. นิพพัตติลักษณะมี ๕ อย่าง คือรูปเกิดก็เพราะอวิชชาไม่รู้แจ้งเกิดขึ้น ๑ รูปเกิดขึ้นก็เพราะตัณหาเป็นเหตุให้เกิด ๆ ขึ้น ๑ รูปเกิดขึ้นก็เพราะกรรม คือกุศลอกุศลเกิดขึ้น ๑ รูปเกิดขึ้นเพราะอาหารเป็นเครื่องอุปถัมภ์เกิดขึ้น ๑ ความเกิดขึ้นของรูปอย่างเดียว ไม่อาศัยเหตุปัจจัย ๑. ปริณามลักษณะมี ๕ อย่างคือ รูปดับไปเพราะอวิชชาดับ ๑ รูปดับไปเพราะตัณหาดับ ๑ รูปดับไปเพราะกรรมดับสิ้นไป ๑ รูปดับไปเพราะอาหารดับ ๑ ความสิ้นไปของรูปอย่างเดียว ไม่มีเหตุปัจจัย ๑.

๑/๗/๖๕

ถ. นิพพัตติลักษณะและปริณามลักษณะ ในข้อต้น ๆ ก็พอทราบบ้างแล้ว ส่วนข้อท้ายที่ว่ารูปเกิดขึ้นหรือดับไปเอง โดยไม่อาศัยเหตุปัจจัยนั้น จะมีได้ด้วยอาการอย่างไร ?

ค. มีได้ แต่ที่ว่าไม่อาศัยเหตุปัจจัยนั้น คือไม่ต้องอาศัยเหตุปัจจัยมีอวิชชาเป็นต้น แต่ไปอาศัยเหตุปัจจัยอย่างอื่น พึงเห็นเช่นต้นไม้ เมื่อเกิดขึ้นหรือดับไป ก็ไม่ต้องอาศัยอวิชชาต้นหาอะไร แต่อาศัยธรรมนิยม พืชนิยม อุดุนิยม เมื่อไม่มีนิยม ๓ อย่างนี้ ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ถ้าสิ้นนิยม ๓ อย่างนี้ ก็ทรงอยู่ไม่ได้

แต่นิยมทั้ง ๓ นี้ ไม่จัดเป็นตัวกิเลสหรือกรรม เพราะฉะนั้น ท่านจึงแสดงว่า ไม่อาศัยเหตุปัจจัย. อนึ่ง การที่ท่านให้กำหนดข้อท้ายนั้น คือให้กำหนดเฉพาะความเกิดหรือความดับของรูปเป็นต้นเท่านั้น มิได้หมายว่าให้กำหนดเหตุปัจจัย หมายเพียงกำหนดลักษณะของความเกิดดับ ใน ๔ ข้อข้างต้น ท่านให้กำหนดโดยปัจจัยที่ปรุงแต่ง ส่วนข้อท้ายให้กำหนดโดยลักษณะ เมื่อเป็นเช่นนี้ รูปทุกชนิดย่อมมีได้ทั้งสิ้น.

ส. ป.

ถ. จิตเช่นไร เรียกภวังคจิต ? จิตเช่นไร เรียกว่าจิตตกภวังค์ ?

ต. จิตเดิม จิตที่เป็นปกติ ซึ่งมีธรรมชาติอันผ่องใส ยังไม่ถูกกิเลสเข้ารบกวนหรือเกื้อกมลี้ว นี้เรียกว่าภวังคจิต. จิตที่เป็นธรรมชาติอันผ่องใสเดิมนั้น ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองไป เมื่อทำให้กิเลสหมดไปหรือสงบไปแล้ว จิตที่ขุ่นมัวนั้น กลับเข้าหาสภาพที่ผ่องใสเดิมอีก นี้เรียกว่าจิตตกภวังค์ คือกลับเข้าสู่สภาพเดิมนั่นเอง ท่านเปรียบเหมือนแมลงมุมชักใยแล้วตัวเข้าอยู่กลาง เมื่อไม่มีอะไรมากระทบ ก็คงนอนนิ่งอยู่กลางนั่นเอง เมื่อมีอะไรมากระทบ แมลงมุมนั้นก็วิ่งออกไปทำกิจ เมื่อเสร็จแล้วก็กลับเข้าสู่ที่เดิม ใจกลางใยแมลงมุมที่แมลงมุมอาศัยอยู่ เปรียบเหมือนจิต สิ่งที่มีมากระทบใยเปรียบเหมือนกิเลสที่จรมา เมื่อกิเลสจรมา จิตก็วิ่ง

ออกไปปรับอารมณ์ เมื่อปราบอารมณ์ให้สงบไป จิตก็วิ่งกลับเข้าสู่
ที่อยู่เดิม เพราะฉะนั้น จิตซึ่งอยู่ในที่เดิม ท่านเรียกว่าภวังคจิต
เมื่อจิตไปปรับอารมณ์แล้ว ครั้นแล้วกลับเข้าสู่ที่เดิมได้อีก กิริยาที่เข้าอยู่
ในที่เดิมนั้น เรียกว่าภวังคจิต.

ส. ป.

ถ. การเจริญวิปัสสนา ท่านสอนไว้มากมายหลายนัย การบำเพ็ญ
ด้วยวิธีอย่างไร จึงจะเรียกว่าบำเพ็ญไปตามอันดับ ๕ ของวิปัสสนา ?

ต. บำเพ็ญด้วยวิธีศึกษาและพิจารณาไปตามลำดับ ๕ ประการ
คือ :-

๑. อุปัตติกรรม ตรวจสอบตั้งแต่ปฏิสนธิจนถึงจำความไว้ จนถึง
เดี๋ยวนี้ว่ามีสุข ทุกข์ บุญ บาป วิชชา และความฉลาดเกิดขึ้นอย่างไร.

๒. ปหานกรรม ตรวจสอบการละว่า ตั้งแต่รู้เพียงสามาจนบัดนี้
ลุลุกจืด ๓ ด้วยทัสสนะและภาวนาอย่างไร.

๓. ปฏิปัตติกรรม ตรวจสอบข้อปฏิบัติว่า ตั้งแต่เข่าเข้ามาจนบัดนี้
บำเพ็ญความบริสุทธิ์อย่างไรบ้าง.

๔. ภูมิกกรรม รู้จักวิปัสสนาภูมิ คือรู้ขั้น ๕ อายุตนะ ๑๒
ธาตุ ๑๘ อินทรีย์ ๒๒ อริยสัจ ๔ ปฏิจจสุปปบาท ๑๒.

๕. เทศนากรรม ศึกษาในโพธิปักขิยธรรม ๓๗ คือสติปัญญา ๔
สัมมปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โพชฌงค์ ๗
มรรคมืองค์ ๗ บำเพ็ญไปตามแนวนี้ เรียกว่าพิจารณาไปตามอันดับหรือ

ลำดับ.

ส. ป.

ถ. ในวิปัสสนาญาณ ๑๐ ญาณไหนบ้างที่ว่าโดยอรรถเป็นอันเดียวกัน และญาณไหนถึงซึ่งความเป็นยอดของวิปัสสนาญาณทั้งสิ้น?

ค. มุญจितุกามยตาญาณ ปฏิสังขานุปัสสนาญาณ และสังขารุเปกขาญาณ ทั้ง ๓ ว่าโดยอรรถเป็นอันเดียวกัน แต่พยัญชนะต่างกัน สังขารุเปกขาญาณถึงซึ่งความเป็นยอดแห่งวิปัสสนาญาณทั้งสิ้น.

๑๔/๕/๖๖-๖/๕/๖๕

วิปัสสนา

ถ. วิปัสสนา แปลว่าอะไร ? เมื่อกล่าวโดยวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้ง ท่านจำแนกไว้เท่าไร อะไรบ้าง ?

ค. วิปัสสนา แปลว่า กิริยาที่ถือโดยอาการอันผิดจากความ เป็นจริง. เมื่อจำแนกโดยวัตถุซึ่งเป็นที่ตั้ง ท่านจำแนกไว้ ๔ ประการ คือ ความสำคัญคิดเห็นในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ ในของที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข ๑ ในของที่มีโทษตัวตนว่าเป็นตัวตน ๑ ในของที่ไม่งาม ว่างาม ๑ รวมเป็น ๔ด้วยกันดังนี้.

ส.ป.

ด. วิปัสสนา กล่าวโดยอำนาจจิตและเจตสิกซึ่งวิปริต มีกี่ ประการ อะไรบ้าง ? กล่าวด้วยสามารถวัตถุที่ตั้ง มีกี่ประการ อะไรบ้าง ?

ค. วิปัสสนา กล่าวด้วยอำนาจจิตและเจตสิกซึ่งวิปริตมี ๓ ประการ คือ วิปัสสนาด้วยอำนาจสำคัญผิด เรียกว่าสัญญาวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจคิดผิด เรียกว่าจิตตวิปัสสนา วิปัสสนาด้วยอำนาจเห็นผิด เรียกว่าทัญญูวิปัสสนา. กล่าวด้วยสามารถวัตถุที่ตั้ง เป็น ๔ ประการ คือ วิปัสสนาในของที่ไม่เที่ยงว่าเที่ยง ๑ วิปัสสนา ในของที่เป็นทุกข์ว่าเป็นสุข ๑ วิปัสสนาในของที่มีโทษตัวตนว่าเป็นตน ๑ วิปัสสนาในของที่ไม่งามว่างาม ๑.

๒๔๓๖

ถ. ความสำคัญ ความคิด ความเห็น มีอาการต่างกันอย่างไร

หรือ ท่านจึงจำแนกออกเป็น ๓ ?

บ. มีอาการต่างกัน ความสำคัญ โดยความหมายก็ได้แก่ ความจำหรือความกำหนด เช่นได้เห็นหรือได้ยินมา ก็กำหนดไว้ว่า เป็นอย่างนั้นอย่างนี้. ความคิด ก็คือความนึกไปตามอารมณ์นั่นเอง แต่มีอาการต่างจากความกำหนด ฟังเห็นตัวอย่าง เช่นไปเห็นสิ่งใด สิ่งหนึ่งมาแล้ว ก็เก็บเอามาคิดว่า สิ่งนั้นต้องเป็นอย่างนั้น ๆ. ความเห็น เมื่อกล่าวโดยความ ก็คือความตกลงใจ ได้แก่ความเห็น ทางใจนั่นเอง. มีอาการต่างกันเช่นนี้ ท่านจึงจำแนกออกเป็นคน ละอย่าง ๆ.

ส. ป.

ค. ผู้ที่ได้ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า เมื่อมีความ เข้าใจความเลื่อมใสเกิดขึ้น มักจะพากันสรรเสริญว่า พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมให้เห็นชัดเหมือนหงายของที่คว่ำบ้าง เปิดเผยของที่มิ สิ่งอื่นกำบังไว้บ้าง บอกทางให้แก่คนหลงทางบ้าง ส่องไฟให้ในที่ มืดบ้าง ต่าง ๆ กัน พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอย่างไร จึงว่าเหมือน หงายของที่คว่ำไว้? จงอธิบายพอให้ได้ความ.

ค. ข้อที่ว่าเหมือนหงายของที่คว่ำนั้น คือธรรมดาของที่คว่ำ อยู่ บุคคลไม่อาจแลเห็นภายในด้วยตาได้ เมื่อหงายขึ้นแล้ว ก็อาจ แลเห็นได้โดยถนัด แม้ธรรมก็เช่นกัน ยิ่งเป็นของลึกลับยิ่งกว่า ของที่คว่ำ หากที่จะมีผู้รู้เห็นโดยชัดเจน เช่นสังขารของเรานี้ ย่อมมีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปตามธรรมดา ทุก ๆ คนก็ต้อง

ได้ประสพกันอยู่เสมอ แม้เช่นนั้นก็ยังไม่มีความเห็นจริงโดยแท้แน่
แก่ใจ มักจะเห็นไปตามความสำคัญคาดคะเน หรือเห็นตามเขาว่า
ไม่ต้องดูอื่นไกล เพียงความแก่ก็แลไม่ค่อยเห็น ไม่มีความรู้สึกรู้ตัว
ว่าเราแก่อย่างจริงจัง มักจะมีแต่ความประมาทอยู่เสมอว่า เรายัง
ไม่แก่ ยังเป็นหนุ่มเป็นสาว มีความเข้าใจผิดไปจากความจริง พระ
ผู้มีพระภาคทรงแสดงพร้อมทั้งอุปมา ทำให้ผู้ฟังเห็นจริงขึ้นได้. อนึ่ง
ตามธรรมดาของสังขาร ย่อมตกอยู่ในสามัญญลักษณะเสมอกันหมด
ในสามัญญลักษณะนั่นเอง อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ ทุก ๆ คน
เมื่อพิจารณาแล้ว ก็เห็นได้ง่าย เพราะมีสิ่งที่เห็นได้แม้แก่ตา ส่วน
อนัตตลักษณะเห็นได้ยาก เพราะจะหาสิ่งที่ปรากฏเช่นนั้นได้ยาก ต้อง
อาศัยพิจารณาโดยแยกกายจริง ๆ จึงจะเห็น พระผู้มีพระภาคก็ทรง
แสดงให้เห็นได้โดยชัดเจน นี้เรียกว่าเหมือนหงายของที่กล่าว.

ส. ป.

ถ. ไตรลักษณะ คืออะไร ? การที่จะสั่งสอนให้พิจารณาเห็น
ไตรลักษณะนั้น สั่งสอนกันอยู่เฉพาะในพระพุทธศาสนาเท่านั้นหรือ
อย่างไร ? รู้ได้อย่างไร จึงตอบอย่างนั้น ?

ค. ไตรลักษณะนั้น ที่จะสอนให้พิจารณาเห็นจริงโดยแจ้งชัดได้
ก็มีอยู่เฉพาะแต่ในฝ่ายพระพุทธศาสนาเท่านั้น แต่ ๒ ลักษณะต้น
คือ อนิจจัง ทุกขัง นี้ แม้ศาสนาเจ้าลัทธิในภายนอกพระพุทธศาสนา
ก็ได้สั่งสอนกันให้เห็นได้โดยแจ้งชัด เพราะมีเครื่องปรากฏให้รู้สึกได้
ส่วนอนัตตลักษณะ ไม่สามารถจะแสดงให้เห็นได้ ที่ตอบอย่างนี้ ก็

เพราะรู้ได้จากคำของพระศาสดา ที่ตรัสเล่าเรื่องอภิสาศาแก่ภิกษุ
ซึ่งมีมาในอรกสูตร.

ส. ป.

ถ. ในพระสูตร ท่านแสดงถึงเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของมนุษย์
ไว้มากมาย ถ้าจะรวบรวมข้ออุปมาในเรื่องชีวิต จะได้สักเท่าไร ?
อะไรบ้าง ?

ต. เมื่อจะรวบรวมเข้าแล้ว ได้อุปมาเป็น ๗ ข้อ คือ อุปมา
ชีวิตเหมือนหยาดน้ำค้าง ๑ เหมือนตอม่น้ำ ๑ เหมือนรอยไม้จีดลง
ในน้ำ ๑ เหมือนตำธารอันไหลมาจากภูเขา ๑ เหมือนก้อนเขพะ ๑
เหมือนชิ้นเนื้อนาบไฟ ๑ เหมือนโคที่เขาฆ่า ๑.

ส. ป.

ถ. อะไรเป็นเครื่องปิดบังไม่ให้เห็นสภาวะธรรมได้ ท่านจึง
เปรียบเหมือนสิ่งของที่มีเครื่องปกปิดไว้ ?

ต. อวิชชา คือความโง่ ความไม่รู้เป็นเครื่องปกปิดไม่ให้เห็น
สภาวะธรรม ทำให้ไม่มีความรู้แจ้งแทงตลอด ท่านจึงเปรียบเหมือน
สิ่งของที่มีเครื่องปกปิด เมื่อกำจัดอวิชชาหมดไป ก็เห็นแจ้งตาม
ความเป็นจริงได้ ทำให้ความเห็นแจ้งเกิดขึ้นแล้ว ท่านก็เปรียบ
เหมือนเปิดสิ่งของที่มีเครื่องปกปิด ทำให้เห็นวัตถุซึ่งอยู่ในภายในได้
โดยชัดเจน.

ส. ป.

ถ. พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนอย่างไร จึงพากันสรรเสริญยิ่งนัก
ถึงกับเปรียบไว้ว่า เหมือนผู้ชี้ทางให้แก่บุคคลผู้หลงทาง ?

ต. พระองค์ทรงสั่งสอนชักนำในการประพฤติปฏิบัติให้เป็นไป
ในทางที่ถูก ธรรมดาของบุคคลผู้ไม่มีปัญญา อันอวิชชาปกปิดไว้
เมื่อจะทำอะไร ก็ทำไปด้วยความโง่เขลา มงาย ปฏิบัติไปผิด ๆ
ต้องเวียนว่ายอยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่สามารถจะทำให้ถึงที่สุดแห่งกอง
ทุกข์ได้ พระพุทธเจ้าก็ทรงสั่งสอนแนะนำให้ประพฤติปฏิบัติเป็นไปใน
ทางที่ถูก ชำแรกอวิชชาออกเสียได้ เช่นทรงชี้ธรรมว่า เป็นทาง
อันเอกเป็นทางตรง ตรงต่อการที่จะทำให้ถึงซึ่งที่สุดแห่งกองทุกข์ได้
เมื่อผู้ปฏิบัติดำเนินตาม ก็ได้สำเร็จตามความมุ่งหมาย เช่นนี้ จึงพา
กันเปรียบว่า เหมือนชี้ทางให้แก่ผู้หลงทาง เพราะผู้หลงทาง ก็ไม่
อาจดำเนินไปให้ถึงที่มุ่งหมายได้ เมื่อมีผู้ชี้ให้ ก็ดำเนินไปถึงได้โดย
รวดเร็ว.

ส. ป.

ถ. เมื่อบุคคลคิดในวิปัสสนา ๔ นี้ ถ้าปรารถนาจะถอนให้
พ้นไป จะถอนขึ้นได้ด้วยอาการอย่างไร ?

ต. เมื่อจะถอน ก็ถอนได้ด้วยการเพ่งพิจารณาธรรมที่เป็น
ปฏิปักษ์กัน คือวิปัสสนา ๓ ข้างต้น พึงพิจารณาไตรลักษณ์ คือ
อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ส่วนข้อท้ายจะแก้ได้ด้วยการเจริญอุสุก-
स्थ्य เมื่อพิจารณาโดยแถวนี้ ย่อมถอนจากวิปัสสนาได้.

ส. ป.

ก. จงอธิบายในอุปมาชื่อว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมให้รู้ยังเห็นจริงเหมือนได้ส่องไฟให้ในที่มืด ?

ค. ธรรมดาวัตถุสิ่งของที่อยู่ในที่มืด ผู้ต้องการจะดู ย่อมไม่เห็นได้โดยถนัด ต่อเมื่อนำไฟส่องจึงจะเห็นได้โดยถนัด ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคที่ทรงแสดงธรรม ก็ฉนั้นนั่น ทำให้ผู้ฟังรู้ยังเห็นจริงในสิ่งที่บุคคลจะพึงเห็นได้โดยยาก เพราะธรรมดาของสัตว์โลก ย่อมเป็นผู้มืดอยู่ด้วยอำนาจอวิชชาเป็นเครื่องปกปิด ไม่สามารถจะรู้จักของจริง กล่าวคืออริยสัจธรรมได้ เมื่อได้ฟังธรรมเทศนาเกิดความรู้อย่างเข้าใจแล้ว ย่อมปฏิบัติดำเนินตนไปให้รู้จักอริยสัจธรรมได้ เพราะฉะนั้น จึงเปรียบเหมือนผู้ส่องไฟให้ในที่มืด.

ส.ป.

ก. มนะกับมัตถลุงคะ เป็นอันเดียวกันหรือต่างกันอย่างไร ?

ค. มนะกับมัตถลุงคะ ที่ท่านได้อธิบายไว้ในวิปัสสนาสกถา ซึ่งเป็นหลักสูตรของนักธรรมชั้นเอกนั้นว่า มนะได้แก่มัตถลุงคะ แสดงเป็นอันเดียวกัน. แต่ข้าพเจ้าเห็นว่าต่างกันไกล แม้เพียงพิจารณาผืน ๆ ก็ย่อมรู้ได้ คือ มนะ แปลว่ารู้ โดยความหมายได้แก่ใจที่นึกคิดเป็นทวารของจิต เป็นช่องที่อารมณ์จะผ่านเข้าไปสู่จิต ซึ่งเรียกว่า มโนวิญญาณ นี้เป็นนามธรรมโดยตรง. ส่วนมัตถลุงคะ แปลว่า มันสมอง เป็นอาการของร่างกายส่วนหนึ่ง ซึ่งเป็นฝ่ายรูปธรรม เมื่อฝ่ายหนึ่งเป็นรูปธรรม อีกฝ่ายหนึ่งเป็นนามธรรม. เช่นนี้จะว่า

แบบประกอบนักธรรมเอก - ประมวลปัญหาและเฉลยธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 148

เป็นอันเดียวกันได้อย่างไร ก็ต้องเห็นได้ว่าต่างกันไกล เปรียบ
เหมือนดำกับขาว ไม่ใกล้เคียงกันเลย.

ส. ป.

มหาสติปัฏฐาน

ถ. มหาสติปัฏฐานสูตร พระผู้มีพระภาคตรัสแก่ใคร ที่ไหน ?

ต. ตรัสแก่เหล่าภิกษุ ในเวลาที่พระองค์ประทับอยู่ในหมู่ชนชาวกุรุ นิคมของหมู่ชนชาวกุรุ ชื่อกัมมาสธัมมะ.

ส. ป.

ถ. สติปัฏฐานเมื่อว่าโดยอารมณ์ท่านจัดไว้เท่าไร ? อะไรบ้าง ? เพราะเหตุไร จึงจัดไว้เช่นนั้น ?

ต. เมื่อว่าโดยอารมณ์ จำแนกเป็น ๔ คือ กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน. ที่จัดไว้เช่นนี้ ก็เพื่อให้เป็นไปตามจริตของบุคคล เป็นคู่ปรับแก้จริตนั้น ๆ ธรรมดาของบุคคลย่อมมีความประพฤติ ตลอดทั้งนี้สัสใจคอที่ต่าง ๆ กัน เมื่อป็นออกพูดเฉพาะความประพฤติชนิดที่เป็นอาจิณ คงแบ่งหรือจำแนกได้ ๔ คือ ตัณหาจริตอย่างหยาบ ตัณหาจริตอย่างละเอียด ทิฏฐิจริตอย่างหยาบ ทิฏฐิจริตอย่างละเอียด.

ส. ป.

ถ. จริต ๔ อย่าง ที่ท่านแสดงไว้ในมหาสติปัฏฐานนั้น มีอาการเป็นอย่างไร และจะแก้ได้ด้วยวิธีไหน ?

ต. มีอาการเป็นอย่างนี้ คือผู้มีตัณหาจริตอย่างหยาบเป็นไปอ่อน ๆ เปลี่ยนแปลงได้ง่าย มักติดกาย พอใจรักสวयรักงาม มุ่งการประดับตกแต่งกายให้สวยงามเป็นใหญ่ ถึงจะไม่ได้รับความสุขสัก

เล็กน้อย แต่สวยงามก็ทนเอา แม้จะเป็นภาระที่จะต้องลำบากใน
การตกแต่งเช่นนั้นก็ทนเอา นิยมไปตามสมัย แต่เปลี่ยนแปลงง่าย
เมื่อสมัยเขาเปลี่ยนก็เปลี่ยนกับเขาอีก. ตัณหาจริตอย่างละเอียด เป็น
ไปแรงกล้า เพราะเปลี่ยนแปลงยาก มักติดอยู่ในเวทนา มุ่งเวทนา
เป็นใหญ่ เห็นไปว่าการประดับตกแต่งเช่นนั้นเป็นการลำบาก เป็น
ทุกข์เปล่า ๆ ไม่ใช่สุขจริง เลยไม่ต้องการอย่างนั้น ตลอดจนอาหาร
การบริโภคจะเป็นอย่างไรก็ช่าง ใครจะติจะชมก็ช่าง ถือเอาตาม
ความชอบใจของตนเท่านั้น นี่เปลี่ยนแปลงยาก. ทิฏฐิจริตหยาบ
เป็นไปอ่อนมักติดอยู่ในจิต มุ่งจิตเป็นใหญ่ มักเห็นเสียวจิต
เท่านั้นเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าไม่ถูกรบกวนให้เดือดร้อนขุ่นมัวก็เป็นทีพอใจ.
ทิฏฐิจริตละเอียด เป็นไปกล้า มักติดอยู่ในธรรม เห็นว่าธรรมที่เกิด
กับจิตนั้นแลเป็นสิ่งสำคัญ ถ้าธรรมที่ประกอบกับจิตเป็นที่ชอบใจ
จิตก็เพลิน ถ้าไม่เป็นที่ชอบใจ ก็เดือดร้อนขุ่นมัว มักคิดหาเรื่อง
ที่ชอบให้จิตนึก. เมื่อจริต ๔ น้อย่างใดอย่างหนึ่งครอบงำ ถ้า
ปรารถนาจะเปลื้อง ก็เปลื้องได้ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ นี้ คือ
ตัณหาจริตหยาบ เปลื้องได้ด้วยการเจริญกายนุปัสสนาสติปัฏฐาน.
ตัณหาจริตละเอียด เปลื้องได้ด้วยการเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน.
ทิฏฐิจริตหยาบ เปลื้องได้ด้วยการเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน.
ทิฏฐิจริตละเอียด เปลื้องได้ด้วยการเจริญธรรมานุปัสสนาสติปัฏฐาน.

ส.ป.

ถ. การเจริญสติปัญญานั้นมีประโยชน์อย่างไร พระผู้มีพระภาค
จึงทรงพร่ำสอนยิ่งนัก ?

ต. มีประโยชน์มาก คำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเท่าที่ได้ทรง
สั่งสอนไว้ ก็มีความมุ่งหมายจะให้ผู้ปฏิบัติดำเนินตนไปสู่ความสุขอัน
แท้จริง สติปัญญานเมื่อผู้ปฏิบัติได้ดีแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความหมดจด
วิเศษของสัตว์ทั้งหลาย เป็นไปเพื่อความก้าวล่วงซึ่งความโศกและ
ความร่ำไร นำออกเสียได้ซึ่งอภิชณาและโทมนัส เพื่อดับทุกข์และ
โทมนัส เพื่อรู้ยิ่งในธรรม กระทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน และสติปัญญาน
นี้เป็นทางอันเอก เป็นทางเดียวที่จะดำเนินตรงไปสู่ผลเช่นนั้น.

ส. ป.

ถ. สติปัญญานต่างโดยอารมณ์เป็น ๔ นั้น ถ้าจะเรียกเป็น
กัมมัฏฐาน ๒ ก็ได้มิใช่หรือ และเรียกอย่างไร ?

ต. เรียกได้ เรียกว่ารูปกัมมัฏฐานและอรูปกัมมัฏฐาน.

๖/๘/๖๘

ถ. อารมณ์แห่งสติปัญญาน ๔ อย่าง ๆ ไหนเป็นคู่ปรับกับจริต ๔
อย่างไร และเป็นคู่ปรับกับวิปัสสนา ๔ อย่างไร ?

ต. กายานุปัสสนา เป็นคู่ปรับกับตณฺหาจริตอย่างหยาบและ
สุกฺขสัจญฺญา เวทนานุปัสสนา เป็นคู่ปรับกับตณฺหาจริตอย่างละเอียด
และสุขสัจญฺญา จิตตานุปัสสนา เป็นคู่ปรับกับทิกฺขุจฺจริตอย่างหยาบและ
นิจฺจสัจญฺญา ฌมฺมานุปัสสนา เป็นคู่ปรับกับทิกฺขุจฺจริตอย่างละเอียดและ

อรรถสัญญา.

๑๓/๕/๖๓

ถ. ชื่อว่า ภิกษุยอมพิจารณาเห็นกายในกายเป็นภายในนั้น
อย่างไร จงแสดงให้เห็นว่า กาย คำตัน หมายความว่าอย่างไร ในกาย
กำลังหมายความว่าอย่างไร เป็นภายใน หมายความว่าอย่างไร ?

ต. กายในที่นี้ หมายเอารูปขันธ์อันมีอาการ ๓๒ และมีลักษณะ
เกิดดับเป็นต้นประกอบ ดังนี้ ที่ว่ากายให้กาย มีหมายเอาส่วนหนึ่ง
ของกายทั้งสิ้น ดังแจกไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตร ก็ให้ยกลักษณะ
และอาการขึ้นพิจารณาทีละส่วน ๆ เช่นให้พิจารณาลมหายใจพร้อม
ทั้งอาการเกิดดับเป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในกายนั้นให้เห็นแจ้ง ให้ใจ
สงบ เพื่อให้เข้าใจส่วนหนึ่งก็ดี ส่วนอื่นที่ยังมีก็อาจเข้าใจได้ง่าย ที่
ว่าเป็นกายภายในนั้น หมายถึงลักษณะสังขารส่วนที่กำลังปรากฏเป็น
อาการกายของตนอยู่ ไม่ใช่ส่วนที่ยังไม่มาถึงหรือส่วนที่ล่วงไปแล้ว
ซึ่งอยู่ภายนอก.

๒๔๓๕

ถ. ชื่อว่า ภิกษุยอมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเกิดขึ้นใน
กายบ้าง ย่อมพิจารณาเห็นธรรมดา คือความเสื่อมไปในกายบ้าง
ยอมพิจารณาเห็นธรรมดา คือทั้งความเกิดขึ้นทั้งความเสื่อมไปในกาย
บ้าง นั้นอย่างไร ? อธิบายประกอบอุทาหรณ์มาคูปอให้เข้าใจง่าย.

ต. ความเห็นส่วนในกายส่วนใดส่วนหนึ่งปรากฏขึ้นใหม่ เช่น
เห็นลมหายใจเข้ามาผสมโลหิตเลี้ยงกายให้ปรากฏสดชื่นต่อไป ชื่อว่า

เห็นธรรมาคือความเกิดขึ้นในกาย. เห็นส่วนในกายส่วนใดส่วนหนึ่ง
ที่เสื่อมไป เช่นเห็นลมหายใจที่ออกไปจากกายพร้อมด้วยความ विकารของ
โลหิต ชื่อว่าเห็นธรรมาคือความเสื่อมไปในกาย. เห็นความเกิดขึ้น
บางส่วนและความเสื่อมบางส่วน ในกายในขณะเดียวกันเช่นเห็นลม
ที่กำลังผสมโลหิต (ให้แดง) ด้วยเห็นความแปรไปของลมที่ผสมกำลัง
เสื่อมด้วย ชื่อว่าเห็นธรรมาคือทั้งความเกิดขึ้น ทั้งความเสื่อมไป
ในกายบ้าง.

๒๔๘๐

ก. ใจความแห่งผู้บำเพ็ญสติปัฏฐาน ต้องพร้อมพร้อมด้วยองค-
สมบัติส่วนเจตสิกธรรมประการใดบ้าง จึงจะนำอภิขฌาโทมนัสออก
ไปได้ ?

ค. ต้องพร้อมพร้อมด้วยองคสมบัติ ๓ ประการ คือ อาดาปี มี
ความเพียรแผดเผากิเลส ๑ สัมปชาโน รู้ทั่วพร้อม ๑ สติมา มีสติ ๑
จึงจะนำอภิขฌาโทมนัสออกได้.

๑๓/๕/๖๓

ก. สติปัฏฐานทั้ง ๔ อย่าง มีประเภทหัวข้อแห่งกายบำเพ็ญ
อย่างละเท่าไรโดยพิสดาร จงบอกจำนวน ?

ค. กายานุปัสสนามี ๑๔ อย่าง เวทนานุปัสสนามี ๕ อย่าง
จิตตานุปัสสนามี ๑๖ อย่าง รัชมานุปัสสนามี ๕ อย่าง รวม ๔๐ อย่าง.

๑๓/๕/๖๓

ก. โนอานาปานัสสติ ท่านให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู່ป่าเป็นต้น

เพื่อต้องการอะไร ? และตั้งกายให้ตรงจะมีประโยชน์อย่างไรหรือ ?

ต. ในอานาปานัสสติ ท่านให้ภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่วาเป็นต้น เพื่อจะได้กายวิเวก. และการตั้งกายให้ตรงนั้น มีประโยชน์ดังนี้ ข้อ กระดูกสันหลังจะได้ไม่ขบกัน เมื่อไม่ขบกันเส้นจะไม่ถูกอะไรเบียด วาโยและโลหิตก็จะเดินคล่อง ร่างกายจะสบาย ที่นั่นใจก็สบายด้วย เมื่อใจสบาย ลมอัสสาสะปัสสาสะก็สะดวกคล่อง สมควรแก่กัมมัญฐาน.

๑๔/๕/๖๖

ถ. การตั้งสติกำหนดลมหายใจ เท่าที่กล่าวไว้ในอานาปานปีพพะ เป็นอารมณ์ของสมณะหรืออารมณ์ของวิปัสสนา ?

ต. เป็นอารมณ์ของสมณะ.

๑๓/๕/๖๗

ถ. อานาปานัสสติ อันบุคคลอบรมแล้ว ทำให้มากแล้ว ท่าน แสดงว่าได้ชื่อว่ายอมยังสติปัญฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ด้วย ข้อนี้เข้าใจ อย่างไร ? ขอฟังอธิบาย.

ต. ข้อนี้เข้าใจอย่างนี้ เมื่อโยคาวจรสำเนียงอยู่ว่าเราหายใจ ออกหรือเข้า ยาวหรือสั้น เป็นส่วนกายสังขาร เราจักเป็นผู้กำหนด รู้กมลมนั้น ดังนี้ ชื่อว่าเจริญกายานุปัสสนาสติปัญฐาน เมื่อ สำเนียงอยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้สุขเป็นต้นทั้งหายใจออกทั้งหายใจ เข้าอยู่ ดังนี้ ชื่อว่าเจริญเวทนานุปัสสนาสติปัญฐาน. เมื่อสำเนียง อยู่ว่า เราจักเป็นผู้กำหนดรู้จิตทั้งหายใจออกทั้งหายใจเข้าอยู่ ดังนี้ ชื่อว่าเจริญจิตตานุปัสสนาสติปัญฐาน. เมื่อสำเนียงอยู่ว่า เราจัก

พิจารณาเนื่อง ๆ โดยความเป็นของไม่เที่ยง ทั้งหายใจออกทั้งหายใจ
เข้าอยู่ ดังนี้ ชื่อว่าเจริญชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน. อานาปานัสสติ
ที่อบรมทำให้มากแล้ว ชื่อว่ายังสติปัฏฐาน ๔ ให้บริบูรณ์ ดังนี้.

๒๔๓๖

ถ. สัมปโยคธรรมแห่งการดำเพ็ญสติปัฏฐาน คืออะไรบ้าง ?
เหตุไฉนการบำเพ็ญสติปัฏฐานจึงต้องประกอบด้วยองค์เช่นนั้น ?

ค. คือ ความเพียร ๑ สัมปชัญญะ ๑ สติ ๑. เพราะองค์คุณ ๓
นั้นต่างทำกิจจักโกตัสชชะ อุปถัมภ์กำชูให้กล้าบำเพ็ญ กำจัดโมหะ
รู้ทั่วถึงซึ่งธรรมทั้งหลาย บำบัดความเลือนลอยแห่งจิต กำหนด
ระลึกในอารมณ์มีกายเป็นต้น จึงควรประกอบพร้อมในการบำเพ็ญ
สติปัฏฐาน.

๒๔๓๔

ถ. สติปัฏฐาน ๔ เพราะเหตุไร ท่านจึงยกกายานุปัสสนาสติ-
ปัฏฐานขึ้นแสดงก่อน เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นที่ ๒ จิตต-
นุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นที่ ๓ ชัมมานุปัสสนาสติปัฏฐานเป็นที่ ๔ ?

ค. การที่ท่านแสดงเรียงลำดับอย่างนี้ ก็เพื่อให้ผู้พิจารณาเห็น
ได้ง่ายและเห็นได้ตามลำดับไม่ลัดกัน เพราะธรรมชาติของคนทุก ๆ
คน มักยึดมั่นอยู่ในกายของคนว่าเป็นตัวเป็นตน จะทำอะไร
ทุกสิ่งทุกอย่าง ก็มักต้องการให้แก่ตนเอง บำรุงตนเองก่อนเสมอ
เพราะฉะนั้น ท่านจึงสอนให้พิจารณากายเป็นที่ ๑ เพราะการพิจารณา
ดูกาย ย่อมเป็นเหตุให้คลายความยึดมั่นถือมั่นในกาย. การที่ยึดถือ

กายแล้วเสไปหาอารมณ์ต่าง ๆ มาบำรุงกาย การบำรุงกายเช่นนั้น ก็เพื่อความสุข ความสุขก็จัดเป็นเวทนาอย่างหนึ่ง การที่เลิกจากการยึดถือกายแล้ว ความยึดถือนั้นก็อาจเลื่อนมาติดอยู่ที่เวทนายึดมั่นในเวทนาอีก ท่านจึงสอนให้พิจารณาเวทนา เพื่อให้ปล่อยวาง ไม่ยึดมั่นถือมั่นในเวทนา เป็นตอนที่ ๒ เพราะการพิจารณาเวทนา เป็นเหตุให้คลายความยึดหรือความติดในเวทนา เวทนาเหล่านั้นก็เป็นอาการของจิตอย่างหนึ่ง ๆ เมื่อวิญญูณความรู้ซึ่งเป็นอาการของจิตอีกอย่างหนึ่งเกิดขึ้น เทวนาอันเป็นอาการของจิตก็เกิดขึ้น แล้วก็เกิดสัญญา สังขาร อันเป็นอาการของจิตแต่ละอย่าง ๆ ก็เกิดขึ้น แล้ววิญญูณก็เกิดขึ้นอีก หมุนเวียนกันไปเช่นนี้ เมื่อเลิกจากการยึดเวทนาแล้ว ก็อาจเลื่อนมายึดหรือติดอยู่ที่จิตอีก ท่านจึงสอนให้พิจารณาจิตเป็นตอนที่ ๓ เพราะการพิจารณาจิต ย่อมเป็นเครื่องบรรเทาความยึดหรือความติดจิตเสียได้ อันธรรมชาติของจิต ตามปกติมักจะคิดฟุ้งซ่านไปในอารมณ์ต่าง ๆ ในที่สุดจิตก็ย่อมได้รับความเศร้าหมองบ้าง ผ่องแผ้วบ้าง ความเศร้าหมองหรือผ่องแผ้วนั้น ก็จัดเป็นธรรมชนิดหนึ่ง เมื่อธรรมไม่มี จิตก็คงไม่ต้องได้รับความเศร้าหมองหรือผ่องแผ้วได้ เมื่อเป็นเช่นนี้ เลิกจากการยึดจิตแล้วก็อาจเลื่อนมายึดอยู่ที่ธรรม คือเรื่องที่มาประกอบกับจิตอีก ท่านจึงสอนพิจารณาธรรมเป็นตอนที่ ๔ เพราะการพิจารณาธรรม ย่อมอาจบรรเทาความยึดถือหรือความติดอยู่ในธรรมนั้นเสียได้ อาศัยเหตุนี้ ท่านจึงเรียงลำดับไว้เช่นนั้น.

ถ. ในกายานุปัสสนาสติปัฏฐาน เหตุใดท่านจึงยกเอาอานาปานัสสติขึ้นแสดงก่อน ?

ค. การที่ท่านยกเอาอานาปานัสสติขึ้นแสดงก่อนนั้น เมื่อพิจารณาด้วยมเห็นได้ว่า ในร่างกายของมนุษย์และสัตว์นี้ ลมเป็นสิ่งสำคัญที่สุด ถ้าลมหายใจ หายใจออกไปแล้วไม่กลับเข้ามาก็ต้องตาย เมื่อหายใจเข้าแล้วไม่กลับออกมาก็ต้องตาย ดูประหนึ่งว่าชีวิตอยู่กับลมแท้ ๆ เมื่อลมเป็นสิ่งสำคัญเช่นนี้ ท่านจึงสอนให้พิจารณาลม.

ส. ป.

ด. ในสัมปชัญญะบรรพที่ว่า เธอย่อมเป็นผู้ทำสัมปชัญญะในการเดิน ยืน นั่ง หลับ ตื่น พุดและความเป็นผู้นั่งอยู่นั้น จงอธิบายให้เห็นว่า ในการหลับนั้น จะนำสัมปชัญญะได้อย่างไร ?

ค. สัมปชัญญะเป็นคู่กับสติ มีอาการสืบเนื่องกัน หากไม่มีสติ สัมปชัญญะก็ไม่มี ในสูตรนี้ท่านจึงพูดเรื่องสติ จึงแสดงถึงสัมปชัญญะด้วย ถ้ามีสติอยู่ว่า บัดนี้เราจะหลับ ขณะที่หลับก็ย่อมรู้ตัวได้ว่า อาการหลับเป็นอย่างไร ข้อนี้แม้จะเห็นว่าทำได้ สำหรับปุถุชนผู้มีสติไม่ไพบุลก็ยกไว้ แต่พระอริยเจ้าผู้มีสติไพบุลย่อมทำได้แน่ เพราะท่านย่อมรู้เบญจขันธ์โดยอาการที่ตั้งอยู่อย่างไร การหลับก็คือการที่เบญจขันธ์หยุดพัก ไม่ทำหน้าที่ชั่วคราวเท่านั้น การหลับเป็นส่วนของขันธ์ แต่พระอริยะไม่หลับ จึงทำสัมปชัญญะในขณะที่ขันธ์กำลังหลับได้.

ถ. การพิจารณากายโดยความเป็นธาตุ นอกจากจะรู้ว่าร่างกาย
นี้เกิดจากความประชุมแห่งธาตุ ๔ แล้ว มีคุณประโยชน์อย่างไรอีกบ้าง ?

ต. มีคุณประโยชน์ที่จะให้เกิดความรู้ความเห็นว่า กายนี้ไม่มี
อะไรเป็นสาระ มีแต่ธาตุ ๔ เท่านั้น ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา
เมื่อรู้เห็นเช่นนี้แล้ว จะได้หมดความยึดถือว่าเราว่าของเรา แม้ร่างกาย
จะเป็นไปอย่างไร จิตย่อมคงที่ ไม่มีอาการดีใจหรือเสียใจ เมื่อกาย
ยังทรงอยู่ ก็ตั้งหน้าทำความดีความงาม ซึ่งเห็นว่าจะเป็นประโยชน์ตน
ประโยชน์ท่าน อันจะเป็นสาระต่อไป.

๒๔๘๐

ถ. นวสีวลิกาบรรพแห่งภิกษุสงฆ์ สอนให้พิจารณาอย่างไร
และเป็นอุบายกำจัดวิปัสสนาข้อไหนโดยตรง ? แสดงพอได้ความ.

ต. สอนให้พิจารณาสุภะ ๘ อย่าง คือ ๑. คนตายวัน ๑-
๒-๓ วันขึ้นพองมีสีเขียว มีปุพฺพโลโหล ๒. ศพอันสัตว์มีสุนัขเป็นต้น
กัดเคี้ยวกิน ๓. ศพที่โทรมยังมีเลือดเนื้อเอ็นรัดอยู่ ๔. ศพที่โทรม
หมดเลือดเนื้อเหลือแต่เอ็นรัดอยู่ ๕. ศพที่โทรมเหลือแต่กระดูก
๖. ศพที่โทรมมีกระดูกเคลื่อนจากที่ต่อ ๗. ศพที่โทรมมีกระดูกขาวดั่ง
สังข์ ๘. ศพที่โทรมมีกระดูกเรียรดกถูกฝนถูกแดดจนมีราเห็นเกิน ๑ ปี
๙. ศพที่โทรมมีกระดูกย่อยปนละเอียดเป็นจุณ. สุกสัญญาความ
สำคัญว่าสวยงามเป็นสัญญาวิปัสสนา เมื่อพิจารณาสุภะ กำหนดโดยสี
โดยเพศ โดยสัณฐาน โดยทิศ โดยที่ตั้ง โดยปริเฉท ก็จะเห็นเป็น

ของไม่สวยไม่งามแน่ชัด กำจัดวิปลาสข้อนี้เสียได้.

๕/๕/๖๘

ถ. ในนิวสิวลกภาพรรพ ท่านสอนให้พิจารณาซากศพตั้งแต่ตายวัน ๑ ขึ้นไป จนถึงกระดูกผุเป็นจุนั้น ให้พิจารณาอย่างไร เพื่อกำจัดกิเลสเหล่านี้ ?

ต. ให้พิจารณาอย่างนี้ คือ เมื่อเห็นซากศพอย่างใดอย่างหนึ่ง มีศพตายในวันนั้นเป็นต้นเข้าแล้ว น้อมมาเปรียบกับกายของตนว่า แม้กายอันนี้ก็มิอย่างนั้นธรรมดา มีความเป็นอย่างนั้น ไม่ล่วงพ้นความเป็นอย่างนั้นไปได้. เพื่อกำจัดกิเลสเหล่านี้ระคะ มีกามฉันทที่เป็นต้น.

๒๔๖๖

ถ. ท่านกล่าวว่าสติปัญญาที่ต่างโดยอารมณ์เป็น ๔ ก็เพื่อเป็นคู่ปรับกับวิปลาส ๔ แต่นิทเทศแห่งเวทนานุปัสสนาสติปัญญาให้พิจารณาเวทนาอันเป็นสุขที่ได้เสวยนั้นด้วย มิเป็นการยั่วสัญญาเป็นต้น ให้เห็นปัญจขันธ์เป็นสุขเสียดอกหรือ ?

ต. หาเป็นการยั่วสัญญาเป็นต้นให้เป็นการวิปลาสไม่ เพราะการตั้งสติพิจารณาสุขเวทนานั้น ท่านให้เห็นว่า สุขปิ เวทนา อนิจจา สงขตา ปฏิจฺจสมฺบุปฺนฺนา ขยธฺมฺมา วยธฺมฺมา วิราคธฺมฺมา นิโรธธฺมฺมา.

๒๘/๘/๗๑

ถ. ในเวทนานุปัสสนาสติปัญญา ข้อที่ว่า เมื่อเสวยสุขทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์เจือด้วยอามิสหรือปราศจากอามิสก็ให้รู้ อามิสในที่นี้

ท่านประสงค์เอาอะไร ?

ด. อามิสในที่นี้ท่านประสงค์อารูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ซึ่งเรียกว่ากามคุณ ๕ นี้ เรียกว่าอามิสในที่นี้.

ส. ป.

ฉ. ผู้เจริญเวทนานุปัสสนา เมื่อมาเห็นชัดหมดตระเวงว่า เวทนา ทั้ง ๓ ที่บังเกิดขึ้นหมุนเวียนกันอยู่ ก็เพราะอาศัยผัสสะเป็นปัจจัย เมื่อผัสสะดับไปสนิทแล้ว เวทนาทั้ง ๓ ก็ดับไปด้วย ดังนี้ จะสงเคราะห์เข้าในวิสุทธิ ๗ ข้อไหนจึงจะเหมาะ ? เพราะเหตุไร ?

ค. ควรสงเคราะห์เข้าในกังขาวิตรณวิสุทธิจึงจะเหมาะ เพราะมาเห็นชัดจนหมดตระเวงในเหตุผลของนามธรรมบางส่วน จนข้ามความสงสัยเสีย.

๒๔๗๖

ฉ. เหตุไรท่านจึงให้พิจารณาธรรมดา คือความเกิดและความเสื่อมกำกับไว้ในเวทนา จะพิจารณาเพียงแต่เวทนาเท่านั้นมิได้หรือ ?

ค. พิจารณาเพียงแต่เวทนาเท่านั้นไม่ได้ เพราะการพิจารณาเพียงแต่เวทนาเท่านั้นเป็นเหตุให้สัสสตทกฺขณุมั่นคงขึ้น ทั้งจะพิจารณาเพียงแต่ธรรมดาก็ไม่ได้ ธรรมดาต้องอาศัยเวทนา ถ้าพิจารณาดิ่งลงไปเพียงแต่เวทนาเท่านั้น จะเป็นเหตุให้อุจเฉททกฺขณุมั่นคงขึ้น การพิจารณาเวทนากับธรรมดากำกับกันไปเป็นเหตุให้สละได้ ซึ่งทกฺขณูทั้ง ๒ นั้น จัดเป็นมัชฌิมาปฏิบัติได้ เพราะฉะนั้น ท่านจึงให้พิจารณาทั้ง ๒ อย่าง.

๑๔/๕/๖๖

ถ. จิตที่เป็นมหัคคตจิตหรือมหรรคตจิต ได้แก่จิตเช่นไร ?

ต. มหัคคตจิตหรือมหรรคตจิต แปลว่าจิตถึงซึ่งความเป็นใหญ่ คือ เป็นจิตกว้างขวาง อย่างที่เรียกกันว่า มีใจใหญ่.

ส. ป.

ถ. จิตเช่นไร เรียกว่าจิตยิ่ง หรือจิตมีธรรมอย่างอื่นยิ่งกว่า ?
เป็นส่วนดีหรือชั่ว ?

ต. จิตที่ไม่ย่อท้อหดหู่ มีความอาจหาญขยันขันแข็งต่อกิจการงานที่จะพึงทำ นี้เรียกว่าจิตยิ่ง หรือจิตมีธรรมอื่นยิ่งกว่า ตามนัยแห่งอรรถกถาท่านแสดงว่า จิตที่ประกอบด้วยฌาน เป็นไปในส่วนดี.

ส. ป.

ถ. สมาhitจิตกับสมาhitจิต คือจิตตั้งมั่นหรือเป็นสมาธิ ไม่ตั้งมั่นหรือไม่เป็นสมาธิ ท่านประสงค์จิตอย่างไร ?

ต. สมาhitจิต จิตตั้งมั่นหรือจิตเป็นสมาธิ ท่านประสงค์เอาจิตที่ตั้งมั่นอยู่ด้วยอุปจารสมาธิและอัปปนาสมาธิ ส่วนอสมาhitจิต คือจิตที่ไม่ตั้งมั่น ท่านประสงค์เอาจิตของสามัญชน.

ส. ป.

ถ. จิตเป็นภายในกับจิตเป็นภายนอกในมหาสติปัฏฐานสูตรนั้น จะพึงกำหนดหมายว่าต่างกันอย่างไร ?

ต. จิตสังคแล้วจากกามารมณ์ สังคแล้วจากอกุศลธรรมและเล่นไปตามปีติและสุขที่เกิดจากวิเวกเป็นจิตภายใน. จิตที่เสไปตามอารมณ์

ภายนอกมีรู้เป็นต้น อันความยินดีในร้ายผูกพันไว้เป็นจิตภายนอก.

๖/๘/๖๕

ถ. ปัญจขันธ์ ก็เป็นธรรมหมวด ๑ ซึ่งเป็นอารมณ์ของ
ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา แต่เหตุไฉนในชั้นบรรพไม่กล่าวถึงวิธีละ
และวิธีเจริญเหมือนนীরณและโพชฌงค์ ข้อนี้อย่างไร ? ขอฟังอธิบาย.

ต. ที่ท่านไม่กล่าวถึงวิธีละและวิธีเจริญนั้น เพราะปัญจขันธ์
เป็นอภัยกถธรรม เป็นส่วนวิบากจะละก็ไม่ได้ จะเจริญก็ไม่ถูก เป็น
การผิดหลัก ไม่เป็นนิยานิกะทั้ง ๒ ทาง เพราะเช่นนี้ในชั้นบรรพ
จึงกล่าวแต่วิธีกำหนดรู้จักปัญจขันธ์กับอาการเกิดดับเท่านั้น เมื่อรู้เห็น
ปัญจขันธ์ชัดเจน ก็เป็นวิปัสสนาญาณทีเดียว ส่วนนীরณและโพชฌงค์
จำเป็นต้องมีการละการเจริญแท้ เพราะนীরณเป็นอกุศลธรรม เมื่อ
เกิดขึ้นแล้วต้องละและระวังไม่ให้เกิดขึ้นอีก โพชฌงค์เป็นกุศลธรรม
เมื่อยังไม่เกิด ต้องทำให้เกิด ที่เกิดแล้วต้องรักษาให้คงอยู่.

๒๔๘๐

ถ. โดยต้นเค้า ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา น่าจะหมายถึง
การพิจารณาธรรมอันเป็นส่วนเจตสิก แต่เหตุไฉนในชั้นบรรพจึง
แสดงวิธีกำหนดรู้รูปขันธ์ไว้ด้วย ?

ต. ที่ท่านจัดรูปขันธ์ไว้เป็นอารมณ์ของธัมมานุปัสสนาสติปัญญา
ก็เพราะ ปัญจขันธ์เป็นตัวธรรมดานั่นเอง ต่อกับอายตนะบรรพ
(มีรูปอยู่ด้วยกันอีก) เพราะอายตนะก็เป็นตัวธรรมดา ทั้งปัญจขันธ์
ทั้งอายตนะเป็นอภัยกถะ เพราะเป็นวิบาก.

๒๔๘๑

ถ. ในอุทเทสแห่งชั้นบรรพ แสดงวิธีพิจารณาปัญญาอุปาทาน-
ชั้นที่ว่า อย่างไรภิกษุผู้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมคืออุปาทานชั้น ๕
แต่ในนิทเทสแสดงว่า พิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้ว่า อติ รูป อย่างนี้ มี
รูปเป็นต้น หาได้พิจารณาว่า อติ รูปอุปาทานกฺขนุโธ อย่างนี้
หรือรูปอุปาทานักชั้นไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ปัญญาอุปาทานักชั้นกับ
ปัญญาชั้นจะเป็นอันเดียวกันหรืออย่างไร ? ขอนักธรรมจงวินิจฉัยอย่าง
เด็ดขาด ?

ด. ชั้นนั้น ๆ เหมือนกันโดยเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันเป็น
ต้น แต่ปัญญาอุปาทานชั้นยังเกี่ยวกับปฏฺชน ยังมีอาสวะ.

๑๓/๕/๖๓

ถ. วิธีพิจารณาโพชฌงค์ ๗ ประการ ในสัมมานุปัสสนานั้น
ท่านให้พิจารณาด้วยอาการอย่างไรบ้าง ?

ด. ท่านให้พิจารณาด้วยอาการอย่างนี้ คือ สติสัมโพชฌงค์
เป็นต้น ๑. เมื่อมีอยู่ ณ ภายใน ก็รู้ว่ามีอยู่ ณ ภายใน ๒. เมื่อไม่มี ก็รู้
อยู่ว่าไม่มี ๓. เมื่อยังไม่เกิดแต่เกิดขึ้นด้วยประการใด ก็รู้ด้วยประการ
นั้น ๔. เมื่อเกิดมีเจริญบริบูรณ์ขึ้นด้วยประการใด ก็รู้ด้วยประการ
นั้น เป็น ๔ ดังนี้.

๕/๕/๖๘

ถ. การพิจารณาธรรม คือนิเวรณ ๕ ที่ให้รู้นิเวรณเกิดขึ้น
ด้วยประการใด ๆ ย่อมรู้ซึ่งประการนั้น ๆ ดังนี้ อะไรบ้างเป็นเหตุ
เกิดนิเวรณ ๕ ?

ต. สุนิมิต เป็นเหตุเกิดกามฉันท์ ปฏิมนิมิต เป็นเหตุ
เกิดพยาบาท อรติ ความไม่ยินดี ความไม่เต็มใจ และความ
เกียจคร้าน ความท้อใจ และความเมาอาหาร เป็นเหตุเกิดถีนมิทธะ
เจตโส อวุปสมะ ความไม่สงบใจ เป็นเหตุเกิดอุทซังจุกุกัจจะ
อโยนิโสมนสิการ ความทำใจไม่แยบคาย เป็นเหตุเกิดวิจิกิจฉา.

๒๘/๘/๑๑

ถ. วิธีพิจารณานีรวรณ ๕ ในธรรมานุปัสสนา ท่านให้พิจารณา
ด้วยอาการอย่างไรบ้าง ?

ต. ท่านให้พิจารณาดูด้วยอาการอย่างนี้ คือ กามฉันท์เป็นต้น

๑. เมื่อมีอยู่ภายใน ก็รู้ว่ามิอยู่ใน ๒. เมื่อไม่มี ณ ภายใน ก็รู้ว่าไม่มี
ณ ภายใน ๓. เมื่อยังไม่เกิดแต่เกิดขึ้นด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้น
๔. เมื่อละส่วนที่เกิดขึ้นแล้วได้ด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้น ๕. เมื่อ
ละได้แล้วไม่เกิดต่อไปด้วยประการใด ก็รู้ประการนั้น เป็น ๕ ดังนี้.

ถ. ในธัมมมานุปัสสนาสติปัญญา ท่านจัดไว้กี่บรรพ ? อะไรบ้าง ?

ต. ในธัมมมานุปัสสนาสติปัญญา ท่านจัดไว้ ๕ บรรพ คือ
นิรวณบรรพ ข้อกำหนดด้วยธรรมเครื่องกั้นจิต ๑ ชั้นบรรพ
ข้อกำหนดด้วยขันธ ๑ आयตनบรรพ ข้อกำหนดด้วยอายตนะ ๑
โพฆณกบรรพ ข้อกำหนดด้วยโพฆณก ๑ อริยสังขบรรพ ข้อกำหนด
ด้วยอริยสัง ๑.

ส. ป.

ถ. ทุกข์ที่ท่านแสดงไว้ในอริยสังข์ทั้งหมด ถ้าเมื่อย่อเข้ากล่าวให้

สั้นจะมีสักกี่อย่าง ? อะไรบ้าง ?

ด. เมื่อย่อเข้ากล่าวคงได้ ๒ อย่าง. คือทุกข์กาย เกิดทางกาย-
สัมผัส เรียกกายิกทุกข์ ๑ ทุกข์ทางใจ เกิดจากสัมผัสทางใจ เรียก
เจตสิกทุกข์ ๑ เมื่อจะกล่าวให้น้อยลงอีก ก็คงมี ๑ คือ อุปาทานขันธ
ขันธเป็นที่เข้าไปยึดถือด้วยอำนาจอุปาทาน.

ส. ป.

ถ. ในมหาสติปัฏฐานสูตรแสดงว่า ตัณหาทั้ง ๓ ย่อมเกิดขึ้น
และตั้งอยู่ในปิยรูป สาครูป กามตัณหา ภวตัณหา ย่อมเกิดขึ้นและ
ตั้งอยู่ในปิยรูป สาครูป พอแลเห็น แต่ที่ว่าวิภวตัณหาย่อมเกิดขึ้นและ
ตั้งอยู่ในปิยรูป สาครูปนั้น มีอธิบายอย่างไร ?

ด. มีอธิบายว่า การไม่ได้ผัสสาทะในปิยรูป สาครูปนั้น เป็น
เหตุเกิดแห่งวิภวตัณหา ฉะนั้นจึงว่า วิภวตัณหาย่อมเกิดขึ้นและตั้งอยู่
ในปิยรูป สาครูปเหมือนกัน.

๒๔๗๗

ถ. ตัณหาจะเกิดขึ้นได้ จะเกิดขึ้นจากอะไร ? เมื่อเกิดขึ้นแล้ว
ตั้งอยู่ ตั้งอยู่ที่ไหน ?

ด. ตัณหาเมื่อจะเกิดย่อมเกิดจากปิยรูป คือ รูปเป็นที่รักใคร่
และสาครูป คือรูปเป็นที่ชอบใจ เมื่อเกิดขึ้นตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่ปิยรูปและ
สาครูปนั่นเอง หรือพูดอย่างรวม ๆ ว่า ตัณหาย่อมเกิดจากอารมณ์
เป็นที่รักใคร่ชอบใจ เมื่อเกิดขึ้นแล้วตั้งอยู่ ก็ตั้งอยู่ที่อารมณ์เป็นที่รัก
ใคร่ชอบใจนั่นเอง.

ส. ป.

ถ. ทำไมในสมุททัยอริยสัจ ท่านจึงแสดงเฉพาะแต่อาภรณ์ที่น่าปรารถนาว่าเป็นเหตุให้ตัณหาเกิดขึ้น อาภรณ์ที่ไม่น่าปรารถนาเป็นเหตุให้ตัณหาเกิดบ้างไม่ได้หรืออย่างไร ?

ค. อาภรณ์ที่ไม่น่าปรารถนา ก็เป็นเหตุให้เกิดตัณหาได้บ้างเหมือนกัน แม้ท่านจะไม่แสดงไว้ในที่นั้นโดยตรง ก็ต้องเข้าใจว่าเป็นอันหมายถึงด้วยเหมือนกัน เพราะเมื่อมีอาภรณ์เป็นที่ตั้งให้เกิดกามตัณหาแล้ว ก็เป็นธรรมดาที่จะต้องมียาภรณ์อันไม่น่าปรารถนาเป็นที่ตั้งให้เกิดวิภวตัณหาเป็นคู่กันไป.

ส. ป.

ด. ตัณหานั้นเมื่อเกิดขึ้นแล้ว เมื่อละ เมื่อดับ จะละจะดับได้ที่ไหน ?

ค. ละได้ ดับได้ ที่อาภรณ์อันเป็นที่รักที่ชอบใจนั่นเอง พุคสัน ๆ ว่า เกิดขึ้นที่ไหน จะละจะดับ ก็ต้องละต้องดับที่นั่น.

ส. ป.

ด. ความตั้งจิตมั่น ชื่อว่าสมาธิ ไซ้ใหม่ ? สัมมาสมาธิที่มากในองค์อริยมรรค ท่านประสงค์เอาจิตมั่นอย่างไร ?

ค. ไซ้. สัมมาสมาธิในองค์อริยมรรค ท่านประสงค์เอาจิตที่ตั้งมั่นอยู่ในฌาน ๔ คือ ประภมฌาน ทุคิยฌาน ตติฌาน จตุตถฌาน.

ส. ป.

คิริमानนทสูตร

ถ. สัญญา ๑๐ มีมาในสูตรไหน ? พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ใคร ? ปรารภเหตุอะไร ? แสดงแล้วปรากฏผลอย่างไรบ้าง ?

ต. มีมาในคิริमानนทสูตร. พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่พระอานนท์ก่อน ครั้นแล้วให้พระอานนท์จำไปแสดงแก่พระคิริमानนท์. ปรารภอาพาธของพระคิริमानนท์ให้เป็นเหตุ ดังมีเรื่องเล่าว่า ครั้งเมื่อพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่เชตวันวิหาร ณ กรุงสาวัตถี ในสมัยนั้น ท่านคิริमानนท์เป็นผู้อาพาธ ประกอบด้วยทุกขเวทนาเป็นไข้หนัก พระอานนท์จึงกราบทูลเชิญเสด็จพระผู้มีพระภาคให้ไปเยี่ยม พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงพระสูตรนี้แก่พระอานนท์ แล้วให้พระอานนท์นำไปแสดงให้ท่านคิริमानนท์ฟัง พอพระอานนท์ไปแสดงแก่ท่านคิริमानนท์ฟัง ท่านคิริमानนท์ตั้งใจฟังไปตามพระกระแสธรรม พอจบธรรมเทศนา ก็ปรากฏว่าท่านคิริमानนท์หายจากอาพาธทันที ประหนึ่งว่าพระผู้มีพระภาคทรงใช้ให้พระอานนท์นำโอสถขนานวิเศษไปให้ฉนั้น.

ส. ป.

ถ. ทำไมการแสดงธรรมแก่คนเป็นไข้เช่นนั้น จะแสดงได้แต่เพียงสัญญา ๑๐ เท่านั้นหรือ จึงไม่นำธรรมอย่างอื่นไปแสดง ?

ต. ไม่ใช่แต่เพียงสัญญา ๑๐ เท่านั้น แม้ธรรมอย่างอื่น ๆ ก็มีถมไป แม้ที่พระผู้มีพระภาคได้เคยทรงแสดงมาแล้วก็มี เช่น โภชนงค์ ๗ ก็ได้เคยทรงแสดงพระกัสสปะและพระจุนท์มาบ้างแล้ว เป็นอันว่าไม่จำกัดธรรมที่จะพึงแสดงแก่คนไข้ แต่วิสัยของพระพุทฺธ-

เจ้า เมื่อจะทรงแสดงธรรมเทศนาแก่ใคร ย่อมใคร่ครวญดูอุปนิสัย
แล้วจึงทรงแสดงธรรม เพื่อให้เหมาะเจาะกัน เพราะการทำอะไร ๆ
ทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าเหมาะเจาะกันแล้วย่อมได้ผลดี เพราะฉะนั้น
พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงแสดงธรรมจึงต้องทรงใคร่ครวญทั้งผู้รับ
ธรรมเทศนา ทั้งเนื้อธรรมเทศนา แล้วทรงแสดง ผลจึงเกิดขึ้นโดย
รวดเร็ว.

ส. ป.

ถ. สัญญา ๑๐ อะไรบ้าง ? เป็นโอสถกำจัดอาพาธได้อย่างไร ?
อธิบายประกอบอุทาหรณ์มาให้ดูตามสมควร.

ต. สัญญา ๑๐ คือ อนิจจสัญญา ๑ อนัตตสัญญา ๑ อสุภ-
สัญญา ๑ อาทีนวสัญญา ๑ ปหานสัญญา ๑ วิราคสัญญา ๑
นิโรธสัญญา ๑ สัพพโลเก อนภิตตสัญญา ๑ สัพพสังขารสุ อนิจจ-
สัญญา ๑ อานาปานัสสติ ๑. เป็นโอสถกำจัดอาพาธได้ ดังนี้ คือ
อาการอาพาธเกิดขึ้น เพราะโทษที่ธาตุทั้ง ๔ หรือทั้ง ๖ บีบคั้นเบียด
เบียนชั้นร ภายและใจที่เป็นอุปาทานชั้นรมีความถึมมันเบญจชั้นรอยู่นั้น
เมื่อทำสัญญากำหนดหมายตามอาการทั้ง ๑๐ นี้ แต่ละอย่าง ๆ ส่วน
เป็นอุบายให้ละวางอุปาทานความถึมมันในเบญจชั้นร และสังขาร
ทั้งปวง โดยความหมายเห็นเป็นของไม่เที่ยง ไม่ใช่ตน ไม่งาม เป็น
โทษ และกำหนดหมายในการละ ไม่ตั้งใจ ทำความหมายในการดับชั้นร
หรือสังขารนั้น ๆ ไม่ยินดีไม่ปรารถนา มีสติกำหนดลมหายใจเข้า
ออกอยู่ เมื่อลมเดินอ่อนเป็นปกติ ธาตุดิน น้ำ ไฟ อากาศ วิญญาณ

ยอมเป็นไปตามปกติสม่ำเสมอ ไม่บีบคั้นเบียดเบียน จึงหาอาหาร
ดังนี้.

๒๔๘๐

ถ. จะยกสัญญา ๑๐ ในคิริมานนทสูตรข้อไหนมาแสดงสักข้อหนึ่ง
ให้เห็นว่าเหมาะ ที่เป็นเหตุให้ถอนวิปัสสนาในของที่เป็นทุกข์ ว่าเป็นสุข
ได้ ?

ค. สัญญา ๑๐ ในคิริมานนทสูตร ข้อที่เหมาะสมเป็นเหตุให้ถอน
วิปัสสนาข้อนี้ มีเนื้อความโดยย่อว่า "ภิกษุยอมพิจารณาอย่างนี้ว่า
กายอันนี้แล มีทุกข์มาก มีโทษมาก" เมื่อพิจารณาเห็นอยู่อย่างนี้
ยอมถอนวิปัสสนาข้อนั้นได้เป็นแท้.

๒๔๘๑

ถ. วิราคสัญญากับนิโรธสัญญา ในคิริมานนทสูตรหมายความว่า
ต่างกันอย่างไร ? จงอธิบายพอได้ใจความ.

ค. หมายความว่าต่างกัน วิราคะ ประสงค์อริยมรรค นิโรธะ
ประสงค์อริยผล หมายความว่าทำกิจต่างกันตามหน้าที่. ญาณ คือ
ความรู้เป็นเหตุละกิเลสได้เด็ดขาด เรียกว่ามรรค ๆ นั้นจำแนกเป็น
๔ ด้วยอำนาจกำจัดกิเลสแต่เพียงเอกเทศบ้าง หมดสิ้นเชิงบ้าง.
ชั้นมรรคอันเกิดสืบเนื่องมาแต่มรรค เสวยกำไรที่มรรคได้ทำไว้นั้น
เรียกว่าผล. มีความหมายต่างกันอย่างนี้.

๕/๕/๖๘

ถ. วิราคสัญญากับนิโรธสัญญา ในคิริมานนทสูตร ต่างกัน

อย่างไร ?

ต. ต่างกันโดยอารมณ์คือ วิตถลัญญา พิจารณาวิตถลัญญาเป็น อารมณ์ นิโรธลัญญา พิจารณานิโรธลัญญาเป็นอารมณ์ แต่วิตถลัญญา กับ นิโรธลัญญาเป็นไวยากรณ์ของกัน และเป็นชื่อแห่งนิพพานด้วยกัน จึงนับว่า ต่างกันแต่พยัญชนะ ส่วนอรรถเป็นอันเดียวกัน คือพิจารณานิพพาน เป็นอารมณ์ด้วยกัน.

๒๔๖๕

ก. กัมมัฏฐาน ๔๐ ล้วนเป็นคู่ปรับกับนิเวศ ลัญญา ๑๐ ก็คง พังผลเช่นนี้ อันผู้เจริญลัญญานั้น ๆ ต้องรู้จักเลือก เฉพาะอาทินว- ลัญญาและนิโรธลัญญาเป็นคู่ปรับกับอะไร ?

ค. อาทินวลัญญา เป็นคู่ปรับกับอาลยาภินิเวศ ความจดจ่อ โดยอาลัย นิโรธลัญญา เป็นคู่ปรับกับสมุทัย คือค้นหา.

๒๘/๘/๗๑

ก. โลกทั้งปฐพีที่อาศัย และหมู่สัตว์มีมนุษย์เป็นต้น ย่อมงาม วิจิตรตระการตา โดยธรรมชาติบ้าง โดยบุคคลปรุงแต่งขึ้นบ้าง เป็นที่ยั่วชวนพ้ออยู่แล้ว ท่านยังแสดงโลกสวรรค์ว่าพิเศษกว่านี้อีก เมื่อเป็นเช่นนั้น เราควรปฏิบัติอย่างไร จึงจะได้ชื่อว่าผู้ประกอบด้วย สัพพโลเกอนภิตลัญญา ?

ค. ควรปฏิบัติอย่างนี้ คือพิจารณาโลกที่ปรากฏอยู่ ทั้งคุณและ โทษ ทั้งประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ให้เห็นตามเป็นจริงว่า โลก ถึงจะวิเศษอย่างไร ก็เจริญขึ้นได้บางครั้ง และก็เสื่อมไปในบาง

คราว ไม่คงทนถาวรตามปรารถนา เพราะเป็นเช่นนี้ สัตว์ผู้ติดอยู่ใน
โลกเป็นไปตามธรรมดาของสังขาร ไม่ตกอยู่ในอำนาจของใคร เมื่อ
เล็งเห็นเช่นนี้ได้ ก็จะไม่ละเลิงหลงในโลกทั้งปวง แต่นั่นก็จะตั้งความ
เพียรระอุบาทนเป็นเหตุถ้อยมั่นในโลก เมื่อละแล้วไม่เข้าไปยึดถ้อยมั่น
ต่อไป งดเว้นชาติทีเดียว เมื่อปฏิบัติได้เช่นนี้ จึงชื่อว่าเป็นผู้ประกอบ
ด้วยสัตพโลกอนภิตตัญญา.

๒๔๓๖

ถ. นึกถึงคำว่าอุบาย ชวนให้เข้าใจเสียว่าเป็นแต่อาการข้างดี
เช่นอุบายกุศล ฉลาดในอุบาย แต่ในนิเทศแห่งสัตพโลกอนภิต-
ตัญญา มีคำว่าละอุบายเป็นเหตุถ้อยมั่นเหล่านั้นเสีย ดังนี้ก็มี ถ้า
ดังนั้น อุบายในคำนั้น ได้แก่อาการอย่างไร ?

ค. ได้แก่อาการทะยานอยาก คือตัณหา และอาการเห็นผิด
คือทิฏฐิ.

๖/๘/๖๘

ถ. อานาปานัสสติในคิริमानนทสูตร แสดงวิธีพิจารณาลม
หายใจ สงเคราะห์เข้าในสติปัฏฐานทั้ง ๔ บรรยายเป็นตอน ๆ โดยลำดับ
อย่างไร ?

ค. ทานบรรยายเป็นตอน ๆ ละ ๔ หมวด คือตั้งแต่ ที่ฉัน ภา
อสุสสนุโต ถึง ปสุสมภย ภาสขงขาริ นี้เป็นกายานุปีสสนา
ตั้งแต่ ปิติปฏิสเวทิจิ ถึง ปสุสมภย จิตตขงขาริ นี้เป็นเวทนา-
สุปีสสนา. ตั้งแต่ จิตตปฏิสเวทิจิ ถึง จิตตํ นี้เป็นจิตตา-

นุปีสสนา ตั้งแต่ อนิจจานุปัสสี ถึง ปฏิสสุกานุปัสสี นี้เป็น
ธัมมานุปัสสนา.

๑๓/๕/๖๗

ถ. ใจสัญญา ๑๐ นี้ อนิจจสัญญาและอนัตตสัญญามีแล้ว
เหตุไฉนท่านจึงไม่แสดงทุกขสัญญาไว้ด้วย ?

ต. เพราะว่าทุกข์ก็จัดว่าเป็นธรรมส่วนหนึ่ง ในข้อ ๒ ท่านก็
สอนให้พิจารณาความเป็นอนัตตาแห่งธรรมอยู่แล้ว. อนึ่ง ในข้อ ๔
ท่านก็ให้กำหนดหมายโทษแห่งกาย และยกอาพาธขึ้นแสดงว่าเป็น
ส่วนหนึ่งแห่งทุกข์ ดังที่ท่านยกขึ้นกล่าวไว้ในอริยสัจ ฉะนั้นในที่นี้
ก็ชื่อว่าได้แสดงทุกข์อยู่ในตัว จึงไม่จำเป็นต้องมีทุกขสัญญาไว้ด้วย.

ส. ป.

ปัญหาและเฉลย พ.ศ. ๒๔๘๑

ถ. ที่ว่าพวกผู้เขลาหมกอยู่ (ในโลก) แต่ท่านผู้รู้หาข้องอยู่ไม่
นั้น มีลักษณะอาการและคุณโทษต่างกันอย่างไร ?

ค. พวกคนเขลา ไม่เพียรพยายามวิจารณ์ให้เห็นจริงต้องแท้
ย่อมผลิตเพลนในสิ่งอันให้โทษ ย่อมละเลงจนเกินพอดีในสิ่งอันอาจให้
โทษ ย่อมติดในสิ่งอันเป็นอุปการะภายในภายนอก อันได้ชื่อว่า
หมกอยู่ในโลก. มีโทษคือเสวยสุขบ้าง ทุกข์บ้าง อันสิ่งนั้น ๆ พึง
อำนาจ เหมือนปลาหลงกินเหยื่อที่เกี่ยวติดอยู่กับเบ็ด เป็นผู้อันจะ
พึงจูงหรือถูกจูงไปได้ตามปรารถนา หากอัสระมิได้ ฝ่ายผู้รู้เพียร
พิจารณารู้ตามเป็นจริงแห่งสิ่งนั้น ๆ ว่าฉันใดแล้ว ไม่ข้องไม่พอใจ
พัวพันในสิ่งอันล่อใจ อันใคร ๆ และอะไร ๆ ไม่อาจยั่วให้ติดด้วย
ประการใดประการหนึ่ง มีคุณคือ ย่อมเป็นอิสระด้วยตน ย่อมได้สุข
ที่ประณีต สุข ณ ภายในยังยืน ไม่ต้องทุกข์เพราะอะไร.

๒๔๘๑

ถ. การเห็นธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ต่างจากความเห็นอันจัด
เป็นอุจเฉททิฏฐิและอนัตติกทิฏฐิอย่างไร ?

ค. การเห็นธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา หมายถึงเห็นสังขารทั้ง
ปวงเป็นไปตามปัจจัย คือ กิเลส กรรม วิบาก ประกอบกันอย่าง
หนึ่ง. เห็นธรรมที่ละเอียดไม่แปรผันอันพ้นจากลักษณะสี่สัจฐาน
อาการเกิดดับเพราะสิ้นปัจจัย ด้วยอวิชชาอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นธรรม
๑. ยังจัดเข้าหมวดไม่ทัน เพราะตอนต้นพิมพ์ไปก่อนแล้ว. ส. ป.

สังคจากกิเลสตัณหาณะเครื่องทุกข์ร้อนทั้งปวง ต่อจากทักขิณทั้ง ๒ คือ อุกฺเขททักขิณิ ความเห็นว่าสัตว์จืดหรือตายแล้ว ขาดสูญเสมอ กัน คือเห็นสูญเพียงด้วยอำนาจความตาย ไม่มีหวังที่จะทำลายกิเลส เพราะไม่เห็นกิเลสกรรมและวิบากกรรมที่นำไปเวียนว่ายตายเกิด เป็นมิจฉาทักขิณิ และนัตถิกทักขิณิที่ปฏิเสธเหตุแห่งสังขาร โดยปราศจากญาณ- ทัสสนะ อันไม่ตรงต่อความจริง ไม่มีหวังจะขจัดกิเลสเหตุแห่งทุกข์ ทั้งปวงคู่กัน อันนับว่าเป็นมิจฉาทักขิณิ ดังนี้.

๒๔๘๑

ถ. นิโรธ แปลว่าดับ มีความหมายอย่างไรบ้าง ?

ต. หมายความว่าได้ ๓ อย่าง คือ ๑. หมายเอาความดับแห่ง ธรรมมีเหตุเป็นแดนเกิด 'ได้ในคำว่า เตสญจ โย นิโรโธ จ พระ ตถาคคตรัสความดับแห่งธรรมเหล่านั้นด้วย ขงฺกิญฺจิ สมุทฺยธมฺมิ สพุพฺพุตฺติ นิโรธธมฺมิ สิ่งใดมีความเกิดเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งมวล มีความดับเป็นธรรมดา เอวเมตสฺส เภวลสฺส ทุกฺขกฺขณฺนุสฺส นิโรโธ โหติ ความดับแห่งกองทุกข์สิ้นเชิงนั้นย่อมมีด้วยกันอย่างนี้. ๒. หมายเอาความดับ คือระบับจิตเจตสิกในลำดับแห่งสมาบัติ ที่ ๘ เรียกว่านิโรธสมาบัติ อันกล่าวถึงในจูฬเวทัลลสูตร ๓. หมายเอา ความดับทุกข์ที่เนื่องมาจากดับตัณหา ที่หมายกล่าวในนิทเทสแห่ง ทุกฺขนิโรธอริยสัจ.

๒๔๘๑

ถ. เหตุใด นิพพานท่านจึงไม่นับเข้าในคำว่า สพุเพ สงฺขารา

อนิจจา สัพเพ สังขารา ทุกขา แต่นับเข้าในคำว่า สัพเพ ธมฺมา
อนตฺตา จงวินิจจย ?

ด. เพราะนิพพานเป็นธรรมเที่ยงถาวรมีอยู่ทุกเมื่อ และเป็น
บรมสุขด้วย จึงไม่นับเข้าในคำค้นทั้ง ๒ นั้น. แต่เพราะนิพพานเป็น
อนัตตา ไม่มีตัวตน สัตว์บุคคล เป็นอสังขตธาตุอย่างหนึ่งต่างหาก
จึงนับเข้าในคำหลัง.

๒๔๘๑

ด. การบำเพ็ญกุศลอุทิศให้ผู้ตาย ซึ่งเป็นประเพณีนิยมทำกัน
นั้น ผู้ตายจะได้รับผลแห่งทานที่อุทิศถึงหรือไม่ เพราะเหตุไร ? และ
ผลแห่งทานที่จะถึงผู้ตายนั้น ต้องสำเร็จด้วยองค์สมบัติอย่างไรบ้าง ?

ด. ถ้าผู้ตายไปเกิดในกำเนิดอื่น ทั้งที่เป็นสุคติ ทั้งที่เป็นทุคติ
ย่อมไม่ได้รับผลแห่งทานที่อุทิศถึง เพราะเขาย่อมเป็นอยู่ด้วยอาหาร
ในคติที่เขาเกิด ถ้าผู้ตายเกิดในปิตติวิสัย ย่อมได้รับผลแห่งทานนั้น
เพราะในคตินั้นไม่มีอาหารเป็นเครื่องเลี้ยง เขาย่อมยังอัตภาพให้
เป็นไปด้วยทานที่ทายกอุทิศให้. ต้องสำเร็จด้วยองค์สมบัติ ๓ ประการ
คือ ๑. ผู้เกิดในปิตติวิสัยอนุโมทนา ๒. ทายกตั้งใจอุทิศให้ ๓. ทาน
ตกลงในเขตแห่งปฏิคคาหกผู้ควรแก่ทักษิณา.

๒๔๘๑

ด. สติปัญฐาน ๔ อันสาธุชนอบรมให้บริบูรณ์เต็มที่แล้ว ย่อม
ได้รับอานิสงส์ ๕ ประการ ก็อานิสงส์ ๕ นั้น คืออะไรบ้าง ?

ด. อานิสงส์ ๕ ประการ คือ ๑. สุตตานัน วิสุทฺธิยา เพื่อ

ความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย ๒. โสกปริเทวานัม สมตักกมมาย เพื่อข้ามพ้นโสกะและปริเทวะ ๓. ทุกขโทมนสฺसानัม อตฺตงฺกมมาย เพื่อความดับสูญแห่งทุกข์และโทมนัส ๔. ญายสฺส อธิคมาย เพื่อบรรลุธรรมที่ควรรู้ ๕. นิพฺพานสฺส สจฺฉิกิริยาย เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง.

๒๔๘๑

ถ. พระพุทธศาสนารับรองเรื่องนิริยะเพียงไร ? รับรองสักว่าชื่อหรือรับรองตลอดเรื่องในเทวทูตสูตรด้วย หรือเข้าใจว่าตรัสเพื่อแสดงนรกในมนุษย์โดยนัย แต่เรื่องถูกแปลงให้เป็นจริงไป ? จงอธิบายให้ชอบแก่เหตุ เพื่อไม่ต้องตะจิตตะขวงหรือน่าอาย ในการรับรองข้อนั้น.

ค. พระพุทธศาสนารับรองในเรื่องนิริยะ ไม่สักว่าชื่อ เพราะเหตุว่า ถ้าวรับรองสักว่าชื่อแล้ว จะทราบว่าเป็นทุกตัวอย่างหนักได้ อย่างไร. เป็นอันว่ารับรองเรื่องในเทวทูตสูตรด้วย แม้เป็นเรื่องที่ไม่น่าเชื่อ เพราะเกินเรื่องอันมีในมนุษย์ แต่ก็มีสิ่งและเรื่องเป็นอันมากที่มนุษย์ในสมัยหนึ่ง ไม่เชื่อว่ามิในโลกมนุษย์อันมนุษย์กระทำให้เกิดขึ้น เช่นวิพยุกระบายเสียง โทรภาพ และการประหารล้างผลาญอย่างร้ายกาจ ในระหว่างชนต่างชาติตลอดถึงชนชาติเดียวกัน เป็นต้นเครื่องเทียบ การทำสิ่งในโลกมนุษย์นี้ ต้องประกอบด้วย วัตถุประสงค์ส่วนต่าง ๆ พร้อมด้วยอำนาจความเพียรและกำลังทรัพย์ นับว่าเป็นการยากลำบาก ยังสามารถทำได้ อันของทิพย์คือสวรรค์และนรกเป็นต้นนั้น เพียงกำลังจิตคตินึกหรือตั้งอธิษฐาน ก็สำเร็จ

ตามความประสงค์โดยเร็ว จะให้วิจิตรพิสดารอย่างไรก็ได้โดยไม่
มีปัญหา เพราะฉะนั้นไม่น่าสงสัยในเรื่องสวรรค์นรกอันกล่าวเกินกว่า
เรื่องในมวลงมนุษย์ นอกจากจะไม่เชื่อความเวียนตายเวียนเกิดของ
สัตว์ผู้มีอาสวะ เพียงอภิญา ๕ ที่เป็นโลกียธรรม ก่อนพุทธ-
ศาสนาอุบัติขึ้น ก็มีพวกฤษีชีไพรทำกันได้ เขาย่อมเห็นโลกทิพย์คือ
สวรรค์และนรกด้วยทิพยจักขุก็ได้ จึงได้มีเรื่องเล่าเค้าเดียวกัน แต่
อาจเล่าหายและละเอียดผิดกันตามสามารถและเหตุการณ์ และเรื่อง
นั้น ๆ นำสืบกันมานาน อาจคลาดเคลื่อนไปจากผู้เล่าเดิมบ้างเป็น
ธรรมดา สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสมบุรณ์ด้วยวิชา ๓ และ
วิชา ๘ และพระสาวกที่สำเร็จวิชา ๘ เป็นพยานก็มีมาก เป็น
อันว่าพระองค์ทรงเห็นด้วยพระญาณของพระองค์ ทั้งมีพยานที่จะ
เห็นไปตามพระองค์ จึงแสดง ไม่ใช่แสดงนรกในมนุษย์โดยนัย
และไม่ใช่ทรงรับรองมติเรื่องปรัมปราตามที่เคยถือกันมา โดยไม่ได้
ปรากฏแก่พระญาณของพระองค์ อนึ่ง อุปกรณ์ในพระศาสนาโดยมาก
รับรองเรื่องเวียนว่ายตายเกิดของผู้ยังไม่สิ้นอาสวะว่า ต้องไปสู่สุคติ
ทุกคติตามอำนาจกรรม การเพียรทำอาสวะให้สิ้นด้วยริบเร่งบำรุงเพ็ญ
อริยมรรคให้สมบุรณ์ จึงเป็นกิจสำคัญและเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง ถ้า
ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั่วไปจริง การทำนิพพานให้แจ้ง
ก็ไม่สู้จำเป็นเท่าไรนัก เพราะจะดีหรือร้ายก็ชั่วชีวิตเดียว.

ปัญหาและเฉลย พ.ศ. ๒๕๖๕ °

ก. สัตบุรุษและอสัตบุรุษในจุลปณณสูตร มีลักษณะต่างกัน
อย่างไรบ้าง ?

ค. สัตบุรุษเป็นผู้ประกอบด้วยสัตบุรุษธรรม คบกับพวก
สัตบุรุษมีความคิดความศึกษา กล่าววาจา ทำการงาน มีความ
เห็นและไม่ทานก็อย่างสัตบุรุษ ไม่เบียดเบียนทั้งตนและผู้อื่น ส่วน
อสัตบุรุษยอมเป็นไปตรงกันข้าม.

๖/๘/๖๕

ก. มโนปวิจารย์มีกี่อย่าง ?คืออะไรบ้าง ?

ค. มโนปวิจารย์มี ๑๘ อย่าง คือ เพราะเห็นด้วยตา ใจยอม
คำฟังถึงรูปเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๑ แห่งโทมนัส ๑ แห่งอุเบกขา ๑
เพราะได้ฟังด้วยหู..... ดมกลิ่นด้วยจมูก..... ลิ้มรสด้วยลิ้น.... ถูก
ต้องโศกฐัพพะด้วยกาย..... เพราะรู้ธรรมมารมณด้วยใจ ใจยอมรำพึง
ถึงธรรมมารมณเป็นที่ตั้งแห่งโสมนัส ๑ แห่งโทมนัส ๑ แห่งอุเบกขา ๑.

๖/๘/๖๕

ก. ธรรมมีมาก ถ้าต้องการแต่เฉพาะที่พระผู้มีพระภาคโปรด
ปรานทรวงสั่งสอนแก่พุทธบริษัทยิ่งกว่าข้ออื่น คืออะไร ? มีที่อ้างพระ

๑. ปัญหาและเฉลยนี้เป็นปัญหาในประเภทพุทธธานุพุทธประวัติ น.ธ. เอก แต่เป็น
เรื่องพระสูตรในพุทธสมัย ออกสอบได้ น.ธ. เอกในปีแรก ต่อมาจึงเปลี่ยนเป็น
พุทธธานุพุทธโดยตรง เห็นเป็นธรรมที่น่ารู้จึงนำมาพิมพ์ไว้ในที่นี้ด้วย และเพื่อจะ
รักษาปัญหาเก่าแก่ไว้ไม่ให้กระจัดกระจาย. ส. ป.

สาวกองค์ไหน ? แสดงจากใคร ?

ด. คือพหุทานุศาสนี. มีที่อ้างพระอัสสชิ แสดงแก่สังกนิกรนธ์ ในจูฬสังกสูตร.

๖/๘/๖๕

ฉ. สัตตบพมีเท่าไร ? อาศัยสัตตบพที่ละเอียดและสัตตบพที่หยาบอย่างไร ?

ด. สัตตบพมี ๓๖. อาศัยเนกขัมมสิตตะเคหสิตตะ ทั้งโสมนัส โทมนัสและอุเบกขาเป็นคู่ ๆ กันแล้ว อาศัยเนกขัมมสิตโสมนัส ละเนกขัมมสิตโสมนัตอาศัยเนกขัมมสิตอุเบกขา ละเนกขัมมสิตโสมนัส เสียอีก.

๖/๘/๖๕

ฉ. เพราะเหตุไร ศาสดาผู้ตั้งอยู่ในสติปัญญาน ๓ จึงชื่อว่า เป็นสารถิผู้ฝึกอันประเสริฐ ?

ด. เพราะเหตุศาสนันเป็นผู้มีใจบริสุทธิ์ ไม่โสมนัส ไม่โทมนัส ซึ่งเกิดจากราคะ โทสะ ปฏิมะ เหตุสาวกบางพวกเคารพ บางพวกไม่เคารพ มีใจเป็นกลาง จึงเป็นผู้ประเสริฐ.

๖/๘/๖๕

ฉ. พระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นเรา ดังนี้ มีพระสาวกองค์ไหนเป็นตัวอย่าง คืออย่างไร ?

ด. มีพระปุกกุสาติกุลบุตรเป็นตัวอย่าง คือชั้นแรกท่านไม่รู้จักพระผู้มีพระภาค ครั้นได้ฟังธาตุวิภังคสูตรสำเร็จพระอนาคามีผล จึง

รู้จักพระองค์.

๖/๘/๖๕

ถ. ในเหตุเกิดแห่งเบญจขันธ์ อะไรเป็นเหตุเกิดของขันธ์ไหน ?

ต. อาหารเป็นเหตุเกิดของรูป ผัสสะของเวทนา สัญญาและสังขาร นามรูปของวิญญาณ.

๖/๘/๖๕

ถ. จงอธิบายเหตุเกิดเหล่านั้นให้ชัดว่า เป็นเหตุได้อย่างไร ?

ต. ถ้ากินอาหารไม่ได้ รูปก็ตั้งอยู่ไม่ได้ ถ้าไม่มีผัสสมากกระทบก็ไม่เกิดเวทนาสัญญาและสังขาร ผิว่าอายตนะอย่างละ ๕ ข้างต้นซึ่งเป็นรูปไม่มีวิญญาณ ๕ ที่อาศัยอยู่ก็เกิดไม่ได้ แม้อายตนะที่ ๖ ทั้ง ๒ ฝ่ายซึ่งเป็นนามไม่มี วิญญาณที่ ๖ ที่อาศัยนามจะเกิดอย่างไรได้.

๖/๘/๖๕

ถ. ในปิยสูตรว่า ผู้ประพติตุจจริตไม่ชื่อว่ารักตน ผู้ประพตिसุจจริตชื่อว่ารักตน โดยอธิบายอย่างไร ?

ต. โดยอธิบายว่า ผู้ประพติตุจจริตชื่อว่าไม่รักตน เพราะเขาทำทุจริตเอง เขาได้รับผลเดือดร้อนลงโทษเขาเอง เหมือนคนชังกันทำความทุจริตแก่คนชังกันฉะนั้น ฝ่ายผู้ประพตिसุจจริตพึงทราบโดยปฏิบัติกขนัย.

๖/๘/๖๕

ถ. อนุปาทาปรินิพพานซึ่งเป็นผลที่สุดแห่งพรหมจรรย์ อันผู้ปฏิบัติจะดำเนินถึงได้ด้วยปฏิบัติอย่างไร ?

ด. ด้วยปฏิภาณอย่างนี้ คือทำศีลให้บริสุทธิ์เป็นศีลวิสุทธิแล้ว ทำจิตให้ผ่องแผ้วเป็นจิตวิสุทธิ ทำความเห็นให้ถูกต้องตามจริง เป็นทวิวิสุทธิ ข้ามพ้นความสงสัยใน ๓ กาลเสียได้ เป็นกัมม- วิตรณวิสุทธิ รู้เห็นธรรมว่า นี่เป็นทาง นี้มิใช่ทางชัดเจน เป็น มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว รู้เห็นธรรมที่เป็นทางปฏิบัติ เป็น ปฏิภาณญาณทัสสนวิสุทธิ รู้เห็นที่เป็นทางตรัสรู้แจ่มแจ้ง เป็น ญาณทัสสนวิสุทธิแล้ว จึงได้บรรลุนุपाทาปรินิพพาน.

๖/๘/๖๕

ด. เสขปฏิภาทาคืออะไรบ้าง ? จะเรียกชื่ออย่างอื่นว่าอะไรได้ บ้าง ?

ด. เสขปฏิภาทา คือ ศีลสังวร ๑ อินทริยสังวร ๑ โภชน- มัตตัญญูตา ๑ ซาคริยานุโยค ๑ สัมปรัศธรรม ๖ รูปฌาน ๔ เรียกจรณะ ๑๕ ก็ได้.

๖/๘/๖๕

ด. ในโลกธรรมเหล่านั้น อย่างไรปุถุชนกับพระอริยสาวก เหมือนกัน อย่างไรต่างกัน ?

ด. ส่วนที่เหมือนกัน คือ ปุถุชนกับพระอริยสาวกต้องรับ โลกธรรมเท่ากัน หนีไม่พ้น ส่วนที่ต่างกัน คือปุถุชนได้รับแล้วยินดี ยินร้ายไปตามโลกธรรมนั้น ๆ ไม่มีปัญญาเห็นตามจริง ฝ่ายพระ อริยสาวกได้รับแล้วตรงกันข้ามกับปุถุชน.

๖/๘/๖๕

แบบประกอบนักธรรมเอก - ประมวลปัญหาและเฉลยธรรม ชั้นเอก - หน้าที่ 182

ถ. ในโลกธรรม ๘ นั้น จะย่อให้สั้นเป็น ๒ ควรย่อข้อไหนบ้าง
เข้าในข้อไหน ถ้าไม่สงเคราะห์เข้าในอิฏฐารมณ์กับอนิฏฐารมณ์ ?

ต. ย่อ ตถ ยศ สรรเสริญ เข้าในสุข ย่ออีก ๓ ข้อข้างต้น
เข้าในทุกข์.

๖/๘/๖๕